

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

CSELÉNYI I. GÁBOR
CSÓKA J. LAJOS
ENYEDI ZSIGMOND
ERDEY FERENC
ERŐSS ISTVÁN
FEHÉR JÓZSEF A.
FÉLEGYHÁZY JÓZSEF
KECSKÉS PÁL
KOVÁCH ZOLTÁN
PILINSZKY JÁNOS
ROZVÁNYI LÁSZLÓ
SZÖRÉNYI ANDOR
írásai

1964 ÁPRILIS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Kecskés Pál</i> : A keresztény embereszmény maradandó és változó vonásai	193
<i>Fehér József A.</i> : A tojás kiköltése (Vers)	201
<i>Erdey Ferenc</i> : A lelkiismeret a katolikus szemléletben	202
<i>Rozványi László</i> : Keresztelő (Vers)	210
<i>Csóka J. Lajos</i> : Rómer Flóris életműve	211
<i>Pilinszky János</i> : A költészet hatalma (Elbeszélés)	218
<i>Enyedi Zsigmond</i> : Húsz év után (Elbeszélés)	221
<i>Cselényi I. Gábor</i> : Lombhullás (Vers)	224
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (Bíráható-e az egyház?)	225
<i>Szennay András</i> : A kis út (A fiataloké, a pénz és a szülők felelőssége)	230

NAPLÓ

Nemzeti sorsforduló (*Félegyházy József*) 232; Az emberiség öskultúrája a Genézisben és a bábéli nyelvzavar (*Szörényi Andor*) 235; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 239; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 244; Képzőművészet (*Dévényi Iván*) 247; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 249; Filmek világából (*Bittei Lajos*) 251; Veres Mátyás emlékezete (*Erdős István*) 253; Aki megtarthatta a szlovák népdalmi nyelvet (*Kovács Zoltán*) 255; Jegyzetek (*v. gy.*) 256

Felelős szerkesztő:

Mihelics Vid

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A felelős szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth L. u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 36.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

A KERESZTÉNY EMBERESZMÉNY MARADANDÓ ÉS VÁLTOZÓ VONÁSAI

A vallás az ember Istenhez való viszonyának elismerése. Midőn ebben a viszonyban a vallásos tudat a világ felett álló, transzcendens, abszolút valóságra irányul, az emberi létre is abszolút értékű eszmény birtokába jut. Az Istenség a vallásos ember számára nemcsak önmagában álló tökéletessége miatt imádat és hódolat tárgya, de egyszersmind azoknak az abszolút értékű normáknak, követelményeknek a hirdetője is, amelyek az ember büntétl, erkölcsi rossztól való szabadulását, az üdvözülést, lényeg tökéletességbe bontakozását, halhatatlan lelke fennmaradását ígérik. A nagy történeti vallások tanaikat a történelem bizonyos pontján kapott, vagy egy bizonyos határral lezáródó isteni közlésből eredeztetik, mely örökkévalóságra mutató tartalmával felette áll az idők változásának.

Ez elvi álláspont mellett, a vallástörténet a vallások életét is a történeti fejlődés tükrében szemlélteti. Abszolút igényű tartalma mellett a vallás, különösen az erkölcsi élet alakítására hivatott szerepében, szembe kerül a fejlődésben levő élet problémáival, ami pozitív, vagy negatív jellegű állásfoglalást kíván. Ennek során a vallási eszmetartalom is részletesebb kifejtésre, a gyakorlatra néző alkalmazásra kerül, aminek következtében az egyes korok vallási arculata is változatos képet mutat. A változás méreteinek a vallás abszolút, lényegi tartalma szab határt. Habár a profán, világi élettel fennálló állandó kapcsolata mellett nem határolhatja el magát mindig teljes határozottsággal, sőt az elvilágiasodás veszedelme is fenyegeti, főképp a fenntartására hivatott tekintélyi szervezet révén, a korok változása közben is igyekszik lényegi tartalmát megőrizni. Történeti fejlődésében így a vallás nyújtotta embereszmény is, amelynek elvitathatatlan a kulturális életre gyakorolt hatása, a lényegével adott maradandó és a történeti adottságokból érthető változó vonásokat foglal magában.

Evangéliumi tanítás

A keresztény embereszményt maradandóan megadja számunkra a ki nyilatkoztatás. A Teremtés Könyvének bizonyosága szerint Isten az embert a maga képeére és hasonlatosságára teremtette (*Gen.* 1. 26). Minthogy Isten szellemi lény, a hasonlóság közvetlenül az ember Istentől teremtett szellemi lelkére vonatkozik. De mivel az emberben a lélek a testtel lényegi egységre van rendelve, a test és lélek egységében, teljes ember-voltában kell az embernek az istenhasonlóságot kifejezésre juttatnia. Öntudata az ember személyi méltóságának s felelősségének az alapja. Felelőssége Isten előtt nemcsak embervolta minden képességének kiegyensúlyozott kibontakoztatásában, hanem egyszersmind a természeti környezet képező világ alakításában is áll. Az istenhasonlósággal kapcsolatban s annak következményeképp emeli ki az Írás az ember rendeltetéseként a teremtett világ feletti uralkodást, azt, hogy Isten megbízottjaként alakítsa a természetet. Minthogy ez csak erő kifejtésével történhetik, a munka parancsa egyidős az ember teremtésével. S éppenúgy Isten eredeti teremtő akarata az ember nemek szerinti különbsége és társas együttélésre rendeltetése.

Az Írás tanúsága szerint eredetileg az első ember közvetlenül érintkezett Istennel, vele meghitt viszonyban volt. Isten a maga szerető közelségébe emelte az isteni természetet közlő kegyelmével s az azzal járó természetkívüli adományaival, amelyek a test és lélek tökéletes összhangját, a természet feletti uralom tökéletességét, az emberi együttélés zavartalan békességét biztosították. Az eredeti épség állapotát az ember bűne rontotta meg. Következménye lett a testi vágyak ellenkezése a lélekkel, a munkával járó fáradság, a test szenvedékenysége és halála, az emberek közötti békés együttélés megbomlása.

Krisztusban lép elénk tökéletes megvalósulásában az ember Istenhez hasonlósága, ki „a láthatatlan Isten képmása, minden teremtmény elsőszületője” (Kol. 1, 15). Megváltói hivatásában az ember bűn okozta megaláztatottságát hordozza emberi természetében keresztaláig (Filipp. 2, 8); dicsőséges feltámadásában bünteti elő az emberi természetet örök isteni elgondolásában. Istenségének bizonyítékai mellett Krisztus beilleszkedik az emberi élet rendjébe, istensége mellett mint valóságos ember él az emberek között, osztozva életsorsukban, együttérezve az emberek tiszta örömével, résztvevő szívet tanúsítva fájdalommal. Amiben eltér az átlagembertől, s amiben az ember Istenhez rendelt voltát félreérthetetlenül kifejezésre juttatja, az az „Isten országa” gondolata. Elutasítva ennek az eszmének evilági-politikai értelmét, lényegében az Istennel egyesült lélek Isten akaratát szolgáló életét érti ezen, azét az életét, amely Isten teremtő és üdvözítő tervét munkálja. A természetes erkölcsi törvény és az ószövetségi törvény tiszteletbentartásával, alkalmilag adott erkölcsi tanításában Jézus arra a lelkiületre akar nevelni, amely készséggé tesz a főparancsolat s voltaképpen egyetlen parancsolat teljesítésére, Isten és a felebarát szeretetére.

Tételekre foglalt erkölcsi rendszer helyett Krisztus önmaga követésére szólít fel bennünket. A követés értelme a vele való életközösség, mellyel megvalósul az Isten országa. „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Aki bennem marad és én őbenne, az bő termést hoz. Hiszen nélkülem semmitsem tehettek” (Jn. 15, 5). Az utolsó vacsorán a mennyei Atyához könyörög azokért is, akik apostolai szavára hinni fognak benne. „Legyenek mindnyájan egyek. Amint te, Atyám, bennem vagy és én tebened, úgy legyenek ők is mibennünk, és elhiggye a világ, hogy te küldtél engem” (Jn. 17, 21).

Az Istennel való egyesülés, amiben Krisztus az élet értelmét adja, nem az ember természetes képességeiből történik. Ugyanő világos tudatunkra hozza büntől sérült természetünk elégtelenségét erre a hivatásra. Ez csak Isten hozzánk leereszkedő jóságából, kegyelmével történhet, mely nem szünteti meg az ember természetes képességeit, hanem azokat felszabadítja a bűn gátló hatásától, Isten szándéka szerinti tevékenységre s Isten színe előtt örök értékű tette képesíti. Bár Isten tetszése szerint juttathatja kegyelmét az embereknek, Krisztus a kegyelem közvetítésére szentségeket alapított s kiszolgáltatásukat az egyházra bízta. Az utolsó vacsorán mondott beszédének értelmét továbbszöve, Szent Pál szerint az egyház a láthatatlanul jelenlevő Krisztus titokzatos teste a fej és a tagok elválaszthatatlan, szerves egységében. A hívő ember számára így az egyházban továbbélő Krisztus tanításának követése s kegyelmének felhasználása, életbe való átvitele jelzi a keresztény embereszmény megvalósításának útját, amint azt az egyház történetének legvonzóbb egyéniségei és legtermékenyebb korszakai tanúsítják.

Krisztus és az apostolok tanításával lezárul a kinyilatkoztatás s benne az embereszmény is megkapja maradandó tartalmát. Ez azonban nem jelenti az eszménynek az élettől elkülönített megmerevítését. Ellenkezőleg, a kinyilatkoztatás az ember segítségére van történeti tudata fejlesztésében. Tudatára hozza, hogy az ember teremtésével kezdetét veszi a történelem menete, nem a vak véletlen irányítja azt, hanem a gondviselő Isten világterve. Benne megkapja érvényesülési lehetőségét az emberi szabadság anélkül, hogy meghiúsíthatná Isten szuverén akaratát, amely a rosszból is ki tudja formálni a maga céljának megfelelő jót. Az első ember bűnével szembehelyezkedik Istennel. S Isten a büntetés kirovásával együtt megígéri a bűntől szabadító Megváltót. Az ő eljövételére való előkészület az ószövetség, annak során Isten ismételten közvetlenül beavatkozik a történelem menetébe. Az „idők teljén” pedig megjelenik Isten Krisztus személyében, aki kereszttáldozatával „új szövetséget” köt az emberiséggel. A szövetség értelme az Isten országába fogadtatás, ami kegyelmi hatását mind az egyes ember lelkében, mind a népek közötti terjeszkedés során a növekedés, fejlődés történeti bontakozásában fejt ki (*Mt.* 13, 1—43; *Mk.* 4, 31—34; *Lk.* 13, 18—21). Krisztus nem rejti el az ember előtt a küzdelmet sem, amelyet a kegyelemhez hú élet alakításához saját rosszra hajló természetével s az Isten törvényével szembehelyezkedők ellenkezésével szemben folytatnia kell. De megígéri, hogy a küzdelemmel lesz s biztosítja őket Isten akaratának végső érvényesüléséről.

Krisztus eljövetele, működése, kereszttáldozata nagy forduló az üdvösség történetében. Tanítása erkölcsi tekintetben az ószövetségi erkölcsi törvény tökéletesítését, „beteljesítését” jelenti (*Mt.* 5, 17). Míg amaz a külső cselekedetre helyezte a fősúlyt, Jézus az erkölcsi kritériumot kiterjeszti a belső, gondolati mozzanatra, a szándéokra; egy magasabb és egyetemesebb jellegű erkölcsiségre hivatott emberiség részére újabb parancsokkal és tanácsokkal egészíti ki azt; uralkodó szerepet juttat a szeretet parancsának s a cselekedet indítékát és értékét az örök élet távlatába helyezi. Az embereszmény alakulása szempontjából legdöntőbb azonban a saját példája, amely felejtethetetlenül belevésődik a történelembe s annak fejlődését meghatározza. A keresztény erkölcsi eszme hódító erejének titkát Szent János lebbenti fel. „Ami kezdettől fogva volt, amit hallottunk, amit saját szemünkkel láttunk, amit szemléltünk és kezünk tapintott: az élet Igéjét hirdetjük nektek. Az élet megjelent. Mi láttuk, tanúságot teszünk róla és hirdetjük nektek az örök életet, mely az Atyánál volt, és megjelent nekünk. Azt hirdetjük tehát nektek, amit láttunk és hallottunk, hogy ti is közösségbe legyetek velünk. A mi közösségünk ugyanis közösség az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal” (*1 Jn.* 1—3).

Az evangéliumi erkölcs tartalmi gazdagsága kimeríthetetlen. Gyöngédség és erő, bensőség és tetteindítás, természetszeretet és természetfeletti hivatástudat, személyi tökéletesség és közösségszolgálat, az ember evilági és örökkévalóságra rendelt feladatai bámulatos egységbe formaként nyelődnek. Nem csoda, ha a véges ember képességei nehezen tudják az egészet átfogni s az életalakításban valamennyi részt egymással arányos egyensúlyba hozni. A kereszténység terjedésével, a tőle eltérő eszmevilággal szemben szükségessé vált fogalmi meghatározáshoz az egyházatyák, majd a későbbi korok teológusai felhasználják a csiszolt fogalmi készlettel rendelkező hellén filozófia műszavait, amelyek keresztényi használatban eredeti értelmet kapnak, bár nem zárják ki némelykor a keresz-

tény tartalom elhomályosítását, sőt meghamisítását sem. Az egyház állandó feladata marad a tan tartalmi épségének fenntartása a tévedésekkel szemben. Párhuzamban halad ezzel az evangéliumi tanításnak a kor szellemétől, problémáitól megkivánt szabatos kifejtése, a dogmák és erkölcsei elvek tételbefoglalása, részletezése, életre alkalmazása. Az egyre bővülő teológiai anyag nagyszabású szintézise valósul meg a középkor vége felé Szent Tamás Summájában. Benne az ember tökéletessége a képességei természetfeletti céljának megfelelő kibontakoztatásában kap jellemzést. S hogy az emberi teljességhez Szent Tamás az ember testi-érzéki életét is tekintetbe veszi, jellegzetesen kifejezésre jut a testi szervezettel szoros kapcsolatban álló érzelmek (passiones) terjedelmes kifejtésében, mely határozottan szembehelyezkedik azok sztoikus leértékelésével.

A keresztény erkölcstannak az egyházatyák korától kezdve követett eszménye a bensőséges lelkülettel arányos cselekvésnek, a kontempláció és akció egységének biztosítása. Az eszmény gyakorlati megvalósítását látjuk egyes kimagasló szentek életében, Clairvauxi Szent Bernát, Sziénai Szent Katalin, Avilai és Lisieuxi Szent Teréz misztikus egyéniségének jelentős külső tevékenységben is nyilvánuló működésében. Gyakoribb eset, hogy a tökéletességre törekvő keresztény ember egyéni hajlamai szerint és környezetének hatására, az evangéliumi eszmény valamelyik részletének mintájára igyekeznek életét alakítani. Ezzel az aszkéta, a misztikus, az aktív-karitatív vallási típus különbségei alakulnak ki, az irányítóul vett eszmény különbözősége szerint. Az aszkéta elsősorban a test ellenkezését igyekszik legyőzni a lélek magasrátörő igényei biztosítására. A misztikus már a földi életben, attól lehetőleg elszakadva, Istennel a legbensőbb egyesülésre törekedik. A karitatív típus az embertársaihoz, felebarátjaihoz tartozás erős átérzésével az ő javukért végzett tevékenységben, a szeretet gyakorlásában látja a tökéletességet. Ezek a különbségek megállapíthatók az idő során alakult szerzetek célkitűzésének, szabályainak a különbségében is, ami nem zárja ki, újabb követelmények jelentkezésével az eredeti szabályok módosítását, a tevékenységi kör kiterjesztését.

A tökéletességi eszmény valamelyik követelményének erősebb érvényesítése a többit sem hanyagolhatja teljességgel el. Krisztus minden erény mintaképe, a komoly tökéletességre törekvés igyekezik az ő teljességét követni. Ennek elhanyagolásával olyan egyoldalúságok és elferdülések állnak elő, amelyek már veszélyeztetik a keresztény morál teljességét s az egyházat fegyelmi intézkedésre kényszerítik. Elítélte az egyház az aszkézis embertelen (például testi megcsonkítással járó) formáit, a Krisztus személyét háttérbe szorító ujplatonikus misztika törekvéseit, a bensőséges lelki életet elhanyagoló, külső tevékenységben elmerülő amerikanizmust és modernizmust, de éppenúgy az akaratot megbénító, mindent a kegyelemre bízó kvietizmust is.

Krisztustól kapott misszióját az egyház az emberek lelki világához s az idők követelményeihez igazodva igyekezett teljesíteni. Történetének első századaiban a nemcsak államfenntartó erejében, de erkölcsében is bomlott római birodalom népei, majd az örökükbe lépő bárbar népek durva, kegyetlen szokásai megszelídítésére, az erőszak, érzékiség, kapzsiság megfékezésére elsősorban az önlegyőzést, önmegtágadást követelő erények hirdetését látta szükségesnek. Tiszta családi élet s a földművelő társadalom életképességének a biztosítása a tömegekre ható népi erkölcs főkövetelménye ebben a korszakban. Majd a testületi szolidaritás tudata, munka és becsület szoros kapcsolata alakul ki a városokban kifejlődő iparos társadalomban. A reneszansz korában a gazdasági élet fellendülé-

se, a szuverenitás tudatában fejlődő állami élet s a nemzetközi érintkezés vet fel újabb kérdéseket. A világi élet fejlődésével, korábban főképp a szerzetesi eszményre utaló tökéletességi eszmény mellett, a világi ember lelki igényeit veszi figyelembe Szalézi Szent Ferenc, Depaul Szent Vince lelkivezetése és iskolája.

A középkorban az egyház a lelki életen túl, a világi élet irányításában is mélyen belefolyt, ami nem volt mindig valláserkölcsi hivatása előnyére. Az újkor önállóságra törő szelleme nemcsak a világi ügyek intézését bírálja, de kritika tárgyává teszi az egyház hirdette erkölcsi-tökéletességi eszmény értékét is. A protestantizmus a szerzetesi-papi tökéletességi eszménnyel és a szentségeknek tulajdonított hatással szembehelyezi az egyéni élmény és meggyőződés jelentőségét. A humanizmus és a későbbi naturalista irányok tagadásba veszik az ember természetfeletti rendeltetését. Az erkölcsi kérdések körül folyó vita, az ellentétek kiegyezésével, termékenyítő hatással is jár. A természetes morál hívei világnézetükhöz alakítva átveszik az emberi személy méltóságának, az emberi jogoknak, a munka megbecsülésének, az emberszeretetnek a kereszténység által kialakított eszméit, viszont a keresztény morál hirdetői fokozottabban figyelnek fel az erkölcs természetes alapjaira s a szociális és politikai reformok szükségességének tényére. A vitatott kérdések igazolására és az élet egyre változatosabb problémáinak megoldására törekedve, a katolikus erkölcstani irodalom a tökéletesség kérdését jobbra az aszketikának, illetve a misztikának engedve át, figyelmét elsősorban a parancsolatokra, az ellenük elkövetett bűnökre s a gyakorlati kérdések megoldására, a kazuisztikára fordítja.

Természetes és természetfeletti rendeltetés

Új távlatokat nyit és új feladatok elé állítja korunk az erkölcsi tájékozódást. A tudományok újabb megállapításokkal gazdagítják az erkölcsi élet alanyára, az emberre vonatkozó ismereteinket s változás áll be az életviszonyokban. Az antropológia, a biológia, a pszichológia az emberi lét testi feltételeinek jelentőségére, test és lélek benső kapcsolatára és kölcsönhatására, az örökletes tulajdonságok, a tudatalatti lelki mozzanatok jelentőségére mutat rá. A szociológia az egyént a társadalomhoz fűző szoros kapcsolatokat világítja meg, a szociálpolitika nyilvánvalóvá teszi az intézményes társadalmi rendezés és gondoskodás nélkülözhetetlen voltát. A politikai tudományok az állampolgári tudat önrendelkezési igényét jutattják kifejezésre. A technika az anyagi létfeltételek nem sejtett fejlődését eredményezi, a munkaviszonyok változásán keresztül az emberek életkörülményeiben is változást idéz elő s tudatosan teszi az emberi összetartozás planetáris méreteit. Mindezt nem hagyhatja figyelmen kívül az erkölcstani vizsgálódás sem, melynek érdeklődése a valóságos életben élő emberre irányul, akinek valláserkölcsi magatartásán számon kell tartania, hogy másvilágnézetű emberekkel él együtt s a világban élve kell hízéről és erkölcsi élete értékéről bizonyosságot tennie' (Mt. 5, 14—16).

Érthetően sokat foglalkoztatja napjaink teológusait a természet és a természetfeletti, kegyelmi rend viszonyának a kérdése. Ezek a vizsgálódások óvnak a kegyelmi életnek a természetes emberi létmivolttól függetlenített szemléletétől. Rámutatnak arra, hogy a kegyelem nem lebeg az ember természete felett s általában nem hoz abban csodának minősíthető változást létre, hanem hatása kifejtéséhez feltételezi a természetet, amelynek Isten éppúgy a teremője, amint a természet sérültségét

gyógyító s azt egy magasabb létrendbe emelő kegyelemnek. Isten szándéka szerint a természet és a kegyelem együttműködésre van rendelve. Így a természet alkalmas készülsége kedvezőbb létalapot nyújthat a kegyelmi hatás számára, amelyet az ember nem mechanikusan fogad be, mert a kegyelem az akarati közreműködést tételezi fel. Ebből következően, a természeti feltételek változását a természetfeletti rendeltetés irányában tájékozódó erkölcsi tudatnak is figyelembe kell vennie, hogy a kegyelemnek a természetten keresztül nyilvánuló hatását ne akadályozza, hanem elősegítse. Ezért például az aszkézis némely, korábban alkalmazott módja, a mai életfeltételek mellett célszerűtlennek, sőt esztelennek bizonyulhat. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ma már nem szükséges az önmegtagadás gyakorlása, de annak módját, éppen célja érdekében, a tényleges életviszonyokhoz kell alkalmazni. Az egyház a bójti fegyelem enyhítésével s ugyanakkor az önmegtagadás egyéb időszerű módjainak ajánlásával, példáját adja a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásnak.

A természetes létfeltételek méltánylása nem történhet az ember természetfeletti rendeltetése tudatának feladásával, vagy elhomályosításával. Ennek a veszélynek elkerülésére korunk teológiája és hitelete, annak tudatában, hogy habár a kereszténység az időben él, de célja időfeletti, visszanyúl a keresztény élet eredeti gyökereihez, visszamegy a forrásokig, hogy azokból merítsen életújító erőt s leválassza azt a társadalmi, gazdasági, politikai rétegződést, ami a történet folyamán a lényegre rakódott és sokszor annak kárára érvényesült. Ma a modern követelményeknek megfelelő tudományos művelésén túl a szentírás olvasása a világi hívek körében is terjed. Az egyházatyaik élénk tanulmányozása a keresztény hagyomány értékeit tünteti elő. A liturgikus mozgalom a világi hívek aktív részvételére törekszik a közös istentiszteleten. Észrevehető változáson megy át az egyház fogalma is. Míg korábban a tekintélyi vonások domborodtak ki élesebben, ami a vezetésre hivatott papság és a világi hívek közötti különbséget emelte ki, a hierarchia Krisztustól alapított elvének fenntartása mellett, az egyház lényege ma Szent Pál tanítása szellemében, mint Krisztus titokzatos teste tudatosul, amely — a tagok megosztott hivatása mellett — egybetartozó közösségi egészet képez. Ez a tudat a világi hívek szerepét és felelősségét is fokozottan emeli ki. Az egyház jelenléte a világban elsősorban a világban élő tagjai magatartásában mutatkozik meg.

Azokkal a régebbi erkölcsstani munkákkal szemben, amelyek az erkölcsi életet a kötelességek alapján vizsgálták, oly jeles moralisták, mint Fritz Tillmann, Bernhard Häring, Jacques Leclercq, ma a keresztény élet középpontjába annak sajátos tartalmi értékét, Krisztus követését állítják s Krisztus isteni-emberi természetének egységében adják meg az erkölcsi kötelesség indítékát nyújtó embereszményt. Krisztusnak az evangéliumokból felénk sugárzó alakjára irányítják figyelmünket s tudatosul igyekeznek tenni, hogy az élő Krisztussal való kegyelmi életközösség a keresztény élet lényege s a keresztény tökéletesség útja. Azzal a korábban gyakori beállítással szemben, mintha a tökéletesség a világi élettől való visszavonulást kívánná meg, kifejezésre juttatják, hogy a Krisztus követésében álló tökéletességre törekvés minden megkeresztelt emberhez szóló felhívás.

Az újabb szemlélet a világban élő és a világ megváltásán munkálkodó Krisztusban láttatja meg a mai korigényeknek megfelelő embereszményt. Hiányosnak találja a tökéletesség olyatén jellemzését, mintha az a bün-

től való tartózkodásban és a kegyelmi állapot megőrzésében merülne ki. Krisztus evangéliumi alakja, az ember világba helyezettsége, s embertársaihoz tartozása aktív közreműködést sürget egy jobb világ kialakításához. A föld meghódításának, a természeti erők felhasználásának parancsa fennáll a bűnbeesés után is, s ha nem felejtjük el a természet büntől eredő sérültségét, nem felejtjük el a megváltás tényét sem s a megváltás nyújtotta erők életbe átvitelének köteletségét se. Ha már Szent Tamás az emberi jólét bizonyos fokát szükségesnek tartotta az erényes élehez, még kevésbé vonhatjuk azt kétségbe az emberi életfeltételek mai ismerete mellett. Krisztus az emberi történelem végén számonkéri majd, „ki-ki mivel járult hozzá, hogy a világ az élelemességét és lakás, a szabadság és biztonság helyévé legyen, azaz, hogy abban az énséget és hajléktalanságot, a betegséget és szolgátságot leküzdjük” (*Schmaus, Dogmatik* II/1, 205. l.). Ha figyelmesen olvassuk Krisztusnak az utolsó ítéletről mondott szavait (*Mt.* 25, 34—46), aligha tarthatjuk túlzásnak ezt az értelmezést.

Kettős felelősség

Bizonyos, hogy Krisztus nem adott utasítást a világi élet rendjére nézve s a világi élet köreinek önállósulásával az egyház nem igényel abba a középkori szükséghelyezethez hasonló irányító befolyást. A keresztény hívő nem láthatja ugyan az élet célját teljesítve csupán az evilági élet feladatainak a teljesítésével, de nem felejtheti el azt sem, hogy az Istentől teremtett s a megtestesülés által Krisztussal egyesült világ rejti magában azokat az értékeket, amelyeket a jószándék örökértékűekké tehet, mintahogy az örökkévalóság tudatúg emelkedő felelősségérzés már a földi élet javát is áldásosan szolgálja s közreműködik az Isten országa építésén. XXIII. János pápa 1962. évi pünkösdi szózata szerint: „Az egyház, amidőn folytatja a biznyságtételt Jézus Krisztus mellett, nem akar semmitsem elvenni az embertől; nem tagadja meg tőle se hódításai birtoklását, se teljesített erőfeszítései érdemét. Hanem segítségére akar lenni, hogy visszataláljon önmagához és ismerje meg önmagát, hogy eljusson a tudás és a meggyőződés ama teljességéhez, ami minden korban a bölcsék törekvése volt, még az isteni kinyilatkoztatás körén kívül is... az egyház anyai gondossággal nyitja meg karjait minden ember felé s meg akarja győzni őket arról, hogy a kereszténység isteni üzenete biztonságos tájékoztatást ad az egyéni és a társadalmi élet számára.”

Nehézség nélkül képes a mai helyzetet öntudatosító gondolkodás a keresztény erkölcs szociális eszmetartalmát előtűntetni, amely a korábbi individualista korszak hatása alatt gyakran elhalványult s a társadalmi életben nem érvényesült jelentőségéhez mérten. Kétségtelen, hogy az erkölcsi élet alanya az egyén, akinek a lelkiismerete és felelősségtudata a közérkölcnek is döntő tényezője. De az egyén nem láthatja a közösséggel való viszonyát a másik emberrel való érintkezéssel kimerítve, hanem a társadalomhoz való hozzátartozás, a közösség javáért való felelősség irányában kell erkölcsi tudatának kitágulnia. Különösen a szenttamási erkölcsstanban oly középponti jelentőségű „közjó” (*bonum commune*) eszméjének kell a keresztény közgondolkodásban ma ismét uralkodó szerephez jutnia. Ennek értelmében az egyén, aki nem válhat le a társadalom egészéről, semmiféle vonatkozásban sem tekintheti magát másoktól elszigetelt magánszemélynek.

Ennek a tudatnak kell áthatnia a mai társadalomban oly nagyraértékelt munka eszméjét. Ellentétben azzal a korábbi értékeléssel, amely, individualista hatás alatt, a munkát elsősorban az anyagi létfenntartás szempontjából nézte, s annak szüksége mértékében tartotta kötelezőnek, ma ismét tisztán látjuk, hogy a munka parancsa Isten teremtő és az embert a világ alakítására rendelt akarataiban gyökerezik. A munka alkotó tevékenységével jut kifejezésre az örök alkotó és tevékeny Istenhez való hasonlóság és a vele való együttműködés, fejlődnek ki az emeber képességei, alakul ki egyénisége. A munkával járó fáradság az önmegtagadásnak, az aszkézisnek is kiváló módja. De az egyéni vonatkozason túl, a társadalmi munkamegosztásban a munka hivatás is, melynek odaadó, hűséges teljesítésével érezheti magát az egyén a társadalom teljes jogú tagjának, aki a köznek tett teljesítménye ellenében tarthat igényt a társadalom javaiban való részesedésre. S hogy nemcsak a papi és szerzetesi, hanem egyéb erkölcsileg igazolt hivatás és állapot Isten szándéka szerinti odaadó szolgálata az életszentség útja lehet, azt az újabb pápai megnyilatkozások ismételten kifejezésre juttatták s azok nyomán nem egy teológus a „szent” történetileg kialakult alakjának újabb vonásokkal való kiegészítési lehetőségére mutat rá.

Korunk társadalmában a nők nagyrészt is külső foglalkozásba történő bevonásával csak fokozottan érezzük az emberek közötti legbensőségesebb életközösségnek, a családnak az egész társadalom szempontjából való nagy jelentőségét. Ma is vitathatatlan marad a házasságról és a családi életéről magasabb szempontból vállalt, önkéntes lemondás Krisztus és az egyház által nagyrabecsült értéke. Ez azonban óv az olyanféle értékeléstől, mintha a házias élet azok menedéke lenne, akik nem képesek magasabb tökéletességre vállalkozni. Nem felejthetjük, hogy a családról való lemondást Krisztus különleges hivatásnak tekintette (*Mt. 19, 11—12*), önmaga családban nőtt fel, a házasságot a szentség rangjára emelte és különös kegyelmek hordozójává tette. Ezek közé tartozik elsősorban az a természetfeletti szeretet, amely a házasesetben természetesen alapvető szeretet megszentelésére, megneszesítésére adatik, hogy általa férfi és nő együttélése egymás egyéniségének kiegészítését és fejlődését szolgálva, tökéletesedésük javára váljék. Egymás segítségével, gyermekek vállalásával és nevelésével a hűség, lemondás, áldozatvállalás magasrangú érényeknek bő lehetőségét nyújtja a megszentelt családi élet.

De természetesen a szeretet nem korlátozódhat a családi körre. Mint főparancsolatnak át kell hatnia az embertársakhoz való minden viszonyt. Krisztus szándéka szerint kapcsolatban kell maradnia az istenszeretettel, amely a felebaráti szeretet forrása és mintája. Isten pedig bennünket érdemünk nélkül szeret s Krisztus a bűnösök megváltásáért áldozta fel magát. Így a felebaráti szeretet sem az embertárs érdemére, még kevésbé a tőle várható viszontszolgáltatásra néz, hanem önzetlenül kívánja és szolgálja annak javát. Habár a szeretetnek az embertárs hozzánk való közelsége mértékében fokai vannak, legalább is a jóindulat fokáig mindenki-vel szemben kötelez s hősi foka marad annak a szeretete, „aki életét adja barátaiért” (*Jn. 15, 13*). Kétségtelen, hogy erre nem mindenki képes s nem mindenkinek van rá alkalma, sőt a szeretet kisebb mértékének sem mindig könnyű eleget tenni. De éppen az ellenézés leküzdésében mutatkozik meg a felebaráti szeretetnek az önszereteten felülemelkedő ereje s az istenszeretethez mélyülése.

Gyakran érte a keresztény erkölcstant az a vád, hogy abban a felebaráti szeretet eszméje az igazságosság rovására, sőt kijátszására érvé-

nyesül. A keresztény álláspontot világosan leszögezi az utóbbi idők ismételt pápai kijelentései s a nyomukban keletkezett katolikus irodalom, amely szociális vonatkozásban a szeretet mellett kiemeli az igazságosság követelményét is. Ha ez korábban nem történt meg kellő határozottsággal, annak fő oka az volt, hogy az individualista gondolkodás az igazságosság fogalmát személynek-személyhez vonatkozó jogviszonyára (a „kölcsönös igazságosságra”) korlátozta s nem vette figyelembe, hogy amiként az egyén, annak jogigénye sem tekinthető a társadalom közös javától különválasztva. A társadalmi összetartozás tudatának megerősödésére volt szükség, hogy a már Szent Tamás részéről a közjóhoz viszonyított „egyetemes igazságosság” (*iustitia generalis*) elve a „szociális igazságosság” fogalmában ismét irányító szerephez jusson. Benne kifejezésre jut annak a felelősségnek a követelménye, amellyel a társadalom minden egyes tagja a közjó s az annak biztosítására hivatott törvények és intézmények rendeltetéséhez betöltéséhez hozzájárulni tartozik. Természetesen e tartozás teljesítésének is az a jóindulat legígéretesebb biztosítója, amely az emberek iránti szeretetből, a testvériesség érzéséből fakad.

Éber figyelemmel tartja számon a keresztény lelkiismeret azokat az igényeket és követelményeket, amelyeket korunk a mai ember elé állít. Azok méltánylásánál az evangélium és a keresztény hagyomány gazdagságából merítve igyekeznek minden igazolt követelménynek abban az irányban eleget tenni, hogy a hívő ember élete napjainkban is bizonyosságtétel legyen Krisztusról, az ember örök eszményéről és mintaképeről.

A TOJÁS KIKÖLTÉSE

Hideg tojás
melengetlek
Enekemmel
Keltegetlek...

Itt nyugszik a lendület
A sápadt kupolák alatt;
Ismeretlen, mondd az arcod
Nappvilágon szintelen?

Fehér tojás
Egi csarnok
Melengetlek
Enekemmel...

Madár-szívem anya-lázás
Teli fészken lágyan ül
Összegyűjti dobbanását
Súlyos dalban jőjj fürödjél...

Tojás-világ,
Fagyos kehely
Telj el, telj el
Enekemmel...

Étleń-szomjan lángolok
Csupaszb vágyam egyre csapdos,
Sötét felleg száll szememre
Sebek fényje gyúl hasamra:

Tüzes tojás
Légy alattam
Légy fölöttem
Kivül-belül...

Gyöngé zaj se kelt alattam
Alomttas, nincs erőd?
Semmi öble mégsem enged
Hó borítja, jég a tested?

Napkeletkor
Tojás rendül
Háta roppan
Hangja csendül:

„Ujszülött e ház gyümölcse”
Éjjel-nappal száll a földre.
Arany-csibék szétömlnek
Betöltik a szárazföldet

Forrósitják,
Keltegetik
Szerekesen
Énekelnek...

Fehér József A.

A LELKIISMERET A KATOLIKUS SZEMLÉLETBEN

A lelkiismeret kérdése régente is, mostanság is állandóan foglalkoztatja az emberiséget. Nemcsak abban a drámai formában, ahogy koszorús költőnk „Ágnes asszony” balladájában oly mesterien megénekli, hanem a történelmi fordulatok súlyos változásain kívül a mindennapi életben is.

A negyedik században, Nagy Konstantin után a kereszténység már szabadságot és békét élvezett, amikor a pogányság visszavágott Julianus aposztata elkeseredett, véres üldözésében, aminek igazi oka a lelkiismeret szabadságának problémájára vezethető vissza. A császár keresztény nevelőinek túlzó és merev szigora erőszakkal akarta Julianusra kényszeríteni a keresztény hitet és erkölcsöket. Ezért fordult ellene. A lelkiismereti szabadság alapján lett a kereszténység legnagyobb ellensége és legkegyetlenebb üldözője. Julianus császár klasszikus példája annak, hogy lelkiismerete ellenére senkit sem szabad a hitre, vagy valamely világnézetre ráerőszakolni.

A lelkiismeret problémája más és más formában ugyan, de minden időben újra és újra felbukkan. Sokszor megborzad a művelt világ a „vad” népek szokásain, hogy legyőzött ellenségeik, vagy akár saját népük hőseinek húsát megeszik, s lelkiismeretük nem tiltakozik ellene. Sőt ezt az emberevést egyenesen erkölcsileg jó és erényes cselekedetnek tartják, mert úgy vélik, hogy ezáltal ellenségeik, vagy hőseik bátorsága, harci ügyessége és hősiessége rájuk is átszáll. Vagy India egyes törzseiről olvassuk, hogy éppen lelkiismereti indítékok alapján a megöveggyült hitvest elhunyt élettársával együtt temetik el, vagy égetik meg, hogy így a hitvesi egység a halál után is folytatódjék. Ugyanily alapon tartják ugyancsak Indiában a templomi prostitúciót is megengedettnek. De nem is kell oly messze mennünk sem időben, sem térben, hiszen ma is — nálunk is, másutt is, — sokan lelkiismeretük szerint megengedettnek tartják a közterhek alól kivonni magukat, vagy a közösséget, a közvagyonot megkárosítani. Az ilyenek embertársaik, vagy a törvény számonkérését azzal hátrítják el és hamis lelkiismeretüket azzal igyekeznek elaltatni, hogy a közhatalom ügyis eltékozolná, vagy felesleges dolgokra költené a közvagyon.

De van a lelkiismeret problémájának még hétköznapiabb, lépten-nyomon felbukkanó formája is. Idézzünk egy panaszos levelet, mely hozzánk érkezett: „Szeretnék családomban békés, boldog állapotot teremteni — írja a férj —, de lehetetlen. Minden próbálkozásom sikertelen élettársam lelkiismerete miatt. Ha ugyanis jól átgondolt és tárgyilagos megfontolt megoldási tervemet előhozom, élettársam tüstént elhárítja azt magától, mert — mint mondja — az ő lelkiismerete mást parancsol. Nézetemet, akaratomat, vágyaimat mindig azzal utasítja el, hogy saját lelkiismerete neki mást diktál. Ha szemrehányást teszek feleségemnek, hogy ez vagy az nem helyes, mindjárt kész a válasszal: neki nyugodt a lelkiismerete. Sokszor nyilvánvalóan helytelen, vagy éppen bűnös dolognál szeszélyesen a maga lelkiismeretére hivatkozik. Hiába mondom neki, hogy éppen a lelkiismereti felelősség miatt kellene másként eljárnia. Azzal int le, hogy mindenki a maga lelkiismerete szerint tegyen, hiszen Isten is lelkiismerete szerint ítéli meg az embert. Próbáltam már energikusabban fellépni, ha

nem is éppen ráerőszakolni valamit, amit szerintem a helyes lelkiismeret diktál, de a helyzet még rosszabbá vált, egészen megkeményedett, megmakacsosodott minden próbálkozásom és törekvésem ellen." A kép, amelyet ez a levél elénk tár, a lelkiismeret problémájának egyik mai vetülete. Ebből is láthatjuk, hogy a lelkiismeret problémája általánosan sürgető kérdése az életnek. A különféle felfogások, világnézetek más és más oldalról próbálják megvilágítani és megoldani a lelkiismeret problémáját. Bennünket azonban most főleg az érdekel — állandóan ezt is kérdezzük tőlünk —, miképpen lehet e kérdésekre katolikus felfogás szerinti feleletet adni? Mi a lelkiismeret problémájának katolikus szemléletű megoldása?

A számunkra legfőbb norma

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a lelkiismeret kérdése és annak problémája nemcsak a vallás, s közelebbről a keresztény hit és kinyilatkoztatás kérdése. A lelkiismeret kérdése és annak minden problémája az emberiségnél egyetemesen jelentkezik. Vallástól, műveltségtől és korszakosoktól eltekintve az emberiség életének kezdeteitől fogva mindig nagy szerepet játszott, mert a lelkiismeret és a lelkiismereti szabadság az ember eszes természetéből és akarati szabadságából logikusan folyik. A lelkiismeretet minden ember mindenkor az emberi cselekedetek zsinórmértékének tekintette. Költők megéneklik, filozófusok megvitatják, jogászok a felelősség alapjának tekintik és aszerint hoznak ítéletet. A lelkiismeretet úgy fogják föl, mint a gyakorlati ész ítéletét arra vonatkozóan, amit tenni kell, vagy megtenni nem szabad. A katolikus egyház tanítása szerint viszont nem lehet a lelkiismeret problémáját elvontan, mint pusztán természeti tény, vagy kizárólag etikai, bölcséleti kérdést tekinteni. Bármennyire hozzá tartozik is az ember természetéhez, a humánumhoz, a lelkiismeret a katolikus szemléletben nem lehet független Istentől. A katolikus felfogás az, hogy a lelkiismeret problémáját pusztán individuális alapon sem megfogalmazni, sem megoldani nem lehet, mert az ember nem függetlenítheti magát az erkölcsi rendtől s annak két pólusától, az Alfától és az Omegától.

Teilhard de Chardin, korunk egyik leghaladóbb katolikus szelleme, akiről folyóiratunk hasábjain többször esett szó, szerette modern világ-szemléletét a kinyilatkoztatásból merített két végpont keretébe állítani: Isten az élet és minden lét Alfája és Omegája. Tényleg ez a katolikus teológiának is két pillére. Teilhard szerint az anyagi és szellemi lét az általános fejlődés folyamatában mozog, de annak kiindulópontja az Alfa, a teremtő Isten maga, akitől ered az anyagi világ, s benne minden fejlődés csirája, amiből élet alakul ki. E fejlődésnek végcélja az Omega, vagyis Isten, aki felé konvergál minden létező, minden mozgás és élet. A lelkiismeret is tehát, az erkölcsi élet e legfontosabb tényezője, szerintünk csak akkor érthető teljesen, problémája csak akkor oldható meg maradéktalanul, ha az Alfa és Omega, a kezdet és a vég közé állítjuk.

A katolikus szemléletben a lelkiismeret, mint az ember maga is, Istentől ered. Ő teremtette emberi természetünket, ruházta fel az embert értellemmel és szabad akaratallal. Az embert értelme, lelki képességei fel-emelik a szellemiek világába. Tudása életének és tevékenységének világitó fáklyája. Szabad akarata pedig cselekedeteinek rugója, mozgatója. E két tényező állítja be az embert az erkölcsi rendbe, az ethos világába. Tudásából és akaratából indul ki minden emberi törekvés, minden tudatos és

szabad ténykedés. Az ember tudása, értelme előre néz és az Omega felé mutatja az utat; szabadsága pedig az önkormányzat alapján oda irányítja, ahová minden fejlődés iránya mutat. Szabad akaratából folyó cselekedetei az eszközök, melyekkel az Omega felé halad. E végcélra irányuló emberi cselekedetek rendje az erkölcs világa. Saját cselekedeteink akkor jók, akkor helyesek, ha megfelelnek az erkölcsösség legfelső normájának.

Am mindjárt felmerül lelkünkben a kérdés: tulajdonképpen mi is ez a legfelső norma? Aki a kérdést úgy fogja fel, mint az idézett levél írójának felesége, az a lelkiismeret legfőbb normájának a maga autonóm eszét tartja. Nála bevallottan, vagy tudat alatt, mindig ez a felfogás érvényesül, hogy akkor jár el helyesen, ha a maga legjobb belátása szerint cselekszik. Végső eredményben tehát úgy gondolkodik, mint Kant, aki azt vallotta, hogy akkor jó erkölcsi cselekedetünk, ha megfelel az autonóm észnek, vagyis ha összhangban áll az „imperativus categoricus”-szal, mely azt diktálja: „Ezt tedd! Ezt kell tenned!” Kant szerint ez az ész, mely kategórikusan parancsol, azért autonóm, mert független minden más irányító, vagy determináló tényezőtől, önmaga saját magának normája. Ha tehát az autonóm ész diktátuma szerint cselekszünk, akkor jót teszünk, ha ellene tennénk valamit, akkor ez rosszá válnék. Kantnak igaza is van annyiban, hogy minden erkölcsi cselekedet meg kell, hogy feleljen az ész diktátumának, de téved abban, hogy az ész diktátuma az erkölcsösség legfelsőbb és végső normája. A fenti feleség álláspontját is ebből a szempontból ítéelhetjük meg. Nem tévedett abban, hogy a maga esze, a maga tudása szerint kell kiformalnia lelkiismeretét. Viszont férjének igaza van abban, hogy ez még nem elég ahhoz, hogy cselekedete minden tekintetben helyes és jó legyen. A katolikus szemlélet szerint szükséges, hogy a lelkiismeret ne csak az észhez, hanem egy magasabb normához is igazodjék.

Nem kétséges, az észnek is tudatában kell lennie annak, hogy mikor ítéel helyesen és mikor nem. Maga a panaszkodó férj is kiérezte azonban a lelkiismereti probléma elemzésénél, hogy kell egy magasabb irányító tényezőnek lennie, mely megállapítja, hogy mihez kell szabnia eszünknek a maga ítéletét, amikor cselekedeteink helyességéről dönt. A cselekedetek erkölcsi helyességét kutatva már Arisztotelész is rájött arra, hogy az ember tévedhet, tehát esze nem lehet kizárólagos mértéke az erkölcsi jónak, hanem szükséges, hogy az ész ítélete tárgyilag igaz és helyes legyen. Ez pedig akkor van meg — jelenti ki Arisztotelész —, ha eszünk ítélete megfelel a végcélnek, melyre törekszünk, vagyis ha megfelel a boldogságnak. Ugyanezt tanítja a katolicizmus is: a jócselekedet magasabb normája dönti el annak erkölcsi természetét, de ennek legvégső normája maga az Isten. Amíg tehát Kant a cselekvő észet tartja az erkölcsi jó normájának, addig Arisztotelész az igaz és helyes észet, vagyis azt, amely megfelel az ember boldogságának. Kant racionalista, Arisztotelész eudemonista; Kant kizárja, Arisztotelész nem zárja ki az Omegát, Istent, mint végcél, de még nem jut el Isten teljes ismeretéig.

A katolikus egyház tanítása szem előtt tartja cselekedeteink és erkölcsi életünk kapcsolatát Istennel, akihez mint végcélhoz kell igazodnia életünk minden megmozdulásának, minden tevékenykedésének. Ez konkrétan azt jelenti, hogy minden erkölcsi cselekedet akkor jó, ha nemcsak eszünkhöz igazodik (Kant), ha nemcsak boldogságunknak felel meg (Arisztotelész), hanem Isten akaratának is. Ez dönti el a hívő ember számára végső fokon cselekedetei erkölcsi értékét, élete helyes irányát. Ha erkölcsi életünk valóban helyes irányban halad, akkor cselekedeteink is-

tenhez vezetnek, s benne elérjük a legnagyobb boldogságot, amire Isten teremtett bennünket. A katolikus szemlélet tehát mondható racionalistának, mert elfogadja az ésszerűséget, mint az erkölcsi jó alapszabályát; de egyben eudemonista is, mert a végső célban, a boldogság elérésében látja az ember végső boldogságát, ugyanakkor azonban azt is tanítja, hogy ez a boldogság Istenben található meg egyedül, aki a legfelsőbb szabályozó elve az egész erkölcsi rendnek, s így minden cselekedetnek.

Az erkölcsi jó három feltétele

Ha az idézett levélre gondolunk, akkor a katolikus felfogás szerint a férjnek azt kellett volna feleségétől megkérdeznie: miért tartja helyesnek azt, amit a maga esze szerint itél jónak? Ha azt a feleletet kapja: Mert ez nekem így tetszik! — vagy: Mert ezt tartom magam számára kellemesnek! — vagy: Mert ez tesz boldoggá! — akkor felesége túl jutott volna ugyan Kant autonóm normájánál, de nem emelkedett volna magasabbra Arisztotelész eudemonizmusánál. Semmi esetre sem emelkedett volna fel a keresztény erkölcs még ennél is magasabb normájáig, Istenig. Hiába hivatkozik arra, hogy Isten őt a saját lelkiismerete szerint itéli meg. Ha ugyanis lelkiismerete nem felel meg az Isten gondolatának és akaratának, akkor erkölcsileg rosszat tesz, s nem várhatja, hogy Isten a rosszat jónak ítélje. Csak egyetlen eset képezhet kivételt, nevezetesen az, ha hibáján kívül nem ismerné, vagy helytelenül ismerné meg Isten gondolatát és akaratát. De még akkor is kötelessége lett volna ellenőrizni, vajon eljárása megfelel-e a józan észnek, valóban helyesen itéli-e meg a dolgokat, és ha igen, mennyiben felelnek meg ezek Isten rendelkezésének.

Mint látjuk, a katolikus tanítás szerint az erkölcsi jó, a helyes cselekedet nem az ember szubjektív megítélésén, nem vágyain, hangulatán, vagy akaratán múlik, hanem Isten rendelkezésén, melyben benne rejlik Isten értelmének célirányítása is, akaratá is. A vele való megegyezés biztosítja az ember legfőbb boldogságát. Az anyagi világ és az ember között éppen az a különbség, hogy amíg az előbbieket Isten determinálta a végcél felé, melynek elérésére benső, természeti törvény érvényesül bennük, addig az embert — értelmes észére és szabad akaratára való tekintettel — nem determinálta, hanem csak ráirányította a helyes útra, mely feléje vezet. Isten meg is segíti az embert abban, hogy a legfelsőbb erkölcsi normát értelmével felismerje, akaratával pedig kövesse.

A lelkiismeret katolikus szemlélete azonban még nem áll meg ennél a pontnál. Hiszen ezek az objektív normák csak elméleti sikon oldják meg a problémát. A gyakorlatban fennmarad a kérdés: mikor felel meg a cselekedet Istennek? Konkréten, vagyis a gyakorlatba hogyan lehet megállapítani azt, hogy valami erkölcsileg jó-e, vagy rossz? Mikor tesszünk úgy, hogy ezzel Isten közelségébe jussunk, s mikor úgy, hogy eltávolodunk tőle? Hiszen az idézett levélben is láthattuk, hogy a feleség nem vallástalan, elvben nem zárja ki Isten eljárásának erkölcsi megítélésénél. Mégis valójában tekinteten kívül hagyja, feltehetően azért, mert nem tudja megállapítani, hogy konkrétan mire gondoljon, mikor Istentől, mint a jó végső erkölcsi normájáról van szó. Pedig tudhatta volna, ha a katolikus erkölcsi tanítás további felvilágosítását kéri. Ez ugyanis a gyakorlatnak azzal a siettségével, hogy a cselekedetek elemzésénél mutatja ki, miként feleljenek meg ezek a legfelső normának. A fizikai világban akkor mondható valami tökéletesnek, ha állaga jó, ha mellékkö-

rülményei megfelelők és a kérdéses dolog jó célt szolgál. Ennek analógiájára ismerhető fel a gyakorlatban az erkölcsi cselekedeteknek is jó vagy rossz volta. A jó cselekedetnek tárgyilag jónak kell lennie, mint amilyen például a kötelességteljesítés, az élet, vagy közjó szolgálata. De a cselekedet mellékkörülményei is számbajönnek a megítélésnél: kellő időben, megfelelő mértékben, a cselekvő erejéhez mérten végzett jó, vagy semleges cselekedet mondható jónak. Végül a cselekvő szándéka is mérlegelendő, mert a legjobb cselekedetet is lehet rosszra használni, ami erkölcsi értékét megrontja. Ha e három tényező együttesen jó, akkor maga a cselekedet is erkölcsileg jónak mondható; ha csak egyik is rossz erkölcsi szempontból, akkor már a cselekedet mint olyan is rossz válik. A gyakorlatban tehát e három tényezőt kell kellőképpen mérlegelni, megvizsgálni, hogy megállapíthassuk, vajon megfelel-e mindegyik az erkölcsi normának.

Egy tárgyi és egy alanyi elv

A katolikus erkölcsi tanítás szerint Isten még ezt a gyakorlati eljárást is megkönnyítette számunkra. Két olyan segítséget adott egy tárgyi, objektív, és egy alanyi szubjektív princípiummal, amely könnyen és gyorsan mintegy spontán módon könnyűvé teszi a lelkiismeret ítéletét. Az elsőt *synteresis*-nek a másikat *syneidesis*-nek nevezik szaknyelven. A két princípium közül az elsőt alig ismerik az életben, a másikat annál általánosabban. Az elsőnek nincs se latin, se magyar neve, azért meg kell tartanunk a görög nevét; a másiknak neve latinul *conscientia*, magyarul lelkiismeret. Vizsgáljuk meg mindkettőt.

A *synteresis* Isten külön ajándéka, mellyel természetünket felruházta, hogy annak segítségével könnyebben felismerhessük azokat az objektív princípiumokat, melyeknek segítségével rögtön, szinte ösztönszerűen felismerhetjük, vajon megvan-e cselekedeteink és a végcél között a megfelelő viszony. Nem külön képesség ez, nem értelmünktől, eszünktől különböző szellemi erő, hanem gyakorlati eszünk természetes adottsága, hajlama, mely azonnal megvilágítja a legfelső erkölcsi normával való meg egyezést, vagy meg nem egyezést. Van ehhez hasonló hajlama spekulatív, vagyis elméleti eszünknek is, amellyel gyorsan és világosan felfoghatjuk a lét és gondolkodás alapelveit: az azonosság, az ellentmondás, a harmadik kizártságának elvét, az elégséges értelem és az okság elveit. Ezek ugyanis minden lét és megismerés végső alapjai, melyeket minden bizonyítás nélkül is mindjárt világosan megértünk és elfogadunk. Ezekhez hasonlóan gyakorlati eszünknek is van ilyen természetadtá hajlama, a *synteresis*, amellyel az objektív erkölcsi alapelveket az előzőhöz hasonlóan gyorsan, világosan, minden érvelés nélkül is biztonsággal felfogjuk és elfogadjuk. Ezek az alapelvek segítenek felismerni a legfőbb erkölcsi normával való viszonyt. Ilyen erkölcsi alapelvek például: a jót tenni, a rosszat kerülni kell; amit nem akarsz magadnak, ne tedd embertársadnak; úgy cselekedjél, hogy minden tetted másoknak erkölcsi normája lehessen. Ezeket az alapelveket minden gondolkodó ember a *synteresis* által azonnal helyesnek és irányadónak fogadja el, ha csak kicsit is megfontolja, hogy azok mit fejeznek ki. A *synteresis* megkönnyíti cselekedeteink viszonyának felismerését a legfelső erkölcsi normával. Az általa megismert alapelvekből azonnal kitűnik, hogy cselekedeteink erkölcsileg jók-e, vagy sem. Ha az említett feleség erre gondolt volna, csakhamar, és könnyen felismerhette volna. helyes-e eljárása, vagy erkölcsi-

leg rossz. Ha magatartása a családban, gyermekeivel vagy férjével szemben olyan volt, hogy azt ő magával szemben mástól el nem tűri, mindjárt felismerhette volna annak helytelen voltát. Sok cselekedet lehet önmagában jó, de szociális szempontból káros, tehát mellékkörülményeiből csakhamar kitévünk a legfelső normával való ellentété. A synteresis által könnyen megismert erkölcsi alapelvek az összes erények csírái, csak ezek szerint kell a gyakorlatban élnünk, s akkor az összes erények kisarjadnak belőlük.

Azonban a synteresis csak az egyik segítség, amit Isten nyújt, hogy erkölcsi életünket megkönnyítse. Az objektív megismerési elveken túl olyan alanyi, szubjektív princípiumot is adott, amely a mi oldalunkról segít a helyes erkölcsi utat megtalálni és követni. Ez a szubjektív princípium a lelkiismeret, amelynek latin neve: *conscientia*, könnyen zavart okozhat, mert kétféleképpen, pszichológiai és etikai értelemben szokták használni. Az első értelemben tudatot jelent, utóbbiban szorosán vett lelkiismeretet, s most mi csak ez utóbbi értelemben használjuk e szót. Így a lelkiismeret nem más, mint a gyakorlati ész ítélete, melynek segítségével alkalmazzuk az erkölcsi alapelveket. Ezért segít eldönteni konkrétan, hogy melyik a jó, és melyik a rossz cselekedet.

Miként a synteresis, úgy a lelkiismeret sem külön képesség, hanem a gyakorlati észnek működése, ítélete. Tevékenysége abban az életben nyilvánul meg ugyanis, amellyel állást foglalunk cselekedeteink végrehajtásában: tegyük-e, vagy se? Ha lelkiismeretünk a cselekedetet helyesnek ítéli, akkor nemcsak azt állapítja meg, hogy az jó, hanem azt is, hogy most melyik erkölcsi alapelveket kell követni, például ezt: a jót követni kell. Ha lelkiismeretünk úgy ítéli, hogy valami nem felel meg a legfelső normának, tehát rossz, azonnal tiltakozik: ezt kerülni kell! A lelkiismeret tehát nem valami misztikus, mágikus erő bennünk, csupán a gyakorlati észnek ítélete, mely megismeri és eldönti, tenni kell-e valamit, vagy elkerülni. Mivel értelmi képesség, azért a cselekedet végrehajtását is figyelemmel kíséri és így tudatossá teszi erkölcsi életünket. Ezért képes tanúskodni arról, hogy valamit tettünk-e, vagy sem. Sőt a cselekedet végrehajtása után vagy helyesli, helybenhagyja azt, vagy pedig szemrehányást tesz, asszerint, hogy lelkiismeretünk szava szerint jártunk-e el, vagy annak tiltakozása ellenére cselekedtünk.

A helyes lelkiismeret

A lelkiismeret tehát a gyakorlati ész ítélete, s ezért igaznak, helyesnek és biztosnak kell lennie. Igaznak, vagyis tényleg meg kell állapítania a legfelső normával való megegyezést; helyesnek, mert meg kell látnia e normával való tényleges megegyezést minden erkölcsi cselekedetünkénél; és végül biztosnak, mert ítéletében ki kell zárnia a tévedés félelmének még a csíráját is. Következésképp, hogy a lelkiismeret igaz, helyes és biztos legyen, ismernünk kell az erkölcsi élet elemeit, jártasaknak kell lennünk az erkölcsi jó és rossz normáinak alkalmazásában. Ezt a jártasságot a lelkiismeret helyes nevelésével érhetjük el. A lelkiismeret nevelése tehát az erkölcsi helyes élethez elengedhetetlenül szükséges. Ha valaki nem jól ítéli meg magatartásának erkölcsi helyességét, vagy helytelenségét, legtöbbször onnan ered, hogy lelkiismeretét nem nevelte meg helyesen. Ha pedig nem mulasztotta el, de sokszor, vagy állandóan nem követi lelkiismeretének szavát, az is bekövetkezhet, hogy lelkiismerete — mint a rossz iránytű — nem ad többé helyes tájékoztatást erkölcsi életében.

Ennek kapcsán azonban sokan kettősséget látnak az igaz és helyes lelkiismeretre való kötelezettség kérdésében. Azt mondják ugyanis: egyfelől a lelkiismeret szavat mindig követni kell, akkor is, ha az talán tárgyilag téves, mert Isten a lelkiismerete szerint ítél meg mindenkit. Másfelől mindenki köteles helyes lelkiismeretet kialakítani magában, köteles azt ellenőrizni, hogy igaz-e, helyes-e, vagy sem. Tehát úgy látszik mintha a lelkiismeret parancsszava felett állna még egy másik, egy felsőbbrendű kötelezettség, egy másik lelkiismeret, mely a lelkiismeret problémáját önmagában sokszorozza.

Tényleg a lelkiismeret szava mindig követendő, ez a lelkiismeret általános törvénye. Am láttuk, hogy a lelkiismeret a gyakorlati ész diktátuma: ezt tenni, azt kerülni kell! A lelkiismeret pszichológiája azonban azt az egymásutánt állapítja meg, hogy a gyakorlati ész működését megelőzi az elméleti ész funkciója; ez pedig nem a konkrét gyakorlatra irányul, hanem az igazság megismerésére, jelen esetben a cselekedetek legfelsőbb igaz és helyes irányító elveinek megismerésére. Az elméleti ész, a *ratio speculativa* törvénye az, hogy ismerje meg cselekedeteink magasabb és végső normájával való megegyezését és azt a gyakorlati észnek nyújtsa, s így annak munkáját támogassa, segítse. A gyakorlati ész természetese és törvénye viszont, hogy a megismert jó és helyes normákat jól alkalmazza és így az erkölcsi életet vezesse. A gyakorlati észnek az elméleti megismerés felé való tájékozódását segíti elő — mint láttuk — a *synteresis*, mely az elméleti igazságok konkluzióit rövid és mindenki által hamar érthető formában fejezi ki.

A kettős kötelesség tehát más és más vonalon áll fenn. Az ember *mint eszes lény* köteles megismerni a tárgyilag igaz és helyes erkölcsi normákat, az erkölcsi élet elemeit, *mint erkölcsi lény* pedig köteles ezeknek gyakorlati alkalmazását, melyet a lelkiismeret szava ír elő számára, hűségesen követni, cselekedeteiben, erkölcsi életében. Az elméleti ész törvénye a helyes megismerést sürgeti, a gyakorlati ész, vagyis a lelkiismeret törvénye pedig a helyes cselekvését; egyik az értelem világosságát, másik a cselekedet helyességét, az erkölcsi élet jó irányítását célozza. A lelkiismeret felülvizsgálatának és ellenőrzésének kötelezettsége tehát nem sokszorozza önmagában a lelkiismeret problémáját, hanem biztosítja a lelkiismeret helyes és jó funkcióját.

Azokban a ritka esetekben, amikor vad népek emberhúst esznek, nemcsak tévedés csúszott be lelkiismeretük ítéletébe a cselekedet tárgyát illetően, hanem az az eltompulás is szerepet játszott, amely a hosszú idő alatt és a törzs hagyományainak erejénél fogva megrögzötté tette őket abban, hogy a tárgyilag rossz cselekedet megengedettséget tartásuk. Ugyanilyen tévedés csúszott be az indiai szokásba a hitvestársnak a meghalttal való eltemetésében is, az általuk felhozott erkölcsi mentség nem szünteti meg a gyilkosság rosszságát. A templomi prostitúció a katolikus szemléletben akkor is bűnös marad, ha azt kultikus mezbe öltöztetik. Ugyanígy a közjó megrövidítése, a közterhek alól való kibúvás nemcsak jogtalan és tárgyánál fogva meg nem engedett, hanem éppen mivel a közjó felette áll az egyéni jónak, még súlyosabban minősül is, mintha csak az egyese- ket károsítaná meg.

Látjuk tehát, hogy az erkölcsi megítélésnél lelkiismeretünk csak akkor vezet el és emel a szerintünk való végső cél, Isten felé, ha igaz, helyes, jól tájékozódott, ha tisztánlátó, tárgyilag kizár minden félelmet a tévedéstől, vagyis biztos. A lelkiismeret problémájának megoldása tehát abban rejlik, hogy helyesen és világosan lássuk, miként igazodjunk el cse-

lekedeteink világában, erkölcsi, lelki életünkben. Am ha lelkiismeretünk helyesen és biztosan ítél, ha kellő önneveléssel alakult ki és megmarad a tárgyilagosság síkján, akkor jó irányítónk és ez esetben Isten is eszerint ítél meg bennünket. A lelkiismeret törvénye szerint mindig lelkiismeretünk kell követnünk, de természetesen az igaz, a helyes és biztos lelkiismeret ítéletét. Ha valaki téves lelkiismerettel bírna, akkor elsősorban tévedését kell megszüntetnie. Isten csak abban az esetben nem rója fel bűnül azt, amit téves lelkiismerettel cselekedtünk, ha hibánkon kívül nem tudtuk a tévedést elkerülni. De aki maga tehet róla, hogy hibás a lelkiismerete és jónak itéli a helytelen, a rosszat, az nem mentheti magát sem emberi, sem isteni bírāja előtt. Így nyer végső megoldást az idézett levélben foglalt kérdés, amely tényleg a lelkiismeret egyik legnagyobb és legnehezebben megoldható problémája. Isten igenis a lelkiismerete szerint ítél meg mindenkit. De nem mindig oldja fel azt, aki téves, helytelen lelkiismerete szerint járt el. Csak abban az esetben várhatunk felmentő ítéletet, ha ártatlanok vagyunk abban, hogy lelkiismeretünk helytelenül ítél némely cselekedetünkénél.

Még csak egy utolsó kérdés vár megoldásra: szabad-e valakit kényszeríteni arra, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék? Julianus esetére gondoljunk. Vajon menthető-e a császár, hogy oly kegyetlenül és véresen üldözte a keresztényeket? A katolikus egyház a leghatározottabban vallja a lelkiismereti szabadságot. Az egyházi törvénykönyv, a Codex Juris Canonici 1351-ik kánonja kimondja, hogy senkit sem szabad a katolikus hit elfogadására kényszeríteni. Ha tárgyilagosaak akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy Julianus császár nevelői az egyház tanítása és szelleme ellen jártak el. A mai törvénykönyv tilalma régente is érvényben volt. Lactantius már a harmadik században ezt felelte a római helytartónak, aki a pogány vallás rituális törvényeinek követésére akarta őt kényszeríteni: „Ha ez az áldozat nem önkéntes, nem lélekből történik, nem áldozat többé, hanem átok, — *nisi enim sponte et ex animo fiat, execratur est!*”

A lelkiismereti szabadság a katolikus egyház tanítása szerint a legbensőbb személyi joga minden embernek, s ebbe a benső szentélybe nem szabad erőszakos kézzel belenyúlni. A katolikus gondolkodás még azt sem engedi meg, hogy megzavarjuk valakinek nyugodt lelkiismeretét, ha az illető jóhiszemű, éppen mert jól tudjuk, hogy Isten mindenkit a maga lelkiismerete szerint ítél meg. De kötelességének tartja és minden katolikus hívő kötelességévé teszi, hogy segítsen embertársainak, akik lelkiismereti zavaraikban, problémáikban eligazítást, felvilágosítást keresnek nála. Így — és csakis így — lehet befolyásolni, vagy megnevelni mások lelkiismeretét, ami éppen abban áll, hogy segítünk nekik eloszlatni a lelkiismeretükben felmerülő homályt, sötétséget. Aki tehát megfelelő formában és tapintattal igyekszik hozzá forduló embertársát a lelkiismereti kérdésekben eligazítani, az minden biztonnyal a legnagyobb jót gyakorolja vele. De ha az illető elutasítja a segítségét, akkor nem marad más hátra, mint türelmet gyakorolni vele szemben, míg az isteni kegyelem felvilágosítása meg nem győzi tévedéséről. Mi hisszük, hogy a felebaráti szeretet ilyenkor imádsággal esdi le számára ezt a kegyelmet.

Anyám

szép volt ágyadban a csend
jó volt pihennem
dús ereim talaján
Most a keresztvíz hull rám
szememben fények jönnek és múlnak
figyeld

Anyám

Én megkereszteltem téged
a megújuló fájdalom verejtékével
hogy ne fájjanak benned a hónapok
és megkereszteltem téged
anyaságod édes tejével
hogy testedben játszó gyermekeid
megsejtsék majd az Istent
és megkereszteltem téged
méhed tisztuló vérével
hogy tiszta légy apámban
mint a források vize

Apám

Én megkereszteltem téged
a gond zuhogó vizével
hogy büntetlen légy
az eredendő félelemtől
és megkereszteltem téged
a szeretet jelével
hogy áldott légy anyámban
minden emberek között
és megkereszteltem téged
létem hitelével
hogy életed örök
és folytonos lesz bennem
mint folytonos és örök
a folyók folyása
És megkereszteltem titeket
■ szerelem
emberteremtő hatalmával
hogy boldogok legyetek
mindörökkön örökké

Amen

Anyám

Szép volt ágyadban a csend
jó volt pihennem
hús ereid talaján
De oly nagy a zaj
Félek

Anyám

Rozványi László

RÓMER FLÓRIS ÉLETMŰVE

Idén van Rómer Flóris halálának 75. jövőre lesz születésének 150 éves fordulója. Élete nemcsak önmagában tekintve volt értékes, hanem a mi számunkra is igen tanulságos. A középiskolai tanárságból önérejjével küzdötte fel magát a hazai archeológia művelésének legmagasabb fokára s eközben sohasem feledte, hogy tudományát a nemzet legszélesebb rétegei számára is kamatoztatnia kell.

Rómer egyszerű német kisiparos család sarjaként 1815-ben született Pozsonyban. Az értelmes szülők gondos nevelésben részesítették élénk felfogású fiukat. Hogy a számára szükséges nyelveket minél tökéle-
tebben elsajátíthassa, a hatosztályos gimnázium egyik osztályát a szlovák Trencsénben, egy másikat a magyar Tatán végeztették vele. Fejlődése számára új lehetőség nyílt meg, amikor a középiskola elvégzése után, 15 éves korában a pozsonyi gimnáziumot vezető bencések pannonhalmi központjába kívánczozva a rend tagjai közé kérte felvételét. Óhaja teljessé válásával nemcsak civil ruháját váltotta fel a reverendával, hanem Ferenc nevét is Flórisal cserélte fel.

Még csak újoncévét töltötte Pannonhalmán Rómer, amikor 1831 tavaszán láthatta és hallhatta a magyar tudományosság akkori vezéralakját, Kazinczy Ferencet, aki bár református volt, mint *Guzmics* Izidor barátja, napokat töltött a főapát vendégeként a monostorban, ahogyan maga írja, „gondolkozó, tanuló, meleg lelkek” társaságában. A pannonhalmiak azóta is gondolozzák parkjukban azt a platánfát, melyet otlétekor Kazinczy ültetett. De a monostor újabbkori neve is vele van kapcsolatban. Kazinczy, otthona, Széphalom mintájára kezdte *Guzmics* Szent Márton hegyét Pannonhalomnak nevezni, amiből aztán a nyelvileg helyesebb Pannonhalma fejlődött ki és állandósult.

A noviciátus után a lelki és szellemi munkára való előkészülés évei következtek Rómer számára. 1831-től 1833-ig logikát, etikát, metafizikát, történelmet, irodalmat és természetismeretet tanult a bencések győri filozófiai tanfolyamán. A történet iránt érzett vonzódása már akkor jelentkezett, amit az intézet tudós igazgatója és történettanára, *Maár* Bonifác igyekezett istápolni. Az 1833—34. tanévet a rend bakonybéli tanárképzőjében, a „repositio”-ban töltötte, ahol az irányítást az időközben apáttá lett *Guzmics* végezte, aki a Magyar Tudományos Akadémia megszervezésében is jelentős szerepet vitt. Rajta kívül a pedagógia és a diplomatika tanára, *Beély* Fidél is tudós férfiú volt, aki később szintén tagja lett az Akadémiának. Az ifjú Rómer nemes ambícióját bizonyítja, hogy lemásolta az 1530/32-ből való *Tihanyi Kódexet*. Ezt a másolatot *Guzmics* apát kifejezetten Rómer munkájaként küldte meg az Akadémiának. De tudományoszomja mellett Rómer természetszeretete is bőséges kielégülést nyerhetett a Bakonybélben töltött év alatt. Mély benyomásait bizonyítja, hogy később is gyakran visszatért oda. A Bakonyinak országosan elismert monografusa lett. A hegyvonulat egyik legszebb részét ma is Rómer-kilátónak hívják.

A következő 1834—38-as években Rómer Pannonhalmán hittudományi tanulmányait végezte. Ám hajlamát követve, fennmaradó szabad idejében szívesen időzött a monostor gazdag könyvtárában és levéltárában. A könyvtárban nagy érdeklődéssel kutatta az őnyomtatványokat,

az incunabulumokat, a levéltárban pedig az oklevelekkel, azok írásával ismerkedett. E tekintetben hasznos útmutatásokat kapott az okleveleket és a rendtörténetet jól ismerő *Czinár Mór*tól, s bizonyára az ő hatására foglalkozott egy magyar monasterológia megírásának gondolatával, amelynek térképét már fel is vázolta. Rómer ugyanis ügyes rajzoló is volt s e készségének később is nagy hasznát vette, amikor rögzíteni, ábrázolni akarta azokat a tárgyakat, melyek megragadták figyelmét, illetőleg melyeket hallgatói és olvasói előtt szemléltetni szándékozott.

A szabadságharc előtt és alatt

Az ifjú papnövendék és tanárjelölt így készült fel nevelői és tudományos pályájára. Rómer vágyai netovábbját érte volna el, ha a pannonhalmi könyvtárban vagy levéltárban kaphatott volna munkát, előljárói azonban más irányba indították. Miután megszerezte a bölcsészeti doktorátust, 1839-ben a győri gimnáziumba küldték, ahol az első évben magyart és latint tanított, utána pedig természetrajzot. A pedagógus született tehetsége, „*donum didacticum*”-a nyilatkozott meg abban, hogy növendékeit a legegyszerűbb és leghatásosabb módon igyekezett bevezetni a természettudományok ismeretébe. A könyvtanulás mellett a tapasztalás, az érzéklés nyújtotta ismerés fontosságát hangsúlyozta. Ezért rajta volt, hogy minél gazdagabb állat- és növénytani szertárt létesítsen, s minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy növendékeinek kirándulások során, a helyszínen mutassa meg a természet világát. Ily módon szaktárgyaiba rövid idő alatt annyira beledolgozta magát s azok tanításában oly szép eredményt ért el, hogy főapátja, *Rímely Mihály* 1842-ben már kivette a gimnáziumból s a bencés növendékek természettudományos képzését bízta rá a győri bölcsészeti tanfolyamon. Ennek a bölcsészeti oktatásnak szellemét és színvonalát mutatja, hogy abban az időben vele együtt tanított ott *Czuczor Gergely* és *Rónay Jácint*. Mindhárman részt vettek a szabadságharcban s mindhárman tagjai lettek a Magyar Tudományos Akadémia-nak.

Rómer felfelé ívelő pályájának újabb állomására érkezett 1845-ben, amikor visszakérült szülővárosába, Pozsonyba, ahol nemcsak a gimnáziumot, hanem a föléje emelt akadémia kétéves bölcsészeti tanfolyamát is bencések vezették. Természetes, hogy a rend vezetősége ide küldte legképzettebb és legtehetségesebb tanárait. Rómer az irányában megnyilatkozó elismerést még fokozottabb munkával igyekezett viszonzni. Előadásai szemléltetésére maga vagy tehetségesebb növendékei által rajzolt falitáblákat használt, fűvészkertet, ásványtárt létesített, állatgyűjteményét a maga által tömött példányokkal is gyarapította. Így történt, hogy óráit nemcsak saját növendékei hallgatták nagy érdeklődéssel, hanem az akadémia jogi tanfolyamának s az evangélikus liceumnak a tagjai is látogatták. Az ország nádora viszont arra szólította fel 1847-ben, hogy vállalja el fia, *József főherceg* természetrajzi oktatását. Vállalkozása sikerét mutatja, hogy a főherceg lelkes híve maradt nemcsak a természettudományoknak és az archeológiának, hanem tanítójának, Rómernak is.

Tévednénk azonban, ha az előadottak után úgy képzelnők, hogy Rómer csupán tanári hivatásának és tudományának élő férfiú volt. Az ő erősen reális egyéniségét az elmélet mellett a gyakorlat, az élet természettudományos vonatkozásai mellett a társadalmi egyaránt érdekelték. Élénk figyelemmel kísérte az utolsó rendi országgyűlés tárgyalásait s örömmel köszöntötte a társadalmi átalakulást és a nemzeti függetlenség-

get biztosító 48-as törvényeket. Mikor aztán ezek a vívmányok veszedelembé jutottak s Czuczor Gergely megfújta „Riadó”-ját, Rómer elhagyta tanári katedráját, Pestre sietett és közlegényként beállott a szabadságharc regimentjébe. Hogy példája miként hatott növendékeire, akik rajongtak érte, az abból is látható, hogy bírái később ezt a hatást minősítették magatartása legsúlyosabb teherterelésének.

A gyakorlati érzékű és mechanikus képességű tanárt mindjárt az utászok közé sorozták, ahol hamarosan főhadnagyi rangot kapott. A hazafias hevületében nevét is megmagyarító „Római Ferenc” nemcsak hidalak építésében és rontásában, sáncok és erődítmények létesítésében, hanem csapatok irányításában is megmutatta tehetségét. A háború utolsó szakaszában a tisztképző akadémia tanárává nevezték ki kapitányi ranggal — ezt az állást azonban már nem tudta elfoglalni. A szabadságharc elbukása után fogságba került és nyolcévi börtönre ítélték. Lelke egyensúlyát azonban ez sem ingatta meg. Úgy érezte: „Megvan a legtisztább öntudatunk, hogy az emberiségnek szolgálatot akartunk tenni... Nemes öelra törekedtünk. Nem tehetünk róla, hogy az erőszak elnyomott.” Ily alapon állva nem volt hajlandó kegyelmi kérvényt írni az uralkodónak: „Elveimtől, miknek a lelki nyugalom megbecsülhetetlen javait köszönöm, semmi e földön el nem téríthet... Kínózzák a testet, a szellem független marad.”

Természetkutatás és régészet

Rómer 1854-ben szabadult börtönéből, de még utána is eltelt néhány esztendő, míg újra elfoglalhatta helyét a magyar társadalomban. A politikai feszültség enyhülésével a főpát 1857-ben Kőszegre, pár hónap múlva pedig Győrbe helyezte. Rómer itt csakhamar visszanyerte régi munkakedvét, s mondhatni, megújódott erővel folytatta tanító s még inkább gyűjtő tevékenységét. A *Győri Közlönyben* a vidék vadászait kérte, hogy zsákmányaikból gyarapítsák a gimnázium állatgyűjteményét, de maga is gyűjtött bogarakat, sőt tengeri állatokat is. Máshonnet ásvány- és növénygyűjteményét s éremtárát gyarapította s megvetette a győri gimnázium régiségtárának alapjait, amiből aztán — rendtárs utódjai munkássága folytán — kialakult a mai Győri Múzeum. A kormányzat útján felhívta a környék figyelmét a földben rejlő s onnet előkerülő régiségekre s az előljárásságok kötelességévé tette, hogy azokat az ő győri múzeumába szállítsák. 1860-ban felvette a kapcsolatot az Amerikában kutató győri származású *Xantus* Jánossal s rajta keresztül egyes amerikai gyűjtőkkel és intézményekkel is, hogy állatgyűjteményeiket csere útján egészítsék ki.

A lendületes és eredményes munka közepette Rómer életében akkortájt többirányú változás következett be. Már addig is írt ugyan egy-két kisebb cikket, de az irodalmi alkotás terére mégis csak 1860-ban lépett. Attól kezdve mind gazdagabb irodalmi tevékenységet fejtett ki. A másik lényeges változás abban állott, hogy bár természetudományos érdeklődése azután sem szűnt meg, figyelmét és energiáját egyre inkább a történeti emlékek felé fordította. Pár év múltán már az ország első régészének, archeológusának számított. Ez az irányváltozás hozta magával, hogy Rómer elhagyta a bencés tanári közösséget, az ország fővárosában helyezkedett el, később pedig jogilag is kivált a bencés szerzet kötelékéből. A változások elindítója Rómernek még pozsonyi tanár korából való jóbarátja, Ipolyi Arnold zohori plebános volt. Ipolyi szenvedélyesen gyűjtötte a magyar történeti emlékeket: régiségeket, pecséteket, érmekeket, címereket,

okleveleket s a velük kapcsolatos irodalmat is. A *Magyar Mithológiá*-ja révén már országosan becsült neve volt, amikor Rómer 1859-ben pár napra meglátogatta plébániáján. Ő irányította Rómer figyelmét a múlt emlékeire s biztató szavai a történelem iránt már ifjúkora óta fogékony lélekben erős visszhangra találtak. A természet tárgyait kutató és gyűjtő tanár attól fogva mindjobban az emberi kultúra alkotásai felé fordult — miközben az addig szerzett természettudományos, főleg geológus ismereteinek is nagy hasznát vette.

Rómer életének ez a változása nem törésszerűen, hanem szelíd áthajlasként történt, annak útját-módját a Bakony című művében szemléltetjük. Az Ipolyinál tett látogatást követő nyári vakáció Rómer a Bakonyban töltötte, ahol több mint száz község templomát, várát, kastélyát kereste fel s az ott talált ós-, ó- és középkori régiségek mellett szemügyre vette a vidék flóráját, faunáját és kövületeit is. Az irányítással, ásóval, kalapáccsal felszerelt „pörölyös pap” hátizsákjába kerültek „kelt(a) fegyverek, hippiritek, ammonitek”, ó- és középkori pénzek, naplójába a templomok, várak, képek, szobrok, edények leírása és rajzai. Fáradhatatlanul mászta meg a templomok tornyait, hogy a régi harangokat megszemlélje, felírásaikat feljegyezze. Személyes lelkesedését átsugározta az őt vendégül látó földesurakra, papokra, tanítókra is. Útjának élményeit és eredményeit először a *Győri Közlöny*ben „Szünnap levelek E. F. k . . . i lelkész barátomhoz” címmel hozta nyilvánosságra s látva azok sikerét, *A Bakony* (Természettajzi és régészeti vázlat) című könyvében jelentette meg. Műve előszavában írta, hogy „a honismertetés ezen, eddig járatlan terén kalauz nélkül indulva, magamnak mintegy utat törve, szerzett tapasztalataimmal másokat hasznosan mulatni és mulatva tanítani volt főcélom”.

Rómer jól tudta, hogy „a Bakony tudományos és többoldalú vizsgálatára két hó kevés”, mégis példát mutatott a honismertetés módszerére. Elgondolásának helyes voltát bizonyítja, hogy még abban az évben, 1861-ben a második kiadást is sajtó alá rendezhette, a Tudományos Akadémia pedig azzal honorálta törekvését, hogy az év októberében — Ipolyi ajánlatára — levelező tagjává választotta. A „Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban” címmel tartott székfoglaló előadását még a természettudományos és történeti szempont egybefonódása jellemezte, amivel nyilván eleget kívánt tenni a természettudományi osztály iránt érzett kötelezettségének, melynek tagjaként lépett az Akadémiába. Utána azonban, minthogy mind kizárólagosabban az ós-, ó- és középkori ember alkotásai érdekelték, 1863-ban át is tette magát a történettudományi osztályba, amely 1872-ben választotta rendes tagjává.

Egyetemi tanszéken

Az akadémiai tagság csak fokozta Rómer egyébként is fáradhatatlan aktivitását. Ugyanakkor továbbra is azon volt, hogy eredményeit, felfedezéseit és meglátásait közkinccsé tegye, s ilyen módon a közösség kulturális emelkedését is szolgálja. Ez a törekvése vezette, amikor 1861-ben barátjával, Ráth Károlyval együtt — Simor János, akkor győri püspök anyagi támogatásával — megindította az első magyar történeti folyóiratot, a *Győri Történeti és Régészeti Füzetek*-et, amelyet jórészt ők, a szerkesztők láttak el anyaggal is. Vállalta a tanári állást is a győri püspök szemináriumban, hogy a kispapokat a magyar középkori régészetre oktassa, ennek a feladatnak azonban már nem tudott eleget tenni, mert életútja újabb fordulóhoz érkezett.

1861-ben ugyanis meghívást kapott a Tudományos Akadémia kéziratárának vezetésére. Römer örömmel fogadta a meghívást, majd kinevezést. „Mintegy újjászülettnék” érezte magát, hogy működési helyét az ország központjába tehetné át. Ám közlő, tanári hajlama ott is hamarosan megnyilatkozott. Ifjabb pályatársa, *Fraknói Vilmos* évtizedek múlva is hálásan emlegette, hogy őt és a történettudomány iránt érdeklődő társait az Akadémia egyik szobájában Römer ismertette meg az oklevél-olvasás, a paleografia tudományával. Egyelőre azonban még Pesten sem tudott megválni a középiskolától. Mikor a kir. kath. gimnázium élére alkalmas igazgatót kerestek, a választás óréa esett, aki ezt a jövedelmezőbb állást el is vállalta 1862-ben. Amellett azonban, hogy igazgatta a gimnáziumot s egyidejűen a természetrajzot is tanította, minden szabad idejét történeti, főleg régészeti kutatásokra fordította. A természettudósok 1863. évi vándorgyűlésén — mert velük a kapcsolatot egész életén keresztül fenntartotta — több, mint 70 zalamegyei román és gót stílű, tehát középkori templom állapotát ismertette. Ugyanabban az évben — miután Ipolyi egri kanonok lett s emiatt elhagyta Pestet — az Akadémia archeológiai bizottságában átvette az előadói tisztelet s a bizottság folyóiratának, az *Archeológiai Közlemények*-nek a szerkesztését. Utána hamarosan sorra került a *Műrégészeti Kalauz* kiadásának ügye. A három kötet közül az elsőnek a megírását Römer vállalta s 1866-ban meg is jelent az *Óskori Műrégészet* című műve, mely elsősorban a művelt közönség igényeit igyekezett kielégíteni. A mű az országban található kő-, bronz-, vas- és római kori emlékeket ismertette.

Az 1860-as évek elejétől kezdve így lett Römer a magyar történeti, főleg a régészeti tudomány egyik vezető egyénisége. Természetesnek tarthatjuk, hogy ő is egyike volt a nyolc tudósnek, akik Ipolyi vezetésével 1867-ben megalapították az azóta is működő Magyar Történelmi Társulatot s annak folyóiratát, a *Századokat*. S azon sem csodálkozhatunk, hogy 1868-ban az egyetem archeológiai tanszékére ő kapott kinevezést, majd 1869-ben a Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatását is óréa bízták. Így módon lett a magyar régészeti tudomány elsőszámú reprezentánsa s az archeológiai munkálatok legfőbb irányítója Römer Flóris.

Mint egyetemi tanár előadásainak tudományosságával, elevenségével és élményszerűségével tűnt ki. Legkitűnőbb tanítványa s az egyetemi katedrán utódja, *Hampel József* írta róla: „Nem egyszer gazdag élettapasztalása készletéből fűszerezte magyarázatait és a rajzban való jártassága nehezebb problémák fejtegetésénél nem csekély előnyt nyújtott. Régi pedagógiai elvét, hogy kirándulások felfrissítik a fiatalság tanulási kedvét, az egyetemen is sikerrel érvényesítette. Mindig azok voltak legkedvesebb leczkéink, melyeket szívesen elbeszélgető tanárunk társaságában... római vagy középkori romok közös szemlélgetésében töltöttünk.” A szorosan vett archeológia anyagán kívül a római felirattan s az ókori és a magyar numizmatika ismertetésére is mindig tudott időt szakítani. A legértékesebbet, a legeredetibbet mégis az ősrégészet tárgyalásában nyújtotta tanítványainak, amikor hatásosan kamatoztathatta korábban szerzett természettudományos ismereteit is.

Kiállítások, kongresszusok

A régészet feladatait, módszereit és eredményeit ezenkívül az általa szerkesztett folyóiratokban ismertette. Igaz, a *Győri Történeti és Régészeti Füzetek* kiadását szerkesztő társa, *Ráth Károly* halála után 1868-ban megszüntette, az Akadémia archeológiai bizottságát azonban ugyanakkor

rávette arra, hogy a szakembereknek szánt tudományos *Archeológiai Közlöny* mellett adja ki a népszerűsítő *Archeológiai Értesítőt* is. Ez az utóbbi kiadvány, melyet szintén ő szerkesztett, gyakrabban jelent meg s így gyorsabban tudta a tudományos és közművelődési intézményekkel s az érdeklődő egyénekkel a régészet aktualitásait, az akkortájt történt ásatásokat, kutatásokat s az előkerült leleteket ismertetni. A kezdet nehézségei természetszerűleg mind őreá hárultak. A közönség érdeklődése csak lassan ébredezett — a tudósok pedig rangjukon alul állónak vélték, hogy tanulmányaikat az *Archeológiai Értesítő*ben közöljék. Még 1870-ben is úgy nyilatkozott, hogy „az *Archeológiai Értesítő* című lapra ellenmonddás nélkül odairhatom szerkeszti helyett, hogy írja Rómer Flóris”. Törhetetlen buzgalmának mégis meglett az eredménye. 1872-ben már maga állapíthatta meg, hogy az országban „támadó egyleteknek és a gyarapodó vidéki múzeumoknak, a sok vidéki levelezőnek az *Ertesítő* a főrugója, biztatója”.

A magyar régészek szűkebb és tágabb körű szakmai nevelésén kívül súlyos feladatot rótt Rómer Flóris vállaira a Nemzeti Múzeum s általában a múzeumok régészeti ügyeinek gondozása s az enemű kiállítások rendezése is. A parlament, illetőleg a kormány őt bízta meg, hogy az 1867. évi párizsi világkiállítás részére a magyar régészeti anyagot összeállítsa. A reprezentatív őskori archeológiai anyaghoz Rómer bőségesen mellékelte olyan ötvösipari emlékanyagot, mely az ősmagyarág fémkultúráját szemléltette. Ezt az útját aztán arra is felhasználta, hogy a német gyűjtemények után a Louvre régészeti anyagát is behatóan tanulmányozza. A külföldi anyagra vonatkozó ismereteit két év múlva az olasz múzeumok megtekintésével gyarapította. Pár év múlva aztán arra kapott hivatalos felszólítást, hogy az 1873. évi bécsi világkiállítás számára a magyar házi ipar legértékesebb alkotásait gyűjtse össze. Régi barátjával, az Amerikát megjárt Xantus Jánossal végzett munkájának oly sikere volt, hogy a nemzetközi bizottság a házi ipari csoportban nemcsak a bírálók közé választotta, hanem annak jelentését is vele íratta meg. 1874-ben a dán és az északnémet ősrégészeti gyűjteményeket tanulmányozta. Hogy ezen a téren akkor már minő tekintélye volt, abból látható, hogy amikor 1875-ben részt vett a régészek stockholmi nemzetközi kongresszusán s ott a következő évi gyűlés helyéről tanácskoztak, elfogadták az ő indítványát, hogy azt Budapesten tartsák meg. A rendelkezésre álló másfél esztendő roppant nagy feladatot és munkát jelentett Rómer, a kongresszus főtitkára számára. Az egész országból össze kellett gyűjtenie a legjellegzetesebb szemléltető anyagot s meg kellett rajzolnia az ország ősrégészeti térképét. Rómer évtizedes gyűjtő és rendező működésére ez az 1876-ban Budapesten lefolyt nemzetközi kongresszus tette fel a koronát. Az ott elhangzott előadások és viták anyagát a következő évben francia nyelvű kiadványban publikálta, ami által a magyar régészet emlékei és eredményei külföldön is ismertté váltak. Ezen a téren utoljára 1880-ban szerepelt, amikor részt vett a Lisszabonban tartott ősrégészeti kongresszuson.

„Irodalmi kanonok” Nagyváradon

A tanító, szerkesztő, szervező s az ország szinte minden részét átutató Rómer még tudományos írásművek számára is szakított időt. Hogy ezek közül csak a legjelentősebbeket említsük: 1865-ben magyarul, aztán németül is megjelentette *Pozsony régészeti műemlékei* című tanulmányát. Győri folyóiratában részletekben közölt Az árpási (móriczhidai)

Szent Jakab prépostság történetét 1869-ben adta ki könyv alakban. Az akadémiai rendes tagság székfoglalójául *A régi magyar jelmezekről* értekezett; ez a viselettörténeti munkája csak kivonatosan jelent meg az Akadémiai Értesítőben (1872). A következő évben *Desjardins* Ernő francia epigrafikus francia nyelvű művét nemcsak magyarra fordította, hanem javította és bővítette is *A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos emlékei* címmel. Ugyancsak 1873-ban adta ki *A régi Pest* című munkáját, amelyben a XVIII. század közepéig kísérté figyelemmel a város fejlődését. Az 1690-ből való anyakönyvek alapján az akkori Pest lakosságának szinte modern demografiáját vázolta fel. 1874-ben *Régi falképek Magyarországon* címmel jórészt általa felfedezett középkori templomi képeket ismertetett. Az Akadémia 1876. évi nagygyűlésén Mátyás király budai könyvtárát tárgyalva évtizedes kutatásának eredményéről számolt be. Erről a tárgykőről 15 hosszabb-rövidebb közleménye jelent meg s előadásában 97 Corvinát ismertetett — ez a szám azóta kerekken 170-re emelkedett. Foglalkozott a magyar ércműveléssel, pontosabban a középkori harangöntéssel és keresztelő medencékkel, sok részlettanulmányát azonban nem tudta monografiává alakítani.

Rómer életében ugyanis akkortájt újabb fordulat következett be. Mikor régi barátja, Ipolyi az egri kanonokságból a besztercebányai püspökség élére került, Rómer jogilag is magához kapcsolta: felvette egyházmegyéje papjai közé. Rómer egyideig megtartotta egyetemi és műzeumi állását, de 1877-ben megvált tőlük, mert elnyerte a nagyváradi káptalan két „irodalmi stallumának” egyikét, amivel a helybenlakás, a rezideálás kötelezettsége is járt. A két jóbarát 1886-ban, amikor Ipolyi nagyváradi püspök lett, teljesen egymás közelébe került. Örömről azonban nem sokáig tartott, mert Ipolyi pár hónap múlva meghalt.

Rómer életének ebben az utolsó szakaszában is igyekezett folytatni tudományos munkásságát — ha már főleg vidéki viszonyok között is. A biharmegyei régészeti egyesületbe új életet öntött; Váradon régészeti és iparművészeti kiállítást rendezett; a régi székesegyház körül végzett ásatásokat épp úgy ő irányította, mint az új székesegyház díszítési munkálatait.

Ipolyi halálát követően Rómer Flóris kimeríthetetlennek látszó életereje is megcsappant. 1888-ban barátai és tisztelői társaságában még megünnepelhetette papságának félszázados jubileumát, a következő évben, 1889-ben azonban meghalt.

Mozgalmas, eredményekben gazdag élet volt az övé. S ezt annál is inkább kell értékelnünk, mert tudománya sok területen nem voltak mesterei, neki magának kellett áttörnie az eléje tornyosuló nehézségeket. Problémaérzéke és rajongó szeretete űzte, hajtotta a múlt emlékei nyomába. Kutatta, hogy hazánk területén mikortájt jelent meg az ember s az minő kultúrát alakított ki maga körül. Még fokozottabb kedvvel kereste a középkori magyarság kulturális alkotásait. S mindezt igyekezett begyűjteni múzeumainkba, hogy a következő nemzedékek szemlélhessék és becsülhessék az elődök törekvéseit s azok eredményeit. A múlt századnak, a „*Saeculum historicum*”-nak ezek alapján lett egyetemesen is jelentős, magyar vonatkozásban pedig kiemelkedő alakja Rómer Flóris.

IRODALOM: Fraknoi Vilmos: Rómer Flóris emlékezete. Századok. 1891. 177—189. — Hampel József: Rómer Flóris emlékezete. Emlékbeszéd a M. T. Akadémia tagjairól. VI. köt. 1891. — Börzsönyi Arnold: Rómer Flóris életrajza. A pannonhalmi Szt. Benedek-rend története. VI./B. 672—769.

Négy szereplője volt a történetnek. Oldalághi, a költő, Karvaly, a novellista, egy borbély, és jómagam. Színhely: Genf. Idő: 1947.

Épp ebédnél ültünk, azaz nem is ebédnél, hanem ebéd után. Genfben mindenki pont tizenkettőkor ebédel, egyig. Egykor az egész város lerakja a szalvétáját és visszasiet a munkájához. Tizenkettőtől egyig tész-tát lehetne gyúrni az utcákon, egykor viszont Genf olyan, mint egy túlszófolt biciklipálya.

Egy óra volt, a penzió ebédlője kiürült éppen, egyedül mi nem vetünk részt a kezdődő bicikli-versenyben: Karvaly a novellista, Oldalághi a költő, és én.

— Magyarok ?

Egy kísértet állt meg az asztalunk előtt.

— Úgy hallottam, költök.

A kísértet zömök volt, bogárszemű és magyarul beszélt, alföldies kiejtéssel.

Karvaly helyesbített:

— Csak ők ketten. Én... regényíró vagyok.

— Leülhetek ?

Karvaly angolul felelt. Így kezdődött.

A borbély megvárta, amíg Karvaly elment.

— Nem szeretem — vihogott. S komoran: — Cinikus. — Majd néhány zavaros bevezető mondat után: — Itt vagyok borbély egy szalóban. Nehéz! Először németül kellett megtanulnom, aztán franciául, most meg már angolul. Kell a tartózkodási engedélyhez. De nem is ez a baj: Udvaroltam egy svájci lánynak, és otthagytott. Hiába írom neki már a huszadik levelet. Maguk költők. Segítsenek rajtam.

— ?

Újra nevetett. Hányszor hallottuk később ezt a nevetést!

— Költők! Értik? Maguknak ez a mesterségük. Én megnyírom a hajukat... (Mikor nyíratnak utoljára?) Maguk meg... értik?

— Nem...

— Írnak nekem egy olyan levelet, hogy a svájci nő...

*

Nem volt könnyű dolgunk, a borbélyt nem lehetett lerázni. Válogattott. Egyik mondat tetszett neki, a másik ötöt gúnyosan elvetette.

— Bocsásson tetsz, de ma este...

A borbély nem ismerte a sértődést. Botfúlú volt, vagy alakoskodó?

— Elkísérem magukat.

A kapuban, Oldalághi:

— Hát a viszontlátásra.

A borbély:

— Meddig maradnak?

— Éjfélig.

— Jó, akkor itt találkozunk. Megvárom magukat.

Ez vicc? Nem volt vicc. Valóban ott várt a kapuban, frissen és tünetően vidáman. Egy mellékgondolat erejéig se merült föl benne, hogy esetleg terhünkre lehet.

— Egy befejező mondatot! — Nagyszerűen csinálta. Könnyörgött, zsarolt és kedveskedett egyszerre.

— Tulajdonképp min vesztek össze ?

— Nem akarta elhinni, hogy szeretem. Jól van. Épp a hidon mentünk át. „Nem hiszi ? Ha a tóba vetem magamat, akkor sem ?” Pillanatnyi ötlet volt, s a következő pillanatban már át is dobtam magamat a korláton...

Ránéztem a borbélyra, súlyos teddyber-bundát viselt. Ordított:

— Olyan befejezést mondjon nekem...

Félely volt, fáradt voltam. Összeszedtem maradék erőmet, s mondtam egy mondatot.

A borbély felüvöltött, s átrohant a túlsó oldalra. Megőrült ? Öngyilkos lesz ?

Rázuhant egy kivilágított kirakatablakra, s leírta a befejező mondatot. Holnap egy ismeretlen svájci nő olvassa majd, a borbély francia fordításában.

Mehettünk aludni.

*

— Mi az, maguk még mindig alszanak ? Én egész éjjel fordítottam, mégis nekem kell keltenem magukat. Öltözzenek, iszunk egy kávét. Ma délutános vagyok !

Harmadnapra letört.

— Különös, a nő még mindig nem válaszolt.

— Azt mondja meg, mit keres maga Svájcban, mért nem megy haza ?

A borbély elborult, aztán eszelősen **Oldalághira meredt**:

— Ez igaz. Nem is tudja, mennyire igaz. De már késő. Szeretem...

Máskor mégis ravaszkodni próbált:

— Márcsak az állampolgárság kedvéért is. Értik ? Ha a nőt elvehetem, svájci polgár vagyok !

Pillanatra fölragyogott, mint egy feltaláló, föltündökölt és kihamvadt.

*

Itt átugrok vagy tíz levelet, s csak az utolsó levél történetét mondom el. A boldogtalan szerelmes akkor már nem hitt bennünk; se bennünk; se a költészetünkben. De azért még kitarzott mellettünk. Ugyan mit akarhatott még tőlünk ?

Mindenesetre nagy könnyebbség volt, hogy nem kellett többé levelet írunk. Hálából valósággal kezesbarányokká változtunk.

— Holnap ? Nem ! — a borbély diadalmasan kihúzta magát. — Most kávézunk. — Valamit titkolgatott.

A pressóban nem bírta tovább; bujkáló mosolya a szájaig futott.

— Csak nem ? — bökte oda Oldalághi.

— Mi az, hogy csak nem ? — A borbély fölényesen ült, akár egy költőfejedelem a századfordulón.

— A nő... — hebegtem. — Válaszolt talán ?

Amint kimondtam, rögtön éreztem, hogy ostobaságot követtem el. A borbély kielemezhetetlen tekintettel nézett rám.

— Nem válaszolt — mondta. — Én írtam neki levelet. A maguk levelei semmit se értek. Most én írtam. Hallgassák meg.

Ebben a pillanatban lépett a kávéházba Karvaly. Éppen csak érintette az asztalunkat: — Mi az, levél ? — s már el is tűnt a hátsó térben.

A borbély nyugtalan lett.

— Igérjék meg, hogy nem mondják meg neki ?

— Megigérjük, csak olvassa. — Azt hiszem, mindketten megígértük, hogy nem beszélünk róla Karvalynak.

A levél hosszú volt, zavaros és unalmas. Néztem a borbélyt, a homlokát, a kezét. Tulajdonképp szeretem őt — gondoltam. Milyen szomorú, hogy semmit se tehetek érte.

A következő pillanat úgy ért, mint egy bombarobbanás. A borbély fölemelte ujját és hangját; a levél végére ért:

— „Fáradt testem földre,
lelkem égbe vágy!”

Még hitt a költészetben!

— Nem! — kiáltottam föl szinte kétségbeesetten. Még csak ez hiányzott, hogy verseket fordítson! Nem!

Órákig tartott, amíg meggyőztük: — Igen, a vers gyönyörű, de a fordításban elvész. S különben is: ez a nő egészen biztosan nem költői lélek. — S elkezdtek szidni az ismeretlent.

*

Éjfél után Karvaly még benézett hozzánk. Akkorra már neveltünk, s nem bírtuk magunkban tartani:

— Képzeld, mi történt? De ígérd meg, hogy nem mondd el neki. Karvaly megígérte, s leült az ágyunk szélére.

*

Másnap reggel kivágódott az ajtó. A borbély volt. Egész éjjel fordított, miközben mi jóízűen aludtunk az egymásmellé tolt két hatalmas ágyban.

— Aludtak?

— Kitűnően! — Fölültünk, hátunk mögé gyűrtük a párnát, s szemtelenül bólogattunk.

Ekkor kopogott, s lépett a szobába Karvaly.

A borbély nem bírt magával. Legyőzte ellenszenvét.

— Maga, ugye tud franciául? Hallgassa meg. Írtam egy levelet, hallgassa meg franciául.

A levél franciául még hosszabb volt, mint magyarul, de egyszer mégis csak véget ért.

— Na? — A fölolvadó letette dolgozatát. Minden és mindenki a színen volt.

Karvaly tűnődött, egyre hosszabban és egyre vészesebben. Előbb Oldalághi, majd az én hátam hagyta el a párnát. Már derékszögben ültünk.

Végre Karvaly:

— Jó, csak...

— Csak...?

— Csak...

Már hegyesszögbe hajoltunk.

— Csak valami hiányzik még a levélből.

— Hiányzik? Mire gondol?

A dráma végéhez közeledett:

— Mire? Istenem, mire? Valami csattanó befejezésre. Tudja, a nők...

A borbély:

— Svájci nő.

Karvaly:

— Nő. A nők mindenütt egyformák. Valami költőt írhatott volna a végére.

— Gondolja ? És mit ?

— Mit tudom én ? (Legszívesebben belefojtottuk volna a szót !) — A költészet olyan gazdag. Tszsem azt, ott van az a csodálatos két sor... (Mondd ki !), hogy... (Mondd !): — „Fáradt testem földbe, lelkem égbe vágy !” — Karvaly hirtelen „darálta” elénk a rettenetes szavakat. Csend. A borbély elképedt. A borbélynak kinyílt a szája. Ránknézett.

— Elárultak !...

— Nem ! — hazudtuk hitványul, kétségbeesve. — A borbély szája bezárult. — Nem ! Nem árultuk el ! — hadonásztunk a karunkkal, ami irtóztatóan nehezen ment és semmi hitele nem volt így, ágyban ülve.

A borbély arcán hatalmas könnycsepp futott végig.

*

Karácsony előtt egy héttel utaztunk el Genfből. A város fehér volt, tele fenyőfával.

— Ünnepre elküldöm neki a levelet — mosolygott. — Az idézettel... Majd meglátják. Majd megírom maguknak az eredményt.

— Okvetlen ! Okvetlen ! — kiáltoztunk lelkesen az ablakból. Darabig még futott a vonatunk mellett, aztán a csarnok kijáratában megállt. Mögötte, mint óriási szoba világított a pályaudvar, s a borbély egyre kisebbedő figurája most úgy tűnt a fényesség szélén, mint egy gyerek. akit elzavartak mindenki karácsonyáról.

Ó, költészet, hol a hatalmad !

HÚSZ ÉV UTÁN

írta Enyedi Zsigmond

Szalvétába gyűrtem a reggeli hulladékát. A tejesüveget kimostam, rátettem a mosdó tetejére. S elővettem egy cigarettát. Végre olvashatom az újságot is ! De nem lett semmi az újságolvasásból.

— Képzeld Imre ! Ki kell mennem a Dagály utcába ! A kislányom meg most érkezik a Délibe !

Satori állt az asztalomnál.

Kinyitotta a dossziét, felolvasta a határozatot. A Fővárosi Tanács többoldalú szakma bevonásával egy Dagály utcai lakóház felülvizsgálátára utasította a vállalatot, s a mai napot jelölte meg a végrehajtására. A vállalatunktól egy bizottságot delegált.

Peregtek a mondatok az asztal felett.

Megnéztem én is az okmányokat.

Aztán félredobtam az újságot.

Így jelentkezett az a ház felnőtt világomba.

Sok esztendő telt el valamikor négy fal között. Ifjúkorom éveit, kemény teletek, éhező tavaszt s most jelentkezett, hogy beleszóljon az életembe...

Vagy tíz esztendeje költözött el a családnk egy másik lakásba. Apám elcserélte, mert szerte szóródtak az övéi, megfogyott nagyon a család. Én is megházasodtam, fiam született, ipargazdasági ember lett belőlem s legenda helyett — mert sokat meséltem kisfiamnak az ottani életemről — most valóságosan is előbújt, mint sarjadó fű a földből, hogy elem tárulkozhasson.

Elfogadtam a helyettesítési munkát.

Sátori elindult a Délibe. Én is készülődtem.

Átfutottam még egyszer a papírokat, bezártam az íróasztalom fiókját s elindultam.

Gyatra állapotban volt már akkor is, amikor benne laktam. Nagyon gyatra. Kopott, roskatag, mint egy múzeumi emlék, a fáradt falak csodálatos módon tartották még az erkélyeket, a kémények — sapka öreg diák fején — előrebukva álltak. Kapuja nyikorgó, akár egy kéregető ember. Vajon mi lett mindezekkel ennyi idő után, hogyan állodogálnak most a világban ?

Forgalmas volt a Váci út, a busz teherautókat hagyott el, a kalauz lukasztója csattogott, élescsőrű, fényes madár a levegőben.

Jobb túlesni az ilyesmin, ha már így esett. Biztattam magam. De valahogy mégis kocsonya gyűlt össze a torkomban. A hangom reszketett.

Aztán egy kis gyaloglás következett s máris a ház előtt álltam. Megrokkant öreg, aki senkinek sem kell már, betegen, foltosan, tartó oszlopok között, mankóval állt előttem.

„Hát ide kerültem !” — hunyorgott s bombavágta seb a homlokán, mint egy kardforradás hasadt az ablakok között.

— Én vagyok itt, láss meg ! Annyi idő után újra ! A régi gyermeklakó !

Minden kicsi rés, mind a négy fal mondott valamit, a leszakadni készülő erkély, mintha csak tudta volna, hogy a gyermeklakó érkezett meg, megmutatta sebéit. S repült felém a sok részlet, a tető, az ablakok és a kapu előtti lámpa. Felémjöttek, hogy üdvözöljenek.

„Imre van itt !” „Imre !” aki három nadrágot csúszkált szét a vasorkláton a pince felé.

„Imre van itt !” — hallottam, amint elmondják egymásnak.

Az én szemem is csillogott reájuk.

Hányszor csapódott be a kapu ajtaja, amikor menekülésben kellett átlépnem a küszöbét, azt csak a jóisten tudná megmondani. És hányszor hagytam el ezt a hűvös és a csendje miatt félelmetes lépcsőházat, a kongásokat figyelve csak, hogy leballagjak kelletlenül a pincébe tüzelőért.

„Én vagyok itt !” Annyi idő után újra — reszketett a hang a torkomban.

Fellépkedtem a lépcsőkön. Fűrészeltek a pincében. A Bogdán bácsi szokott ilyen tempóval fűrészelni, a Bogdán bácsi, aki mellett a fiai felakasztották a pinceajtóra a ház macskáját.

Aztán a kopott faajtó előtt álltam, szimatolva a zörejek után. Vízcsobogás hallatszott. Vajon mit csinál az új lakó most ? Hogy élhet a mi lakásunkban ? Felzúgott ekkor a mosógépmotor, lépkedés, párbeszéd. Mostak a konyhában.

Anyám akkoriban sokat mosott. Teknő fölé hajolva, nekifeküdve a ruháknak csörgő víz között, belelendítette minden erejét a piszkos ruhákba. A gőz csak úgy kavargott a konyhában. A sok gyermek szerte széjjel, ki az udvaron, ki iskolában. Mosott, hogy aztán főzni kezdhessen. Alig győzte lebonyolítani a napját. Néha a segítségünket is igénybevette. Elkapott egyszer engem is. Kenyérért küldött a fűszereshez.

De én kivágtam magam a munkából.

Bebújtam az asztal alá.

— Fáradt vagyok! — mondtam s lestem az asztal alól, hogy mi történik mindezek után.

Tompán csapódott a gőz a haja körül. Nem kért még egyszer a vásárlásra. Befejezte a lepedőt, a kezét megtörölte s maga ment le kenyérért a fűszereshez. Papucsá suppanása behallatszott az asztal alá is, ahogy lépkedett le a lépcsőkön.

Nem tudtam az asztal alatt maradni sokáig.

Utána ugrottam, ide az ajtó elé.

— Én megyek le! — kiáltottam az üres folyosóban.

— Én megyek le! —

Egy-két lépés még hallatszott, aztán nem mozdult, csak a megbolydult porszemek reszkettek a korlátok között.

Piros kenyérral jött vissza nemsokára. Letette az asztalra.

— Máskor majd én megyek le! — mondtam újból.

A ruháskosarat letette a teknő mellé. Egy másik szappant hozott ki a kamrából s belehajolt a teknőbe. Fekete haján a vízcseppek gyöngyvirággömbökként álltak. Mozdulása egy hallgatás volt.

— Csak aztán el ne feledkezz róla, kisfiam! — mondta.

Mintha csak tegnap történt volna.

Körbesétáltam az ismerős folyosót, lenéztem az ablakból a tágas udvarra, aztán lementem a bizottságtagokat várni a kapu elé. Nem várokoztam sokat. Sorban érkeztek a kijelölt időpontban.

Bemutatkoztunk egymásnak.

A szemüveges felémnyújtotta a kezét.

— Vásárhelyi! — mondta.

— Vida Imre! —

— Kovács! —

Együtt voltunk. S két mondatnyi idő sem telt el, nekiláttunk a munkának.

Vásárhelyi — tekintély a szakmában — fejtét a rozszant ház felé vetette.

— Hát ez így életveszélyes! Még a javítási költségeket is meg-gondolnám.

Kovács bölintott erre egyet.

Én hallgattam.

Aztán, amikor vagy harmadszor jártuk már körbe az épületet, Vásárhelyi felém fordult:

— Nos Vida kollega? Magának mi a véleménye?

Hallgattam a kérdésére egy darabig.

Mit is mondhatnék ezeknek az embereknek erről a házról, ahol az ifjúkoromat töltöttem s úgy ismerem, mint a tenyeremet a padlástól a pincéig? Mit is mondhatnék, hogy megtudják: nem mindig lehet egy épületről csak építész szemmel ítéletet mondani. Mit mondhatok most is? Elmondjam talán, hogy törzsfőnök voltam itt valamikor, tolldízzel a fejemen s felkergettem az Arany Sast a padlásra, hogy eltüntessem az Örök Halálba?

Kinevetnének.

Körbejártattam fontoskodva kissé a szememet a falakon.

A rozszant erkély mintha lélegzett volna egyet.

— Jó formája van, csinálók egy előzetes költségvetést. Úgy hiszem, lehet segíteni rajta.

— Úgy gondolja ?

Kovács nagyon unta már az egész szemlét. Vásárhelyi kalapját figyelte egy darabig, aztán csak lélegzett egy jó mélyet. Neki mindegy volt, mi történik a házzal. Nem szólt a beszélgetésünkbe.

— Masszív falak ezek ! Csak elhanyagolták ! — mondtam. Jelentősen néztem Vásárhelyi szemébe. — Én rendbehozatnám !

— Nem mondanám ilyen határozottan. De tudja mit ? Maradjunk ebben. Legfeljebb egy kissé többbe kerül.

S aláírtuk nemsokára a formajegyzőkönyveket. Alldogáltunk még egy kicsit. Aztán Kovács elköszönt. Később Vásárhelyi is útnak indult.

Én még ott maradtam a kapu előtt a járdán. Bámészkodtam a ház körül. Odamentem a Közért kirakatához, megnéztem a görögdinnyéket. Repednivaló nagyok voltak. Megvillant a kirakatüvegben a ház sárga homlokzata.

„Csak el ne feledkezz az ígéretedről !” — mondtam magam elé és betértem a Közértbe egy kiló kenyérért.

LOMBHULLÁS

— Zuhanunk csöndben tehetetlen-lassan a föld vonz már
levelek voltunk de az élet csókja kihült bennünk
zuhanunk emlék-raj az élet hajnali fájáról
avar-öl vár sírba sötét mély éjbe hol eljárjuk
a kegyetlen néma erők végnélküli játékát
atomok táncától csillag-fák puha hulltaig

— Csak az én szám sir fel a testetlen zuhanó csöndben
egyedül tán énnekem ég és fáj csak az elválás
ereim százsorta felitták már az erők kelyhét
beleittam sejtfalaim zöldjébe a fény ízét
odabenn él bennem az ének szomja örökzöld vágy
csak az én szám szólal a végnélkül zuhanó csöndben

S csak erős hangod felel elhulló szavam ürén túl
— Te az Élet fényteli Fájáról vagy az én Fámról
mit arany-lángok lobogó fények sora épít föl
levelek zöld teste mögött búvik kitapinthatlan
s ha begyűjtöd szíved aranyfényét szeretet-lángát
kitapintom majd atomok hulló puha burkából tüzes Életedet !

Cselényi I. Gábor

Manapság már nem igen ütközünk meg azon, ha egyházunkat bírálókat éri. Tisztában vagyunk azzal, hogy a nem-hívó ember szemében a katolikus egyház is csupán egyike a társas alakulatoknak, amelyeket a történelem és a szociológia vizsgálódási körébe von. Egyik tudománytól sem várható el, hogy túllépve a maga területét, figyelembe vegye az egyháznak azokat a tulajdonságait és vonásait, amelyeket mi a hitünk értelmében természetfölöttieknek tekintünk. Ugyanakkor azonban kimondottan katolikus gondolkodók is olykor egészen éles kritikával kísérik mind a múltbeli, mind a jelenlegi egyház némely cselekedeteit, rendelkezéseit, vagy azt, amit mulasztásként rónak a terhére. S itt már valóban merülnek fel problémák, amelyekben nem árt világosan látnunk. Hangzanak el ugyanis olyan vélemények is, hogy a katolikus hívő tartózkodni köteles a bírálattól egyháza irányában, mert sem joga, sem oka arra.

Az alapvető kérdés tehát nyilván az, hogy szabad-e és lehet-e egyáltalán bírálatot gyakorolnunk az egyházunk fölött? Hogy erre elvben csakis igennel válaszolhatunk, bizonyítja a *XXIII. János* pápától összehívott, szerencsésen megkezdett és utódjától folytatott második vatikáni zsinat. Ezt hozza fel legnyomósabb érvként *Otto Semmelroth* is abban a tanulmányában, amelyet „Kritika az egyházon?” címmel a *Stimmen der Zeit* hasábjain tett közzé.

*

A korábbi zsinatokról talán az lehetne a benyomásunk, hogy azok nem az egyházon gyakoroltak kritikát, hanem rajtuk keresztül az egyház bírálta meg azt, amit magával szembenállónak tekintett. Az egyetemes zsinatok ugyanis mindig azért ültek össze, hogy kivédjék az eltérő hitbeli tanításokat, tehát kritikát gyakoroljanak fölöttük. S mégis hamisan magyaráznók munkájukat — állapítja meg *Semmelroth* —, ha nem vennők észre, hogy ugyanakkor közvetve magát az egyházat is bírálták, annak az arcát egykeztek tisztítani, hiszen az eltérő tanítások végeredményben az egyházon belül keletkeztek, és jelentkezésükre magában az egyházban találtak indítékot.

A mostani, a második vatikáni zsinat viszont már kifejezetten is az egyház megújodását tűzte ki célul, ami nyílt állásfoglalás az egyház bírálhatósága mellett. *XXIII. János* szerint a zsinatnak a keresztény egység helyreállítását azzal is kell szolgálnia, hogy megkéri az elszakadt keresztény testvéreket, vizsgálják meg, nem ismerik-e föl mégis a katolikus egyház arcán Krisztus vonásait? Nem értelmezhetjük ezt másként, mint annak megengedését, hogy az évszázadok során a katolikus egyház is sok mindent felvett az arcába, ami ugyan nem törölhetette el, de mégis elmoshatta és kivehetetlenné tehetette rajta a Krisztus által formált vonásokat. Másként fogalmazva tehát, van, ami kritizálható az egyház arcában. És a zsinati atyák vitái már az első ülészek két hónapjában világosan megmutatták, mennyire lehetséges a bíráló ebben az irányban. A mereven konzervatív beállítottságú atyák szívesebben vették volna, ha a megújodás szükségét csupán az egyének megcsappant buzgóságával magyarázzák. Annál inkább meglepte őket a többségnek az álláspontja, hogy magának az egyháznak életében és szerkezetében sem szabad kritikátlanul elfogadni mindent csupán azért, mert már hosszú ideje így volt.

Semmelroth óv attól a feltevéstől, hogy az egyház bírálásának ez a lehetősége, amire a zsinat példát adott, csak korlátozott érvénnyel bírna, mert amit a püspöki hivatal viselői engedhetnek meg maguknak, nem jogosítja fel bírálatra a katolikus világiakat is. Az igazság ugyanis az, hogy az egyház kritikája mind a gyakorlóit, mind a tárgyköreit illetően egészen átfogóan, egyetemesen nyilatkozott meg.

A kritika alanyi oldalát vizsgálva, Semmelroth emlékeztet arra, hogy a zsinat előmunkálataival nem csupán a hivatalos bizottságokat foglalkoztatták. A bizottságok által feldolgozott beadványok sem kizárólag az előterjesztő püspök személyes véleményét tartalmazták. *XXIII. János* pápa óhajának téve eleget, sok püspök külön is felszólította egyházmegyéjének világi híveit, közöljék kívánságaikat, elképzeléseiket és javasolataikat, hogy azokat Rómába küldendő iratában figyelem-

be vehesse. Mi más ez, mint elvi kifejezése annak, hogy az egyházon nemcsak az egyházi hivatalok betöltői gyakorolhatnak kritikát? Hiszen az előterjesztések a szokásban levő dolgok módosítására irányultak, amivel egyszersmind bírálat alá vették a fennálló helyzetet. Nyilvánvaló tehát, hogy az egyházra vonatkozó kritika joga semmiképpen sem szorítkozik az egyházi tisztségviselőkre. Egyébként is — fűzi hozzá Semmelroth —, ahol nem történt közvetlen beavatkozás, a világiak kritikái ott is kisebb-nagyobb szerephez jutottak a püspökök előkészítő állásfoglalásaiban, végtére a püspökök sokkal érzékenyebbek arra, hogy mit beszélnek a híveik, mint ahogy némelyek gondolnak.

A pápai felhívás a bírálat lehetséges tárgyát is igen átfogó értelemben határozta meg. Az egyház megújítása és korszerűsítése, amit a zsinat feladatul kapott, nem fogható fel úgy, mint-ha csupán a tagok személyes erkölcsi és hitbeli megújódását kívánná meg, míg maga az egyház mint intézmény nem eshet bírálat alá. Bizonyos, hogy az utóbbi feltevés könnyen megkísérthette a túlságosan intézményben gondolkodókat, akik általában úgy vélik, hogy az egyházban azért mutatkoznak tökéletlenségek, mert a tagjai erkölcsileg fogyatékos, gyöngé és hanyag emberek. A zsinaton azonban hamar kitűnt, hogy a célul kitűzött megújódás keretében magáról az egyházzal van szó, minthogy megjelenésében a Krisztus által változhatatlannak alapított dolgok nagyon sok olyasmivel kapcsolódtak össze, ami a történet korábbi időszakában talán értelmes lehetett, ma már azonban szabadulni kell tőle. Találhatók bőven dolgok az egyházban, amik inkább emberi előszeretettől vagy részrehajtásból keletkeztek, mint időfölkötti szükségességek-ből. Mi több, még erkölcsi természetű állásfoglalások és jogi rendelkezések is akadnak, amelyeket újból kellene megfogalmazni, s ennek okából kritizálni kell.

Maga az egyház erősítette meg eké-ként az egyetemes zsinat összehívásával és az elébe adott programmal, hogy mindig reformálandónak, mindig megújódásra szorulóknak kell tekintenünk. A katolikus hívó szent meggyőződése, hogy Krisztus biztosította az

egyházat a lényeges tulajdonságok állandóságáról és örök fennmaradásáról. Ez a fennmaradás azonban dinamikus, élő és eleven folyamat. Az egyháznak mindig új kapcsolatot kell keresnie a megváltandó világgal, le kell vetkőznie a túlhaladott dolgokat, s újból és újból meg kell tisztulnia a rossztól, amely a földi valóságokkal való érintkezés nyomán beléje szüremkedett. Az ilyen irányú teendők megállapítása viszont megköveteli az egészséges bírálatot az egyházban és az egyházon.

*

Ámbátor így az alapvető kérdést eldöntöttnek vehetjük, mégis jó, ha mélyre nézünk azoknak az okoknak, amelyek miatt még a jelenben is gyakran tagadják a kritika lehetőségét. Semmelroth két okot emel ki. Az egyik az emberi érzékenység, a másik lényegében az egyház szentségére való hivatkozás.

Vannak katolikus hívők, egyháziak és világiak egyaránt, akik megvannak győződve arról, hogy az egyházzal való együttérzésüket tanúsítják és az egyház érdekében járnak el, amikor tiltakoznak minden kritika ellen, holott szigorúan véve csak az egyházba vett hitük fogyatékoságát bizonyítják ezzel. Magatartásukat ugyanis egy nagyon naturalisztikus hit sugallja, amely korántsem azonos a bizakodó, az eleven és éltető hittel. Az ilyen hívőket — írja Semmelroth — bizonyára nagyon meglepné, ha azt mondanók nekik, hogy ők, akik ilyen módon az igaz hit és az egyház integritása oltalmazóiként lépnek föl, éppen ők jelentenek komoly veszedelemet az egyház életére. Mert ellenséges tényezők nemcsak az egyházon kívül találhatók, s az egyházon belül sem csupán a korrupció és a bűn mond ellene az egyház túlvilágra irányuló szentségének. A még veszedelmesebb ellenségek azok sorából kerülnek ki, akik az egyház legbuzgóbb védelmezőinek tartják magukat, mert valójában az egyház lényegi életét üresítik ki és aknázzák alá. Ilyenek az egyház integritásának és sérthetlenségének azok a szószólói, akik túlságosan eltelejtik, hogy a látható egyházat fenntartó tulajdonképpeni erő semmi esetre sem egyedül a jogi szabályok és emberileg formulázott hittételek. Ezek is széttörnén-

nek, ha az egyházat nem Isten szent Lelke, mint tulajdonképpeni életere tartana tenn.

Abban a tényben, hogy az egyház minden külső megpróbáltatás és emberi fogyatékoság ellenére évszázadokon át máig fennmaradt, mi joggal látjuk hitünk ama tanításának bizonyosságát, hogy az egyházban Isten saját életereje tevékenykedik. Ha már most valaki az egyház intézményének kézzelfogható szervezetét nem úgy fogja föl, mint a Szentlélek működő erejének eszközeit és tartályát, hanem az Isten eme működésében való bizalmat az emberileg kézzelfoghatók körében való buzgó és buzdító tevékenységgel akarja helyettesíteni, akkor szükségszerűen nagyon érzékennyé válik mindazokkal a kritikákkal szemben, amelyek ezt a tevékenységet érik; a kételkedéssel szemben, amellyel mások ezt a tevékenységet kísérik; a bírálatokkal szemben, amelyek kérdésesnek állítják oda, amit ő maga szentnek és feladhatatlannak tekint. Ez az érzékenység minden kritikával szemben, amelynek tárgya az egyház, abból ered tehát, hogy az ember nem hagyatkozik rá kellően a Szentlélekre, mint az egyház életét elvére. Megtalálható ez az érzékenység olyan túlbuzgó világiaknál is, akik nem számolnak elegendően azzal, hogy az egyházban a Krisztus által létesített s éppen ezért elaludhatatlan dolgok mellett egész csomó emberi s éppen ezért feladható dolog is van. Egyházi tisztségek viselőinél gyakran jelenik meg ez az érzékenység abban a beállítottságban, amelyet *Moosbrugger* a zsinatról írva ekként jellemzett: „A jognak szerinte is a szeretetet kell szolgálnia. Ez a szeretet azonban nála a fal- és kerítésűzés alakját ölti övének, Krisztus nyájának védelmére az ellenséggel szemben. Az ellenséget látja mindenütt, lopakodón az új tanokban, fenyegetően a kommunizmusban, megrontóan az erkölcsi életben. Falakat akar hát építeni, olyan sok falat, hogy a falaktól nem látni többé a várost.”

Nem nehéz belátni, hogy ez az irányzat, amikor mereven visszautasítja a kritikát, a maga részéről elmulasztaná azt az alkalmat, hogy az egyház változhatatlan, de mégis folyvást újabb kifejtést igénylő hitét megértesse a

változó világgal. Már pedig kétségtelen, hogy az egyház intézményét, ahogyan az megjelenik előttünk, csak részben alapította közvetlenül és változhatatlannak Krisztus. Éppen ezért nem is szabad, hogy a változhatatlan dolgok hűséges őrzése akadályozza a történeti képződmények megújító módosítását.

Igen figyelemre méltó *Semmelroth*-nak az a megállapítása, hogy a Szentlélek életető működésébe vetett bizalom hiánya szükségszerűen kiváltja a saját bizonytalanságunkat, s valójában ez az oka mindenkor a merevségnek és engesztelhetetlenségnek is. Akinek nem kellett még másokat vezetnie, nem is sejti, milyen sok tragédia játszódik le annak bensejében, akit a tisztsége embertársai vezetésére rendel, de tapasztalnia kell, mennyire korlátozt hozzá a képessége. Különösen akkor, ha nem csupán szervező, gazdasági, technikai vagy politikai vezetőről van szó, hanem a lelkiismeret körében való irányításról és érte a felelősség vállalásáról. Emiatt van, hogy az egyházat érő kritika azt az egyént, aki az egyházat kifejezett módon tartozik képviselni, de nem biztos a maga tekintélye felől, mintegy páncélzatba kényszeríti, amelynek szeretetlen keménysége tulajdonképpen önvédelem. A belső bizonytalanság hozza magával, hogy az ilyen egyházi személy gyakran még azokat a törvényi rendelkezéseket, jogi nézeteket és hivatali döntéseket is, amelyek csupán emberi okoskodás folyamánai, úgy szólván érinthetetlen tabuként fogja fel, mintha ezekben is közvetlenül Krisztus alapítása nyilvánulna meg. S egyszerű a magyarázata is: mint-hogy az ilyen szabályok általában az emberi bizonytalanságot kívánják el- lenúlyozni, a valóban meglévő bizonytalanság nem hajlandó elejteni ezeket a támaszokat. Érdesen és szenvedélyesen utasít el tehát minden kritikát, mert éppen azoknak a támaszoknak elvesztésétől fél, amelyekre annyira ráutaltnak érzi magát.

Semmiképpen sem érthetünk egyet a bírálatnak ilyen túlságosan emberi okokból való elutasításával — jelenti ki *Semmelroth* —, ugyanakkor azonban a katolikus hívő nem fedkezhet meg azokról a lényeges mozzanatokról, amelyek valóban határok közé szorít-

ják a részéről gyakorolható kritikát. Azok a tulajdonságok ezek, amelyeket az egyház már a legkorábbi időkben önmaga jellemzésére használt és már az első egyetemes zsinat hitvallásában rögzített: „Hiszek egy szent, katolikus és apostoli egyházban.” A „szent” szó itt nem az erkölcsi feddhetetlenséget jelenti, amely Isten parancsainak példás teljesítésében jut kifejezésre, hanem olyan érteleme van, amely annak ellenére is érvényes, hogy az egyházban emberi bűnök észlelhetők. Jelenti a különállást az evilágítól. Eredetileg Isten sajátja ez, de részüül belőle mindaz, ami Istenhez különösen hozzákapcsolódik, következésképpen a Krisztus alapította egyház is, amelynek Isten szentségéről különös tanúságot kell tennie. Ami pedig szent — ekként érvelnek a kritikát tárgyi alapon elutasítók —, az méltán megkívánja azt a tiszteletet, amely a nem-kikezdés, a hozzá nem nyúlás elhatározását is magába zárja; hívők részéről tehát minden támadó élű vagy kérdésessé tevő kritikát olybá kell venni, mint lázadást Krisztus intézménye ellen.

Az igazság azonban mégis az — alapítja meg Semmelroth —, hogy magában a szent egyházban is helye van a kritikának s ezt a kritikát jogosnak is kell tekintenünk. „Az egyház bírálatát nem amennyiben szent, hanem amennyiben emberek az egyház szentségét bűnösen megszentsegtelenítik és siralmasan elégtelenül viszik át a valóságba.”

*

Azt a tényt, hogy bírálatot gyakorolhatunk az egyház fölött, a hívő embernek épp olyan komolyan kell vennie, mint azt a fenntartást, amelyet az ímént érintettünk. Az egyház ugyanis „poláris”, azaz „ellentétes” valóság. Ahogyan nem helyeselhettünk benne mindent fenntartás nélkül, ugyanúgy nem válhat a kiritikánk elutasítássá sem.

Az egyház a mi szemünkben minde-nekelőtt isteni-emberi polaritás. Isteni és emberi egyidőben. Isteni, mert a Krisztusban megvalósult üdvözítő akaratból ered, és emberi, mert az isteni akaratnak ez az egyházi kifejeződése emberekben és embereken keresztül jelenik meg; isteni, mert a Szentlélek mintegy lélekként élheti, emberi, mert a Szentléleknek ez a működése emberi

elhatározásokon át érvényesül; isteni, mert Krisztus titokzatos teste Istenhez tartozik, emberi, mert ennek az Istenhez való tartozásnak evilági módon kell teljesezésbe mennie. Minden kritikában tehát, amellyel az egyházat illeti, a hívőnek igenis figyelemmel kell lennie arra, hogy ne lépje túl azt a határt, amelyet az istenivel szemben kötelező tisztelet tűz elébe.

Az evangéliumok tanúsítják, mennyire kritika alá került Isten emberré vált Fia is. Jogos nem volt ez a bírálat, de lehetséges volt. Az egyház Isten üdvözítő akaratának további megjelenési formája a világban, az ő irányában a kritika azonban már nemcsak lehetséges, de jogos is, miután az egyház nem azonos Krisztussal. Az egyházat emberek jelenítik meg, akik a hivatásukból folyóan felelősek embertársaik üdvéért. Mindenütt pedig, ahol felelősség forog fenn, újból és újból meg kell vizsgálni, hogy a felelős tényezők miként teljesítik kötelességüket.

Egy második polaritás abból adódik, hogy Krisztus egyszer s mindenkorra alapította, de a történetbe állította bele az egyházat, arra tehát rányomják bélyegüket a történeti alakulások. És nem könnyű az alapítás szerinti egyszerűséget és a történetileg változóttal együttesen juttatni jogukhoz. Aki az egyház lényeges vonásait mint az isteni jog elemeit tartja szem előtt, könnyen jut abba a kísértésbe, hogy az egyházban mindent változhatatlannak tekintsen. A zsinattal kapcsolatban is hallhattuk az aggodalmaskodó kérdést, netalán az egyház fel akarja adni szilárdságát és folytatólágosságát, ami eddig jellemezte? Az egyház alapított voltának ezzel a rövidlátó értelmezésével többnyire együtt jár az a másik túlzás, hogy az egyház működésének minden részletét is egyértelműen kell szabályozni. Az egyház tagjainak, akár tisztségviselőik, akár laikusok, csupán az lenne akkor a teendőjük, hogy fontolgatás nélkül végrehajtsák a normákat és előírásokat. Világos, hogy ilyen felfogás mellett szó sem lehetne semmiféle kritikáról.

Az eféle felfogások azonban túlságosan leegyszerűsítették és általánosításban kénylívánítva hamisak is — jegyzi meg *Semmelroth*. Amióta Krisztus megalapította egyházát és beleál-

lította a történetbe, rendelkezése és utasítása szerint emberek tevékenykednek benne, ezzel azonban az egyház ki is van szolgáltatva emberi gyarlóságoknak és hűtlenségeknek. Mi, hívők, bizonyosak vagyunk arról, hogy az Úr nem engedi meg, hogy egyházat az emberi elégtelenségek főnkretegyék, ezzel azonban nem lett még az egyház történeten kívüli valóság. Az alapításból folyó lényeg megőrzése mellett is napról-napra merülnek fel kérdések, amelyek mérlegelést és megoldást követelnek, mert hiszen azokat a feladatokat, amelyek miatt Krisztus az egyházat létesítette, a változó és legkülönbözőbb történeti helyzetekben kell teljesíteni. Abban pedig, hogy az egyház megtalálja az utat az újhoz, aminek ugyanakkor a régít és az eredetit is magába kell foglalnia, a komoly bírálat el nem hanyagolható szerepet visz.

Ilyen eligazító kritikát azonban tulajdonképpen csak az tud gyakorolni, aki nem áll az egyházon kívül — emeli ki Semmelroth. Lehet, hogy ez a kijelentés meglepően és a valóságtól idegennek hangzik sokak fülében, hiszen tény, hogy kívülállók is éppen eleget bírálják az egyházat. S ez természetes is, hiszen az egyház, minthogy emberi társulásként mutatkozik a világ nyilvánosságára előtt, magára vonja azoknak kritikáit is, akik ehhez a világhoz, de nem egyben az egyházhöz is tartoznak. Minden kritika azonban ítélkezés s mint ilyen, csak akkor kelt megnyugvást, ha objektívnek tekinthető. A valósághoz hű ítélet pedig feltételezi, hogy az ítélkező ismeri a szóbanforgó valóságot. Szellemi életet élő valóságokat azonban — mutat rá Semmelroth — csak az életükben való részvétel útján ismerhetünk meg annyira, hogy itélni tudjunk felőlük. Mármost az egyház szintén szellemileg élő valóság, akárcsak a többi emberi közösség, de emellett még természetfölötti-karizmatikus módon is élő a Szentlélek erejénél fogva, ami az egyházat egészen sajátos alakulattá teszi.

Am nemcsak ismereni kell a valóságot, amelyet az ember bírálni akar. Az ítélkezés feltételezi annak a mércének ismeretét is, amelyet a megítélendő valóságra kell alkalmazni. S ezt a mércét a hívő ember az egyház esetében csak részben merítheti az emberi

társas élet természetes köréből. Az egyház látható közössége ugyanis, bármilyen valóságos és emberi is, a mi szemléletünkben tartalmazza még a tapasztalatunk felüli, isteni és csak Isten kinyilatkoztatása által felismerhető valóságát is. S éppen ezért a kritikának azt a normáját, amelynek alapján nyilatkozhatunk arról, hogy mennyiben teljesíti vagy nem teljesíti feladatát az egyház, szerintünk csak az birtokolja, aki az egyház hitében él. Igazságos és helytálló kritika gyakorlására Semmelroth csak azt a gondolkodót tartja képesnek, aki az egyház életét hívő lélekkel együtt éli. A kérdés tehát nem azon fordul meg, hogy valaki tagja-e vagy sem a látható egyháznak. Olyanok is, akik minden jel szerint az egyház kebelébe tartoznak, annyira távol eshetnek az egyház belső életétől, hogy kritikájuk legfeljebb a belső elidegenülést és elszakadtságot tükrözheti.

Mindenképpen megengedettnek és jogosultnak kell viszont tekintenünk a hívő ember kritikáját, ha annak fájdalmas és benső megtapasztalásából ered, hogy kötétség és különbség van az egyház titka és a történetben a titok megvalósítására irányuló szegényes emberi fáradozások között. Ez a kritika, amely az őszinte sajnálkozás kifejezése, nagyon éles formában is megnyilatkozhat, de nem fog sem lázadásba, sem csüggedésbe csapni. Főleg pedig nem fogja elfojtani a csodálkozást afőlött, hogy az isteni életerő az emberi fogyatékoságok ellenére is átviszi az egyházat nehézségein. S ez a kritika soha sem fog úgy hangzani, mintha egyedül a többiek, a mások hívnák ki a bírálatot. Sokkal inkább azt érzékelteti, hogy a kritikus tudatában van a saját vétkességének is abban, hogy az egyház nem az, aminek lennie kellene. S a kritika elfogadhatóságának is ez az utóbbi lesz a döntő feltétele. A kritikusnak nem szabad bírálatával különválasztania magát az egyháztól. A kritika nem szolgálhat alibi gyanánt olyan módon, hogy az ember megállapítja, az egyház nem az, aminek ő elképzei. órea magára azonban nem vonatkoznak a hibák és fogyatékoságok. Másként kifejezve, a hívő ember kritikájának mindenkor „elkötelezőnek” kell lennie. Tanúsítsa azt az elhatározást és készséget, hogy

a bíráló ott próbálkozik meg javítás-sal, ahol az egyedül lehet hatásos: ma-gán az egyházon belül és azon a posz-ton, amely az ő számára közvetlenül hozzáférhető.

Magától értetődik azonban — han-goztatja befejezésül Semmelroth —, hogy a kritikának, ha tényleg el akar érní valamit, realiztikusnak kell len-nie, mentesnek az utopisztikus elkép-zelésektől. Komolyan kell vennünk az egyház mindkét polaritását, hogy ne essünk ábrándokba. Komolyan kell venni, hogy az egyházban az istenivel össze van kötve az emberi, miért is sok lehetőség nyílik a hibás magatar-tásra. A kritikus tehát ne ítélkezzék akként, mintha az egyháznak tulaj-donképpen csak istenének szabadna

lennie, vagyis mintha nem kellene szá-molni emberi kudarcokkal is. Komolyan kell venni másodsor, hogy az egyházat ugyan Krisztus alapította, de be is állította az ember történetébe, a történet pedig meghatározza és alakít-ja az ember valóságát. Ebből követke-zik, hogy az egyház megjelenési for-májában újból és újból korrekтура alá kell vetni a történetileg alakult voná-sokat, ez viszont nem megy egyik napról a másikra egyetlen paranccsal. A kritikusknak végül — akár hívó, akár nem — azt is meg kell gondolnia, hogy az egyház nem valami tárgyi apparátus, amelyet gépiesen reparálni lehet, hanem emberekből áll, akiknek javí-tása szerető együttérzést és megértő türelmet kíván.

A KIS ÚT

Szeretnék gyermekeimnek gondtalan, szép napokat biztosítani, minden-nel ellátni őket, amennyire csak erőmből telik. Sajnos, sok gondot jelent szá-momra, hogy nem tudják kellőképpen az anyagi értékeket, még zsebpénzüket sem megbecsülni. Nem egyszer felelőtlenül rongálnak, törnek dolgokat, sőt a pénzzel is lelkiismeretlenül bánnak. S ami a legjobban megdöbönt: még utó-lag sem látom rajtuk, hogy helytelen tetteiket megbánnák. Tán nem volna helyes, hogy gondtalan ifjúságot igyekszem számukra biztosítani?

A minap egy francia napilapban je-lent meg egy kis bírósági tudósítás. Fiatalkorú áll a bírói emelvény előtt. Fosztogatásért, rablásért több évi ja-vító kényszermunkára ítélik. Az utol-só szó jogán így nyilatkozik: Nem ha-ragszom a bíróra, hisz ítélete igazsá-gos. Nem neheztelek a rendőrségre, amiért tettenértek. Van azonban két ember a teremben, kiknek nem tudok megbocsátani: apám és anyám. Ők szoktattak rá kis korom óta a költe-kezésre, ők fokozták bennem kielégít-hetetlené a pénz utáni vágyat, az anyagiak könnyelmű kezelését. — Nem tudhatjuk, hogy e családi tragédiává fejlődött bírósági tárgyalásnak mik voltak a messzi múltba visszavezető előzményei. Kétségtelen, hogy az ilyen kirívó eset inkább megdöbönt s nem a hétköznapi élet átlagos eseményeit idézi. De biztos az is, hogy kicsinyben és nagyban egyaránt helytáll az igaz-ság: a szülői felelősség a gyermekek jó vagy rossz irányba igazodó lelki, er-

kölcsi fejlődésénél rendkívül nagy sze-repet játszik. Az anya és apa egy-aránt „végzete” vagy „jó sorsa” lehet gyermekének. Hogy ez nem hangzatos „prédikációs” kijelentés, arról boldog vagy éppen szerencsétlen családok nagy száma tesz tanúságot, esetleg bí-rósági tárgyalások vagy orvosi jelen-tések nyújtanak megdöböntő ada-tokat.

Pillanatig sem szeretnők levélírón-kat fölöslegesen megijeszteni, megza-varni, amidőn bevezetőben ily komor képet festünk a szülők lelkiismereti felelősségéről. Minden bizonnyal a gyermekei adta probléma nem oly súlyos, hogy azt — kellő nevelői bölce-séggel és határozottsággal — ne lehet-ne még jó időben korrigálni. A probléma általános vonatkozásokban azou-ban annyira jelentős, hogy szükséges-nek látjuk az esetleges súlyosabb kö-vetkezményekre is jó időben felhívni figyelmét. Az egészen természetes, hogy minden keresztény szülő boldog,

megelégedett ifjúként, felnőttként kívánja majd gyermekét látni. S azon sem lehet csodálkozni, ha sokakat ilyen megfontolás is vezet: gyermekemnek gondtalanabb, szebb ifjúságot kívánok biztosítani, mint a magamé volt. Az viszont már feltétlenül téves felfogást tükrözne, ha ezt a gondtalanyságot a szülő kizárólag az anyagi javak nyújtásával vélné biztosítani. Sajnos — ezt a tapasztalat gazdagon igazolja — nem egy kis gyermeket „adnak el” már zsenge korában szülei, hogy — saját kényelmüket, nyugalmukat, szórakozásukat biztosítsák. Az édességre, mozira adott egy-két forint lehet ugyan olykor jutalmazás, de nem egy esetben csupán csak arra szolgál, hogy „végre nyugtom legyen egy időre”. Az ilyen gyermekkori sorozatos „megvásárlásra” emlékszik vissza a később neves angol író, *Oscar Wilde* is a börtönrács mögött töltött szomorú két évében. Ezekre az apró kis esetekre, melyek ébresztgetik, majd fokozzák a gyermekben az igényt a pénz által biztosított élvezetre, valóban áll, amit *Fulton Sheen* püspök, a neves televíziós szónok mond: „Tettet vetsz el s szokást aratsz. Szokást plántálsz s jellemet alakítasz. Jellemet alakítva pedig életsorsot döntesz el.” Tapasztalt szülők és nevelők, a pszichológia és pedagógia szakemberei egyaránt vallják, hogy a gyermekkori szokások, benyomások, a bizonyos irányban kialakított igények egész életre hatnak.

Természetesen nem elégséges az alapigazság hangoztatása. Szeretnének ezért gyakorlati vonatkozásokra is kitérni. S itt elsődleges annak számbavevétele, hogy a szülőnek lelkiismerete helyesen reagáljon ezekre a kérdésekre. Csak így tud gyermeke lelkiismereti érzékenységének kialakításában segítségre lenni. Egyáltalán nem tesz jó hatást a fejlődő kisgyermek lelkére, ha szinte másról sem hallja szüleit beszélni, mint a „még több pénz” igényéről, a saját és mások bevételi forrásairól, az anyagi javak utáni ki-elégíthetetlen vágyról. „A világ legfontosabb dolga a pénz” — mondotta egy alkalommal egy négyéves kislány. A „miért” kérdésre sem maradt adós a válaszsal: „mert anyu és apu mindig emiatt veszekszenek”. S a szülői lelkiismeret számlájára írandó az az

eset is, hogy a fiú-testvérek a húsvéti locsolás után apjukkal összeülve, aként osztályozták s értékelték a rokonokat, ki mit s mennyit adott a locsolásért. Nem kevésbé vehet számot saját lelkiismeretével az a szülő, kinek gyermeke bérmlási előkészülésre járva a keresztény áldozatkészségről, nagylelkűségről, lemondásról hall, ő maga pedig heteken át másról sem beszél előtte, vajon a kiszemelt bérmaszülő órát vagy fényképezőgépet fog-e ajándékba hozni.

Komoly problémát vehet fel a zsebpénz kérdése is. Mint említettük, olykor ez nem egyéb, mint a szülő „nyugalmanak” váltásádjája, mások a barátok, ismerősök előtt való oktalan tüntetés szülőtte: „Az én gyermekem pénztárcája sohasem lehet üres.” Bár a bevezetőben felhozott bírósági eset a kirívó példák közül való, már kevésbé szórványos a tízéves Péter esete, akit igen tekintélyes zsebpénze mind nagyobb igényekre szoktatott, ezért arra „kényszerült”, hogy fogytán lévő pénzét a háztartási pénzből egészítse ki. A nem pontos pénzzámlához és elszámoltatáshoz szokott anya eleinte nem vett észre semmit s mire kiderült a dolog — szerencsére még nem az osztálykasszából lopott a fiú — a szülők értetlenül álltak az eset előtt. Hisz fiuknak „megvolt mindene”. Sajnos, szülők számára eddig még nem igen írtak különleges lelkiismeretvizsgálati kérdéseket s így ebben az esetben sem tettek fel a szülők önmaguknak ilyfajta kérdéseket: Hogyan beszélnek gyermekem előtt a pénzről — szölok-e egyáltalán nekik az anyagi értékek megbecsüléséről — nem vagyok-e magam is pazarló, nem bánok-e szeszélyesen a pénzzel — nem teljesítem-e túl könnyen gyermekeim igényét, kívánságát — nem nevelem-e gyermekemet a túlzott és nem ellenőrzött zsebpénzadással a helytelen felfogásra, hogy „kellemesebb munka nélkül pénzhez jutni” — eszébe juttatom-e olykor a szentírás figyelmeztetését, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék” — figyelmeztetem-e, adok-e rá példát, hogy az anyagi javakat első sorban a szeretetnek s nem az önzésnek kell szolgálatába állítani?

Az ilyesfajta kérdésekből összeállított lelkiismeretvizsgálat nem egy szület mentesített volna már gyakran a

késői önmarcangolástól: „ha akkor nemet mondtam volna”. „ha akkor elszámoltattam volna a fiút, mire költi pénzét, honnan van annyi pénzé” — tán minden másképp alakult volna. Nagy bölcseség van *Ebner—Eschenbach* megállapításában: „Az elkényeztetett gyermekek a legszerencsétlenebbek. Már fiatal éveikben meg kell ismerniök a tirannusok szenvedéseit.” Méltán teszi fel ezért ugyanó a kérdést: „Hogyan legyen egy éretlen gyermek, fejlődésben lévő fiatal képes arra, hogy lemondjon bármily kívánságról, ellenálljon vágyainak, ha a felnöttek meghajolnak követeléseik, és zsarnoksága előtt?” Az ily módon felfokozott igények mellett bizony már kevés megértésre számíthat az Írás megállapítása: „Ha ennivalónk és ruhánk van, elégedjünk meg vele. Aki meg akar gazdagodni, kísértésbe esik... és sok káros kívánságba, melyek romlásba és kárhozatba döntik az embert. Minden baj gyökere ugyanis a pénz vágya” (1 Tim. 6, 8—9). E néhány szentpáli szóban szülők és gyermekek számára valódi keresztény lelkiismeretalakítási program rejlik. E programot — ugyancsak az evangéliumi szellemet követve — annyival egészít-

hetjük még ki, hogy néhány pozitív vonatkozást is kell még hangsúlyozni a gyermek lelkiismeret formálásánál. Nem csupán „ne torkoskodj”, „ne lopj” — hanem: használj mindent okosan, jó lelkiismerettel. Tudj örülni annak is, hogy testvérednek, barátodnak van valamije, jóllehet te azzal nem rendelkezel. Adj másoknak szívesen a tiedből. Szerez örömet ajándékozással s hamis büszkeségből ne rejtse el örömeidet, ha te kapsz valamit...

Végezetül pedig ne feledkezzék el a szülő arról sem, hogy a gyermek iránti bizalom s ne a folytonos gyanakvás vezesse e téren. Nyugodtan bizzon gyermekére pénzt, amelyről azonban hasonló nyugodt természetességgel — s nem a „mit loptál el belőle” szavakkal — számoltassa is el. Adjon a körműényei szabta józan mérték szerint zsebpénzt, de — legalább is lényegében — tudja is, hogy mire költi gyermeke pénzét. Az anyagi javakkal való élést, azok értékelését és használatát pedig igyekezzék mindig szervesen beállítani a fejlődő gyermeki lélek Isten és emberek iránti kötelességeinek programjába.

Szennay András

NAPLÓ

NEMZETI SORSFORDULÓ. Jelentős állomásai voltak annak az útnak, amely Április Négybe torkollott. Az egyik ilyen elődátum 1941. június 26-a, a Szovjetuniónak való hadüzenet, a magyar történelem egyik legelhibázottabb lépésének napja. Több volt, mint értelmetlenség háborút üzenni annak a Szovjetunióknak, mellyel semmiféle differenciánk nem volt, sőt amely éppen a háború előtti években jóindulatának több félreérthetetlen jelét adta. S olyan nehéz lett volna azt végiggondolni, hogy a háborúnak egyszer vége lesz, de a szovjet nép marad, szomszédunk lesz, szabad-e tehát egy hatalmas és nagy jövő előtt álló népet ellenségünké tennünk? És, hogy a hitleri Németország mellé állás mindenképen rossz, akár győztesei, akár vesztesei lesznek a háborúnak? Ha győznek, messze keletre nyúló aspirációk elnyelik a magyar függetlenséget: ha veszítenek, nagyon súlyos árat szabhatnak azok, akik ellen bünyös meg gondolatlanúsággal hadbaszálltunk.

A másik állomás ezen a szomorú úton: 1943. január 12., és az utána következő hetek, amikor az egész második magyar hadsereg a Donnál megsemmisült. Lássuk néhány megrázó adatát egy katonai szakíró, Horváth Miklós könyvéből, aki napok, sőt órák és percek szerint leadott hivatalos jelentések, a hadtörténeti levéltár dokumentumai szerint írta meg művét. „1943. január 12-én 9 óra 45 perckor igen heves aknavető és tüzérségi előkészítés kezdődött, majd egy óra múlva megindult a szovjet csapatok támadása Urivból” — olvassuk. Majd meg: „A szovjet hadsereg támadása első szakaszában nemcsak áttörte a magyar arcvonalat, hanem azt hadműveleti átkarolásá fejlesztette”.

De inkább valamit a hivatalos jelentésekből. A hadtestparancsnokság január 14-iki harcnaplójában ez áll: „Az orosz harcokocsikkal szemben a gyalogság védtelennek érezte magát... A bevetett tartalékok ellentámadásai csak a megközelítés fázisát érték el. Tulajdonképpeni ellentámadásra már nem került sor... A gyalogságot elfogta a harcokocsifélelem és ez úgy terjedt, mint a futótűz”. Visszavonulási parancsot várnak tehát, helyette ez jött: „A 19. és 23. k. ho. jelenlegi állásaiban az utolsó szál emberig kitart. Egy lépést hátrajönni nem szabad. A legkíméletlenebb rendszabályokkal meg kell akadályozni, hogy egy ember is az állását elhagyja. Itt csak meghalni lehet, hátra nincs!” — Az egyik katonai csoport részletes jelentéséből január 15-én: „7 órakor: A 6/I. zlj. kézbeveszi Kolomejcevo K-et, az ellenség betör. — 8 órakor: Újra visszafoglalja Kolomejcevo K-et, de túlerő visszanyomja. — 8.30-kor: Parancs a 6/III. zlj-nak támadásra Kolomejcevo K. birtokbavételére. — 10.20-kor: Támadás ellenséges csim-bum és aknavető tűzben elakadt. — 11.10-kor: A jobbra és balra kiküldött összekötő járórok nem jönnek vissza... Kolomejcevoról özönlenek vissza az emberek. Popasznijban pisztolyal megállásra kényszerítettek.” Sok a panasz a németek bajtársiatlan, megvető, embertelen magatartása miatt. Az egyik arcvonalbeli alezredes jelentése erről: „Német katonák erőszakos, kíméletlen és durva magatartása nem utolsó sorban megnehezítette a visszavonulást... A magukat melegíteni akaró embereinket (tisztákat és legénységet egyaránt) kizavarták a házakból, padlásokról, stb., úgy, hogy a legnagyobb hidegben sem juthattak fedél alá... A végén már egyszerűen elvetették a szánkokat és a lovakat, később pedig rendszeresen lefegyverezték embereinket. Nem egy esetben, amikor ellenállást tanúsított tiszt vagy legénységi állományú egyén, tettelegességtől, sőt lelövéstől sem riadtak vissza... A sofőrt, aki vonakodott gépkocsiját átadni, egyszerűen lelőtték.” — De minek folytatjuk a nagyszámú és megdöbbentő részadatokat? Halljuk inkább a végkifejletet: „A második magyar hadsereg a közel egyéves frontszolgálat után, 1943. január 12-e és február 9-e között megsemmisült. Vesztesége emberben (halottak, súlyos sebesültek, megfogyottak, foglyok) 147.971 fő. (A hadifogságba kerültek száma 30.000 fő.) A második magyar hadsereg anyagi felszerelése 80%-ban elpusztult.”

A következő állomás 1944. március 19: a hitleri Németország eldobva álarcát, megszállja „szövetségesét”, Magyarországot! A fondorlat és erőszak együttes alkalmazásával, kijátszva még az őket annyira kiszolgáló akkori politikai és katonai vezetőket is. Most már igazán megszűnt minden „szövetségesi” kötelezettségünk, a hitszegést nem mi követtük el. Jogos lenne az ellenállás; de a tehetetlen politikai vezetés és a nem magyar érdekeket néző, hanem német imadattól szaturált vezérkartól nem telik nemcsak hősie, de még egy becsület demonstratív fellépésre sem. Aztán nagysokára jön az egész országtól feszülten várt elhatározás, 1944. október 15-e: kiugrás a háborúból. Végre egy okos lépés! Vagyis az lett volna, ha a bejelentést a kivitelezés is követi. De nem így történt. Pedig nem is egy tőlünk eredő politikai vagy hadászati bravúrról lett volna szó, hanem csak egyszerű lemásolásáról annak, amire a diplomáciában egy lépéssel minket megelőző délkeleti szomszédunk, Románia, oly sikeres példát mutatott, elkerülve így területének hadszíntérré válását és megmentvén felbecsülhetetlen emberi és tárgyi értékeket. De hát e lépésünket is ugyanaz a széthúzás, szervezetlenség és a reális helyzet fel nem ismerése jellemezte, mint ami megelőzte a Muhi-pusztai és a mohácsi katasztrófát. Tartott tovább a boszorkánytánc: egy rég elvesztett háború folytatása. Odadobva az ország gyeplőjét a hitlerista mozgalom magyarországi fiókvállalatának, amikor a „nemzetvezető” 1944. december 4-én első ízben áll Hitler előtt, a megszállottság pózában így szónokol neki: „Sieg! Heil! Kitartás! Mein Führer, engedje meg, hogy én, Szálasi Ferenc, Magyarország nemzetvezetője, jelentsem érkezőmet és egyben kifejezzem forró hálámat, hűségemet úgy a magam, mint a hungarista magyar birodalom nevében... Küldetésem egyik célja, mein Führer, hogy megajánljak egymillió magyar katonát... És egyebekben is, Magyarország minden megfogható ereje a győzelem szolgálatában áll, rendelkezék vele, mein Führer.” További többhónapos pusztulás következett tehát

emberéletben, gazdasági és kulturális javakban, míg végre 1945. április 4-én a szovjet hadsereg magyarországi főparancsnoksága hírvél adta a világnak, hogy Magyarországot a hitlerista megszállás alól felszabadította.

Április Négy után csőstől szakadt rá az ország népére a megoldásra váró sok feladat.

Első volt a rombadőlt ország újjáépítése. Főleg a feltő gonddal és nagy áldozatokkal épített főváros ment jelentős mértékben tönkre. Az ostromot átéltek emberek testi-lelki agyongyötörtsége felülmúlta a tatárdúlást átéltek ösöket. Amikor a harcok elültével az elcsigázott, kiéhezett, csupa csontbőr-emberek az óvóhelyek egészségtelen sötétjéből napfényre merészkedtek, régi ismerősök — már amennyire a szennyes-rongyos, deformálódott alakok egymásra ismertek — nem azzal a régi banális mondással köszöntötték egymást: „Hát te hogy vagy?” — hanem így: „Hát te élsz?!” Mert akkor az is csodának számított! De így kellett lennie, mert így határozott felőlünk a nagy „szővetséges”.

Amikor már teljessé vált a szovjet hadsereg gyűrűje Budapest körül, minden harc értelmetlenné vált, s csak a város és lakosság további pusztulását eredményezhette, a német csapatok budai parancsnoka, Pfeiffer-Wildenbruch tábornok telefonon maga akarta e tényről tájékoztatni Hitlert, s hozzájárulását kérni Budapest feladásához. Hitler helyett Göbbels jelentkezett a telefonnál, „mert a Führer gyengélkedik”. Göbbels megtiltotta még csak foglalkozni is a feladás gondolatával, s így rivál rá a vezénylő tábornokra: „Nekünk a Duna vonala a fontos és nem Budapest. S erről a vonalról nem mondunk le akkor sem, ha Budapest eltűnik a föld színéről...” Majd meg: „Nekünk tíz Budapest nem ér meg egy Bécs!” Sikerült is Göbbels terve, míg ami a főváros pusztulását illeti. Budapest büszkeségeiből, a Várból és a dunai hidakból alig maradt meg valami. De ki tudna számot adni az egyéb műemlékek, lakóházak, gyárak és más értékek felbecsülhetetlen pusztulásáról? Ennek az elpusztult országnak az újjáépítéséhez kellett hozzáfognia a teljesen kifosztott, koldússá szegényített nemzetnek.

S az eredmény? Elmondják a tények: A hidak rendbehozása (a teljesen elpusztult Erzsébet-híd utóda, többéves gigási munkával. most készül); a Vár eredeti, műtörténeti formájában való helyreállítása; évek során át több templom külső-belső restaurálása; új egyetemek (Miskolc, Veszprém); tervszerűen fejlesztett gyáripár impozáns telepei; Budapesten és vidéken gombamódra szaporodó, modern kivitelezésű lakóházömbökök, utcák, új város- és falurészek keletkezése. Egyszerű eset, de jellemző, hogy egyik napilapunk (Magyar Nemzet) egyetlen számában (1964. február 22), egyetlen oldalon három cikkben foglalkozik építési tervvel vagy folyamatban levő építéssel. (Íme: A Józsefváros megfiatalításának programja: 9000 elavult lakás helyén 13 500 új családi otthon. — Kétezer község távlati rendezési terve. — Százezer forint pályadíj Nyíregyháza városközpontjának terveire.) Figyelemreméltóak azok az elismerő vélemények is, amelyek a hazánkra mind nagyobb mértékben ellátogató külföldiek részéről hangzanak el országépítésünkről.

De haladtunk, rengeteget haladtunk társadalmi-szociális téren is. Nem említve a harmincas évekbeli írók néhányának zajos dörömbölését a halaszthatatlanná vált reformok bebocsátásáért, álljon itt csak egy kis helyzetkép Szabados Mihály 1936-ban megjelent művéből. „Az állam a nincstelenségre, vagy más szóval a munkanélküliségre súlyosan ráfizet... Tudnunk kell, hogy az évi 111 millió kihazsnálatlan munkanap a magyar gyáripari termelés évi mintegy 64 millió munkanapjának csaknem kétszerese. A mezőgazdasági munkanélküliség tehát annyit jelent, mintha a magyar gyáripar két évig egyáltalán nem termelne.” A könyv egy másik adatközlése az alacsony munkabérekkel adódó helyzetet örzékelteti. „Ha a földművelésügyi minisztérium által gyűjtött napszámbejegyzés országos átlagadatai alapján akarjuk kiszámítani az évi keresetet. — az 1933. évi 1.37 pengős átlag férfi-napszámot, s a gazdasági cselédnél 300 munkanapot véve számításba, ez a kereset 414 P-t tesz ki. A nincstelen, törpe és kisbirtokos napszámok évi keresetétől 272 P jelentkezik. A földnélküli munkások helyzete ennél is rosszabb.” Így érthető, hogy „a mezőgazdasági cseléd

es családjának helyzete a többi nincstelen és 1—2 holddal rendelkező törpebirtokosok előtt irigyrésreméltó sors”.

Nem kétséges, hogy magyar életünk szociális tekintetben messze elmaradt és bőven volt mit tenni, pótolni. Azért mindazt, ami történt és történik a nyomor megszüntetéséért, az ember felemeléséért, a nagyobb jóléért, nemcsak örömmel kell elismernünk, hanem a felebaráti szeretet e nemes munkaversenyében világnézeti különbség nélkül együtt dolgozni is tartozunk.

Április Négy jelentette hazánk területén a harcok elültét és a béke áldásainak felvirradását. Azért e nap számunkra a béke emléknappja is, amelyen lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson, mennyire lelkiismereti kötelességünk a béke fenntartásáért küzdenünk.

Íme, így bontakozik ki előttünk a nagy nemzeti sorsforduló elvi és gyakorlati jelentősége. Ugyanakkor persze meg kell látnunk a még megoldásra váró feladatokat is, amelyeket a Hazafias Népfront minap tartott kongresszusa oly világosan megfogalmazott. (*Félegyházy József*)

AZ EMBERISÉG ŐSKULTURÁJA A GENEZISBEN ÉS A BABELI NYELVZAVAR. Eddigi cikkeinkben már többször hangsúlyoztuk, hogy a Genézis szerzőjének (és ez vonatkozik az Ószövetség többi történetíróira is) nem volt szándékában profán történelmet írni, ebből pedig logikusan következik az is, hogy nem akart kulturtörténelmet sem adni. *P. Agostino Bea* (a mai *Bea* bíboros) már 1933-ban írt munkájában (*De Pentateucho*) rámutatott annak a lehetőségére, hogy a szentszerző az emberiség őskorának s a választott nép őstörténelmének megírásánál saját korának feltételeihez alkalmazkodott, saját korának kultúrelemeivel és adottságaival „ruházta fel” a régi kor egyes eseményeit, úgy azonban, hogy „a külső ruhával az esemény, a történet lényege nem változott meg” (176. old.). Ma — 30 évvel később, amikor a műfajkutatók és az okori Kelet irodalmi termékeinek, történetének, gondolkodás- és kifejezés módjának ismerete összehasonlíthatatlanul mélyebb és alaposabb lett — már tudjuk, hogy a régi szerző nem is tehetett másként, mert az isteni sugalmazás nem közvetített számára archeológiai és prehisztorikus ismereteket, mint ahogy nem öntött bele természettudományos igazságokat sem... A szent szerző pedig nem volt sem régész, sem történész; nem végzett ásatásokat régimúlt idők romtetetőiben, a nagy „világtörténeti események” sodrása őt nem érdekelte és nem érintette, még saját fájának őstörténet és néprajza sem. Amikor azonban az Isten által a „profán” világba beállított „üdvörténelemnek” alapvető és korszakalkotó eseményeit, főigazságait festi meg, akkor — márcsak azért is, hogy saját korának embere megértse és felfogja — kénytelen alkalmazkodni saját kora és népe felfogásához, világképéhez, kultúrájához, irodalmi kifejezési formáihoz stb.

Mint ahogy a napkeleti bölcsék hódolatát más és más környezetben, más ruhában festi meg a bizánci, a románkori, vagy a reneszánsz művész és a ruha, a külső kifejezési, ábrázolási mód egyáltalában nem érinti a megrajzolt esemény történeti valóságát, úgy vagyunk a szentiratok leírási módjával is. És ahogy egy-egy kor rányomja a maga különleges bélyegét és stílusát minden szellemi alkotására, úgy ez kiütközik és felismerhető a Szentírás egyes könyvein is. Sőt egyes elbeszéléseknek, történeti leírásoknak írásos fixálási korát ma már éppen ebből a „ruhából”, stílusából, „festőelemeiből” tudjuk megállapítani. Így például *J. Vergote*, híres egyiptológus, a „Joseph en Égypte. Genése Chap. 37—50. à la lumière des études égyptologiques récentes” (Louvain, 1959) című művében, éppen József-elbeszélés külső „ruhájából”, szereplő személyeinek nevéből, a benne leírt szokásokból, kultúrelemekből, a különböző foglalkozásokból és állásokból bizonyítja be azt, hogy a szerző csak a 19. dinasztia korában (Kr. e. 1319—1200) írhatta meg munkáját s nem lehet más, mint Mózes. (V. ö. ezzel kapcsolatban: *A. Jirku: Die Welt der Bibel* című munkájának 62—71. oldalát.)

Ha a mondottakat figyelembe vesszük, akkor már eleve tudjuk azt, amit majdnem a legújabb korig nem vettek figyelembe sem a tudósok, sem a laikusok, hogy ti. a Gen. 1—11-ben leírt kultúrelemekből nem lehet az őskor kul-

turájára következtetni. P. M. Vosté 1948-ban, nagy feltűnést keltő cikkében azt írja ezekkel kapcsolatban, hogy az előforduló kultúrelemek csak azt a célt szolgálják, hogy az egyes szereplők lelkivilágot, a történészek lényegét, okait és összefüggéseit megvilágítsák és a kor embere számára érthetővé tegyék (Angelecum 25 — 1948 161—163. old.).

Ilyen kultúrelemek: Ádám és Káin földművelők (Gen. 3, 17, 22; 4, 2—3); Abel pásztorkodik (4, 2—4); Káin várost épít (4, 17); Jubál lantot és furulyát, tehát hangszereket gyárt (4, 21); Tubálkáin rezet és vasat kovácsol — méghozzá a vízőzön előtt! — (4, 22); Noé 3 emeletes „komfortos” bárkát épít (6, 15—16) s a legmagasabbrendű földművelést: a szőlőtermelést űzi (9, 20—21); a nagy vadász, Nimród nemcsak több várost alapít és épít, hanem már birodalmat is szervez (10, 9—12) stb. Ezekkel összefüggésben azonban van valami a Bibliában, ami rendkívül feltűnő és érdekes: a külső kultúrának, civilizációnak font felsorolt elemei csak Káin genealogiájában fordulnak elő, Szét ivadékaikról semmi „kulturtevékenység” sincs följegyezve. Annyit jelentene ez talán, hogy a „jámborok”, az Isten terveinek és gondolatának hordozói, azaz Szét ivadékaik hiájával voltak a kultúrának, ellenségei voltak a „civilizációnak”; hogy a szerző szerint az igazi hit és vallásosság nem fér össze a kultúrával, a „haladás-sal”? ... Hogy a Szentírás szerint az ember minden törekvése, munkája, alkotása, amellyel életét szebbé, könnyebbé, jobbá kívánja tenni, ellenkezik az Isten akaratával? Nem, erről szó sem lehet.

A Biblia sehol sem itéli el az ember alkotó tevékenységét: a Gen. 1, 28-ban Isten megáldja az embereket, s az áldás így szól: „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be a földet és hajtásatok uralmatok alá...” S az Édenkertben is, a „paradicsomban” is az ember feladata a kert megművelése és őrzése (Gen. 2, 15). Az ember mindenegyes alkotó tevékenysége egy-egy szakasza a föld birtokba vételének, egy része a Teremtő által az ember elé tűzött és előre megáldott célnak: „uralkodjatok a földön!” De a Biblia ugyanakkor félreérthetetlenül hangsúlyozza azt is, hogy a „kultúra”, a „haladás” nem minden és nem az elsőrendű emberi cél és feladat. Mert a lényeges és döntő szempont: az Isten, az Ő akarata, az Ő általa megalkotott erkölcsi rend. Mi lehet tehát annak az oka, hogy a Szentírás csak a gonosz, gyilkos Káinnak és ivadékának kulturtevékenységéről emlékezik meg? „Káin eltávozott az Úr színe elől...” mondja a Gen. 4, 16. s utána kezdi meg városépítési munkáját s az ő ivadéka sem különb a testvérgyilkos ősapánál (vö. Gen. 4, 18, 23; 6, 5—7)... Káin csak megkezdője annak az Istentől elszakadt, sőt a vele szembenálló kultúrának, mely a bábéli torony építésében éri el tetőfokát: „Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje, hogy nevet szerezzünk magunknak...” (Gen. 11, 4), így szólnak az emberek; „nevet”, azaz nagyságot, hatalmat akartak maguknak szerezni, szembeszállni, dacolni az Istennel... Ugyanaz a lelkiület, gőg és egetostromló kevélység, mely a kísértő sátn szavaiból árad az első ember felé: „Olyanok lesztek, mint az Isten...”

A Szentírás tehát azt érzékelteti az ő leírási módjával, amit végülis a bibliai őstörténelem utolsó fejezetével, az ún. bábéli nyelvzavarral teljes világossággal tanít.

Mert azt hiszem, hogy a mondottak után senkinek sem lehet kétsége a fölött, hogy az utolsó fejezetnek, az őskor bibliai utolsó felvonásának már a „címe” is rossz, mert az elbeszélésnek értelme nem lehet a „nyelvzavar”; azaz az a hiedelem és magyarázat, mely szerint a Gen. 11, 1—9 az emberiség különválását, az egész földön való szétszóródását és a különböző nyelvek keletkezését akarná elmondani... A leírás első pillanatra és a „sensus obvius”, a szembeszökő értelem szerint ugyan ezt látszik javallni, s ezt olvasták ki belőle évszázadokon keresztül az egyes korok magyarázói és hittudósai; mint ahogy az 1930-ban kiadott magyar szentírásfordítás jegyzete megállapítja: „A Szentírás elbeszéléséből az következik, hogy az Isten csodálatos és hirtelen módon zavarta össze az emberek nyelvét: hogy azonban ez milyen mértékű volt, nem tudjuk.” Ma már azonban tudjuk, hogy a Szentírásból nem ez következik... Nem is következhetik, mert ahogyan a Biblia nem ad és nem akar adni őstörténelmet, kultúrtörténelmet, úgy nem foglalkozik nyelvtörténelemmel

sem. Az elbeszélés mindenki előtt ismerős, de valódi értelmét elhomályosította előttünk az a tény, hogy nem ismertük eléggé a Biblia világát, kifejezés módját, leírásában szándékolt celt. Annvíra rabjai lettünk ennek a „hagyományos magyarázatnak”, hogy megfeledeztünk arról az egyszerű tapasztalati és történeti tényről, hogy a nyelvek kialakulása nem hirtelen bekövetkező isteni csoda, nem „nyelv-összezavarás” következménye, hanem hosszú évszázadok fejlődésének eredménye... Tudjuk, hogy 1900 évvel ezelőtt nem volt sem olasz, sem francia, sem spanyol, portugál vagy román nyelv, csak a latin, s ebből alakultak ki a felsorolt nyelvek és különültek el egymástól néprajzilag is az olasz, francia stb. népek.

De most vizsgáljuk meg a „bábeli nyelvzavar” történetét függetlenül minden nyelvtudományi tényről, csak a Biblia szövege és összefüggése alapján. Az összefüggésből először is az válik világossá, hogy az elbeszélés „a föld ugyanis egyajkú volt...”, „ott zavarodott össze az egész föld nyelve s onnan szélesztette el őket az Úr a föld színére...” kifejezések ellenére, nem vonatkozik az egész emberiségre, hanem csupán egy részére, s így szó sincs benne az összes népek nyelvfejlődéséről és vándorlásáról. Az esemény ugyanis Szennaár (Vulg. Szennaár) földjén történik, azaz a sumárok lakóhelyén, a Tigris-Eufrates völgyének déli részén. Itt telepednek le a vízőnőből megmenekült Noé és utódai; csak itt: a későbbi Babilon helyén, vagy attól kissé délre teremelhettek szőlőt; itt építette meg Nimród birodalmának egyik fővárosát, Babilont (Gen. 10, 10); bizonyos tehát, hogy egy meghatározott területen élő népről van szó. Ez következik abból a tényből is, hogy a Gen. 10. fejezetében olvasható néptáblázat a bábeli nyelvzavar előtt közvetlenül, a 21—31. versekben írja le a szemiták genealogiáját és a 11. 10-től kezdve újra Szém nemzetségfáját közli, de most már részletezve és kimondottan Ábrahámra, a választott nép ősatyjára célozva és irányítva, hogy azután a 12. fejezettől kezdve Szém utódai közül is csak az őszövetségű üdvtörténelemnek egyik legnagyobb alakjáról, Ábrahámról írjon. Világos tehát az összefüggésből, hogy a bábeli „nyelvzavar” elbeszélése egy fejezet a szemiták őstörténetéből, s ez annyiban megfelel az általunk ismert történeti tényeknek is, hogy a szemiták ténylegesen erről a vidékről indultak el és nyomultak Nyugat felé...

De a szentszerző itt sem akar profán históriát írni, elbeszélésének sokkal mélyebb értelme és jelentősége van, mint a szemita törzsek elkülönülése és különböző nyelvjárásainak kialakulása. Az első felmerülő kérdés az, hogy mit jelent a kifejezés: „a föld ugyanis egyajkú volt”, „egyzvon beszédű volt” — ennek megfelelően az „ott zavarodott össze az egész föld nyelve”... „Egynyelvűnek, egyajkúnak lenni”, „egy nyelvet beszélni” még a mai modern nyelvekben sem jelenti minden további nélkül a beszélt nyelv egységét és azonosságát. Nagyon sokszor csak azt fejezi ki, hogy: megértik egymást, azonos gondolkodásuk, céljuk, akaratuk van és e kifejezések ellenkezője még gyakoribb például a magyar nyelvben is: „nem értik egymás nyelvét, egymás szavát” legfőbbször csupán azt fejezi ki, amit a „két malomba örölni”. Az asszír királyok gyakran használják ékiratos felirataikban ezt a kifejezést: „az országot egynyelvűvé, egyajkúvá tettem”? Így például I. Tiglat-Pilezsar a Kr. e. XII. században (V. ö. Br. Meissner: *Könige Babylonien und Assyrien*, 1926. 120, 126. 169. old.). Ez a kifejezés annyit jelent, hogy az illető asszír király egy országot, területet meghódított, az ottlakó népet vagy népeket bekebelezte birodalmába és uralmat rájuk is kiterjesztve bekapcsolta őket birodalmának politikai, gazdasági, katonai és közigazgatási egységébe. A király tehát nem törölte el, nem szüntette meg a meghódított népek nyelvét, nem kényszerítette őket egy új — csetleg közös birodalmi — nyelv használatára. Viszont alattvalóiva tette őket, megszüntette függetlenségüket és önállóságukat. Ettől kezdve ők is „az asszírok nyelvét beszélték”, azaz az asszír világbirodalom céljait, érdekeit szolgálták.

Ennek megfelelően „megzavarni egy ország nyelvét”, „összezavarni az emberek nyelvét”, az ősi szemita író gondolatvilágában és kifejezés módjában nem azt jelenti, hogy egy bizonyos időponttól fogva különböző nyelveken, idegen és egymás számára érthetetlen nyelven kezdtek beszélni, hanem, hogy meg-

szünt köztük az eddig fennálló egyetértés. Szétbomlott az a politikai, eszmei, akarati egység, mely eddig fennállott... (Erre a különleges nyelvi párhuzamra, s annak jelentőségére először G. von Closen mutatott rá *Wege in die Heilige Schrift* (1939) című kiváló munkájának 30 kk. oldalán!) Alkalmazva ezt a Gen. 11, 1—9-re; a Mezopotámia déli részén lakó szemita törzs vagy törzsek egységes akarral összefogtak, szövetkeztek — tehát „egynyelvűek voltak” — egy városnak, toronynak és az ezzel kapcsolatos országnak felépítésére, illetve alapítására. De ez az egység, ez a szövetség és érdekazonosság megszűnt, az egyesült törzsek egyszerre csak „nem értették meg egymás beszédét, nyelvét”, abbahagyták az építést és szétszéledtek... Ezt a szétesést szentszóródást a szentszerző az Istenre vezeti vissza, Ő zavarta meg az ottani emberek nyelvét, hogy „ne értsék ezentúl egymás szavát”... De miért határozott így az Isten? A feleletet erre a kérdésre a Gen. 11, 4 és 6 adja meg.

„Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget verje és szerezzünk magunknak nevet s el ne széledjünk az egész földre...” mondják a bábéli emberek (11, 4). A város építése lényeges része egy ország, egy birodalom megalapításának az ókori Keleten, ahol Palesztinában és Szíriában, Phöniciában és Mezopotámiában egyaránt városkirályságok voltak és egy-egy hatalmas, kedvező helyen fekvő városból indult meg mindig a birodalmak megszervezése, amint ezt éppen Babilon és Asszur példája bizonyítja, mely városok a babiloni és asszír világbirodalmaknak nemcsak fővárosai voltak, hanem alapjai és kiindulópontjai is. Hogy a bábéli törzsek a város építésével egy nagy ország, birodalom alapítását akarják megkezdeni, azt kettő jelzi: nem akarnak „szétszéledni az egész földre”, egységesen akarják megszervezni hatalmukat, hisz szélhúzással semmire sem mennek. A város és ország alapításával „nevet akarnak szerezni maguknak”. Ez jelzi az emberi gőgöt, a bábéli emberek lelkében élő istenellenes lázadást s így értékelni vállalkozásukat az Isten is: „ez csak kezdete tevékenységüknek és most már semmi sem lesz nekik elérhetetlen, amit csak csinálni akarnak!” (11, 6). A „névszerzés”, a birodalom hatalmát akarja jelenteni, ezt a célt szolgálná a felépítendő város és annak tornya. A torony pedig a városban felépítendő bálványisten-tély legszentebb része lett volna. Mezopotámiában már a sumérok idejéről kezdve szokásos a „zikkurat”-nak nevezett templomtornyok építése, sőt a sumérok szerint a zikkurat lényeges része volt minden városnak. Eddig 18 ilyen zikkuratot tártak föl az ásatások a volt Babilonia körülbőző városainak helyén. E tornyok piramis alakú, felfelé lépcsőzetesen egyre keskenyedő masszív építmények voltak, tehát emeletes „felhőkarcolók”-nak nevezhetnők őket. A jelenleg legjobb állapotban lévő az ősi Úr városának lépcsőzetes tornya (mai Maqajar). A maga korában leghíresebb volt éppen Babilon városának temploma, a város- és birodalomistenségnek, Marduknak szentélye, az E-szag-ila és annak tornya: az E-temen-an-ki („az ég és föld alapjának temploma”). Ennek legrégebb formájáról nincs emlékün, de az újbabiloni birodalom királyai által Nabupolassar és Nabukodonozor — Kr. e. VI. sz. — világ csodájának számító újjáépített formájáról Herodotos (I, 179 kk.) és az ékiratos ún. „Smith tábla” alapján már fogalmunk lehet. Alapja egy 90 méteres négyzet volt, magassága szintén 90 méter és hét emeletes volt.

Szineár földje méltán szerepel a Bibliában mint a városból megszervezett világbirodalmak bölcsője... Az ottani királyok már a Kr. e. III. évezredben világalpalmi igényekkel léptek föl és „a négy égtáj királya” címet használták; és Babel volt az a hatalom, mely oly tragikus szerepet játszott a választott nép történetében, melynek istenellenes gőgje legérezhetőbben nyilvánult meg az ószövetségi üdvtörténelemben. Olyannyira, hogy a próféták szemléletében Babel lett szimbóluma az összes az Isten ellen lázadó hatalmasságnak, s ez a megjelölés még az Újszövetségben is megtalálható. A Jelenések könyvének 17—18. fejezetében a keresztényüldöző Rómának jelképe a nagy Babilon.

„Olyanok lesztek, mint az Isten!” ez a tendencia, az eredeti bűn szelleme nyilvánul meg a bábéli történetben is. És a Biblia nem a városalapítást, nem az emberi alkotó tevékenységet, nem a haladást és katurát ítéli el, hanem a kevélységnek és gőgnek azt a lázadó szellemét, mely a bábéli torony építőinek

lelkében élt. Ez a bábeli „nyelvezavar” igazi értelme és mélységesen vallási. Idvörténeti tanítása. (Szörényi Andor)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Legszívesebben teljes egészében idézném *Stetka Eva* új kötetének* záró versét. *Kritika* a címe, és sok mindent elmond a kritikus helyett. Kezébe adja e sajátos költői világ megértésének kulcsát. „Különc voltam én és bizarr”; „azt hittem, élek álmokat”, és „elfogad — meggyafavirág-magány”:

*De most fölöttem vadpiros
Tűzláng gyújt koszorút.
Kiszabadulni nem bírok,
Lángokba ránt a múlt.*

*Várom egy hangot, mely talán
Már nem is emberi.
Hisz az a sok virág a fán
Önmagát sem leli.*

Küzdök a „kiszabadulásért”? Igen; de távol a magányból-kilépés és a közösségre-találás minden közhelyétől és retorikájától. Kilépni a magányból, rátalálni a közösségre; ezt, sajnos, retorikus közhelyekben is meg lehet írni. Holott a közösségre valaki, aki előzőleg magányos volt, aligha talál csak olyan egyszerűen rá, mint valami útjába vetődő ismerősre; és a magányból többnyire nem lehet csak úgy kilépni, mint egy szobából. Milyen könnyű lenne: levetni este a magányt, és fölötteni reggel a közösséget! A magányt azonban többnyire tüskés kerítés veszi körül; át kell törni rajta, és a tüskék közben fölvérzik a bőrt, megszagatják a húst, néha csontig. És a közösségért meg kell küzdeni, elsősorban önmagunkban és önmagunkkal. Legalábbis olyankor, ha a kilépés nem pusztán retorika, nem költői szerepjátszás; hanem ha valóban küzdelem, és valóban nagy tétért folyik: egy ember életéért, egyensúlyáért, élete értelmének megtalálásáért.

Stetka Evánál ezért a nagy tétért folyik. Nála az, hogy a magány fojtogat és a közösség fölzsabadít, nem metafora, hanem a szó legteljesebb értelmében veendő, drámai valóság. A kötet legszebb versei ennek az élet értelméért, sőt magáért az életért folyó drámai küzdelemnek a monológjai. Így például a *Nem vagy magad* című: szinte élete summázása, ennek a „nem vagy magad”-nak már-már mániás, önmeggyőző ismétlésével, válaszul mindenre, és útmatatásul is:

Nem vagy magad nem vagy magad

*Anyám szegény megszültél fölneveltél
Hazám szülőanyám
Minden kinon szerelmen túljutottam
Aki csak neked él
Ezerszer boldog az az ember*

*S te aki mindig menekültél
Nézz szembe egyszer önmagaddal
Mint aki mindent megmutat
Mint aki ad és elfogad
Ezerszer boldog az az ember
Aki csak neki él*

Nem vagy magad nem vagy magad

És „talán már nem is vagy egyedül”; és már tudja, hogy „szavak közül is az a legszebb — amely mindenkihez beszél”, olyasformán, ahogyan Eluard is vallotta. Hadd idézzem a címadó vers utolsó két szakaszát:

* Az egyenlőtlen lépés. Magvető, 1963.

*Legyen az ébredés ezüst, akár a reggel,
S én szóljak végre, szóljak, itt vagyok.
Megyek együtt a többi emberekkel,
Akit eldobtak egyszer, akit kitagadott*

*Saját magánya, egyenlőtlen lépte,
S most végre, végre mégis kivágja a rezet.
Nem egyszer, kétszer, sokszor... hanem hozzátok érve
Értetek emberek, és együtt veletek.*

Az az öt esztendő, ami első kötete, *Az ébredés partjái*g óta eltelt, úgy látszik. Stetka Éva számára az élet magányban való elvesztésének és az „emberek” közt való megtalálásának drámai öt esztendeje. Hogy mennyire drámai, és hogy mennyire nem pusztán csak irodalmi kísérletezés volt, hanem a költészetben, a versben mennyire magáért az életért küzdött, és mennyire arról vall: ezt, többek közt, szintén *Az egyenlőtlen lépés* sorai mutatják: „Szárnyalva is meg hullva, dühhél meg álmodozva, — talán segít a benső fegyvem. — S ha tébolyult virágok hullnának homlokomra. — simítsd el végső gondom fölnyíló szememen.”

Igen, ez az, ami „talán segít”, és ami a leginkább segít: a benső fegyvem. És ha valamit, talán elsősorban ezt kérném számon Stetka Éva líráján: a benső fegyelmet, illetve a még nagyobb benső fegyelmet. Zsarnokibb fegyvelmezését költői természetének, és könnyedségének. Irgalmatlan kigyomlálását mindannak, ami túlon-túl esetleges, ami túlságosan csak ötletszerű és mintha csak a véletlen jóvoltából, vagy szeszélyéből kerülne a versbe, ellenőrizetlenül, és néha groteszkül. Érzésem szerint a „szánkázó” angyalok képe nem illik a „zokogáshoz” a *Látomás* című versben. Nem tudom, nem lehetett volna-e jobb kifejezést találni *Az egyenlőtlen lépés*ben a hangulatilag kissé kiütő „kivágja a rezet”-nél; vagy a *Dal* címűben kissé bántja a fülemet a vulgárisabb hangulatú „kaparász” szó, és rám az is visszásan hat, hogy ebben a játékos-fájdalmas versben egyszerre csak „manó” jelenik meg. Hozhatnék egyéb példákat is. Ezek a diszparát elemek nem egyszer igen szép versek egységét zavarják meg, nem egyszer nagyon tiszta hangulatok varázsát törik szét.

Ügyetlenségből? Gyakorlatlanságból? Egyáltalán nem. Az, amit olykor disszonanciának érzek, aligha tulajdonítható az ihlet pillanatnyi kihagyásának. Inkább valamilyen játékos-groteszk „esztétikáról” lehet szó. *Az ébredés partjái*g kötetben volt egy vers Jehudi Menuhinről: azért épp erre hivatkozom, mert szinte kínálkozik annak illusztrálására, amit mondani szeretnék.

*Angyali önkivületben
Szárnyával hópelyheket kavart meg.
Hópelyhek őt meg nyolcszögű kristályait.
Lábával dómokon állt
S zuhanni kezdett fejjel lefelé.
Bukfencezett, akárha bűvár,
S lassan lépett az omlatag másik közegben...*

Mindent elfogadok a fejjel lefelé zuhanás képét is: mindez (a folytatás is, ezzel a két szép sorral: „s a víz nehéz s a levegő sűrített közegében — kigyujtotta az Ész kékes lámpásait”) szép költői transzpozíciója Jehudi Menuhin játékának s e játék hatásának: zene keltette képek (s nem a zene valamilyen nehézkesen intellektuális-logikus kommentárja). Egyetlen szó ellen emelnék kifogást, mert más hangulatúnak érzem, s ebben a hangulat- és szöveg-összefüggésben valahogyan groteszkül hat, legalábbis számomra: a „bukfencezett” ellen.

Két lehetőség van. A költő vagy nem érzi, hogy a szónok óhatatlanul más hangulata, más aurája van, mint *Az egyenlőtlen lépés* szép (de kissé talán túlírt) Baudelaire-versében a „szánkázó” angyaloknak is: vagy érzi ugyan, de nem törődik vele, elvből.

Stetka Éva kultúraltabb költő, semhogy az első lehetőség komolyan szóba jöhetne. Marad a második: elvből teszi, „esztétikából”. Talán mert e diszparát

elemeket is az egység, a teljes egység kellékeinek véli; vagy talán mert egyik költői „előiskolájában”, a szürrealistáknál is buzdítást kapott erre. Az első esetben, úgy gondolom, téved, mert ami diszparát, az nem erősíti az egységet, hanem zavarja. De alighanem téved a második esetben is, legalábbis erre mutat a szürrealizmus „második fázisa”, „klasszicizálódása” (ami már nem is igazán szürrealizmus): ennek egyik jellemzője épp a diszparát elemek fokozatos kiküszöbölése, a véletlen lehetőségek csökkentése.

Mindezt még erősebb hangsúllyal lehetne elmondani a *Groteszkek* ciklus verseiről. Nem gondolom, hogy a groteszk azonos volna az össze nem illő dolgok — képek, ötletek, hangok, asszociációk — szeszélyes összekeverésével, mindannak rögzítésével, ami éppen eszünkbe jut. Példákat bőven idézhetnék; de kétségkívül igazságtalan lennék, ha a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítanék ennek a ciklusnak. Inkább idézem a kötetből azt, ami szép, és ami metszik. Például a nagyon szép *Sorok* című versből ezt:

*Almomban kínai lány voltam, meghaltam egy fekete pagodában,
Írásaimat meglelte a császár.*

Teát főztél nekem, átlibegtél a szobán,

Nem voltam egyedül.

Nem mondom, hogy muzsika szólt, te vagy a muzsika.

Aztán szétfoszlasz, felhő leszel, fehér.

Ez jellemző Stetka Éva java verseire: ez a kimondott szavainál többet mondó lirizmus. Mintha kitölthető közők lennének a sorok közt: a szavak közt a csend írja. És mint mikor egy húr még sokáig tovább rezeg: mint mikor egy hangot elhangzása után is tovább hallunk, félhangjaként egy következőnek; a költői-érzelmi igazság képletes csendjével mélyíti el mondandóját. „Almomban kínai lány voltam... Írásaimat meglelte a császár.” Olyasformán beszél ez, mint a zene, bár a nyelvnek nem zenei eszközeivel. Inkább a képek kezelésével, holdudvarával, visszhangjával: a fenti idézetben például többek közt a sorvégre tett „fehér” jelzővel, mely jelzett szavától elszakítva lebeg, mint egy letépett szírom, nosztalgikusan.

Ilyesfajta példákat is szép számmal lehet találni Stetka Éva kötetében. De inkább csak címeket sorolok föl, azokét a versekét, amelyeket a legszebbnek érzek, és a legegységesebben komponáltaknak: *Méltóság, Nem vagy magad, Debrecen, Barátság, Pikula szólalt, Mert váltságunkhoz, Ha ... Fűred, Sorok, Kritika*.

Világa, hangja, egyénisége van Stetka Éva lírájának. Egy-egy könvörgően szinte sikolyának, sóhajának, egy-egy virágszerűen gyöngéd képének emlékét maradandóan magunkban őrizzük. S ami még itt-ott talán hervadékony, vagy esetleges nála, azon, hisszük, előbb-utóbb segít, nem „talán”, hanem biztosan, a „benső fegyelem”.

* * *

Gyurkovics Tibor második kötete* előtt, a borítólapon rövid kis önvallo-mas olvasható, amolyan miniatűr ars poetica. „A költészetben — mondja — a kozmikus igények ma a nagyvívű asszociációkban, túlaradó szabadversekben, fogalmak sorakoztatásában, általában fágításban és lazításban jelentkeznek. Én azonban azt az utat választottam, amikor minél kisebb és kevesebb anyagba sűrithető a világ. A jelenségek, az emberi mozzanatok atomjait szeretném fel-fedni, melyekből maga a kozmikum is áll. Azt hiszem, ennek igazi módja a sűrítés. Nem az anyagok nagyságával foglalatoskodom, hanem sűrűségükkel. Egyszerűsíteni, komprimálni, ameddig a legtisztább mezőnybe érünk. Modja: *Dichtung*, anyaga: *Wahrheit*.”

Persze már az első mondatok vitára csábítanak. Ha valaki megállapítja, ilyen a mai költészet: aki kissé fáékoszt ebben a mai költészetben, rögtön

előállhat egy sereg ellenbizonyítékkal: nem ilyen, hanem amolyan. Az igazság persze az, hogy ilyen is, meg olyan is; sokféle. A kozmikus igény az egyik költőnél tagut, old, a másiknál sűrít, összefog. A kép aszerint változik, ki honnét nézi. Érjük be ennyivel: vannak költők, akik inkább lazítanak; vannak mások, akik „minél kisebb és kevesebb anyagba sűrítik a világot”. Most aztán nagyon olcsó fogás lenne azt emlegetni, hogy a maga módján a mikrokozmosz is kozmosz, meg, hogy a vízesebben is benne tükröződik az egész égbolt, és hogy a kicsinyben is ott kering az atomok és elektronok galaktika-rendszere. S mindebből azt a következtetést is le lehetne vonni, hogy a dolog végeredményben mindig a *hogyanon* múlik a művészetben. A kozmosz benne van a kicsinyben is; az a lényeg, hogy a művész meglátja-e, és föltárja-e művészileg a kicsinyben ezt a kozmoszt.

Gyurkovics Tibornak tehát a maga szempontjából teljességgel igaza van. elvileg, amikor saját természetének, hajlamainak, szemmértékének megfelelően a sűrítés útját választja, és nem az anyagok nagyságával akar foglalkozni, hanem az anyagok sűrűségével. Egyszerűség, egyszerűsítés, komprimálás, „ameddig a legtisztább mezőnybe érünk”.

Vannak versei, szakaszai, sorpárjai és sorai, amikor valóban úgy érzem, a legtisztább mezőnyben, vagy annak közvetlen közelében vagyunk. Idézek találmomra néhány ilyen részletet. A *Juhász Gyula* című vers végéről: „Azt álmodom, hogy meg kellene halni. — és nem halok meg egész éjszaka.” A *Raszkolnyikov* végéről: „Senki se szól. A gyilkosok fehérek. — mint teknő mélyén áztatott ruhák, — a madarak az égig felrepülnek, — vagy még tovább.” A *Szállás* végéről: „Ne sírj. Tudod, hogy meghal minden ember. — Ki kell bírni, ha szeretünk, ha nem. — Van, ami megtörténik egyszer, — van, ami sohasem.” Vagy, más hangnemben, a *Keszthelyi egyedüllet* harmadik darabja:

*Visszafordult a világ,
mint a csiga,
a tájak békésebb
zugaiba.*

*Nem állnak ki
a bordák a testen,
s én is azon
igyekszem,*

*ne legyen csontos,
érdés,
hözzásimulok sorsom
felületéhez.*

Másutt viszont úgy érzem, „a mozzanatok atomjainak felfedezéséhez” a költői műszerek talán nem elég finomak; ismét másutt a költő mintha nem bíznék eléggé műszereiben és eljárásaiban, az egyszeri eljárás meggyőző erejében. Egy példa, a *Bokréta* című versből. Második szakasza: „Alig beszélünk, kis szavak bújnak csak fogainkon át, — mint havas kerítéseken — a menekülő katonának.” A kép meglepő, majdnem bizarr; de Gyurkovics lírája tele van bizarr, meglepő, groteszk képekkel — valóságlátásának egyik jellemzője ez — és semmi okunk sem lehet rá, hogy fönnakadjunk rajta. Mindenesetre erős kép, éppen mivel olyan meglepő. Csakhogy a költő maga veszi el a következőkben a meglepetés erejét; mintegy abból, ami költőileg hatványozott, gyököt von. A képet látom, a kép magáért beszél. Mint havas kerítéseken átbújó katonának... A folytatás kétféle lehetne. Az egyik: a képben menni tovább, de akkor tisztán csak abban, ezen a havas tájon, a katonákkal, a katonák végzetéig; ez a szimbólum útja. A másik: menni tovább a vers alapszituációjában, nem fejtve tovább a képet, meghagyva egyszerűségében, folytatás-nélküli voltában. Am a *Bokréta* című versben a költő egy harmadik megoldást választott. Az idézett szakaszra ez következik: „Mert nincs szavunk, benn elveszett a szó, — és elpusztult mindegyik katona, — magában áll a roppant tartomány, — a

vér, a nyál, a tüdő anyaga..." Nos, ez a strofa. visszahatólag, megzavarja az előzőt. Az kellett bennem valamit: egy önmagáért beszélő képet, ami semmiféle további magyarázatra nem szorul; azért költői kép, hogy magyarázat nélkül beszéljen. Itt viszont, sajnos, magyarázat következik; a költő visszaul a kép előltre, figyelmeztet rá, hogy *szavakról* van szó, tehát a katonák képe csak amolyan közbeiktatás volt; majd külön figyelmeztet *szó és katoná* kapcsolatára, s aztán az egészet mintegy természettudományosan szituálja. Ez így sok. Sok, és az elemek kölcsönösen zavarják egymást. Ami hatásukat illeti: hatásuk kölcsönösen megsemmisíti egymást. Az anyag nincs eléggé rendezve költőileg, nincs „kifésülve”; a költő kétségkívül sűrít, de inkább halmozva, mint egyszerűsítve; a kozmosz rendezetlen a kicsinyben, a vonzások nem működnek, vagy rosszul működnek, nem azt vonzzák, amit kellene. Illetve: a kozmikus testek saját vonzását egy kívülről beavatkozó szervező erő helyettesíti. Az intellektus.

Nem egyetlen eset a kötetben; azért foglalkoztam vele hosszabban, mert többé-kevésbé tipikusnak érzem. S vele rokonnak érzem azt a másik eljárást, amikor a költő, talán szintén valamiféle bizalmatlanságból, túlírja a verset. Nem bízik a kép erejében, kommentárt fűz hozzá, vagy tovább fejtí azt, amit a kép tömören, magyarázatot nem igénylően kimondott. Ismét csak egy példát, a kötet elején a *Fénykép* című verset. Egy régi iskolai csoportkép, egy elvesztett kép, egy szétszóródott osztályról, mert „nem marad abból a koroszályból, csak a felelősség”.

*Örökké várnak már, az ég nagy díszlete előtt ez a kis csapat
bátran ül, mereven a nagyszemű tanítóval —
nincs meg a kép, törökülésben mit se szorít a kezébe
Csendes Ádám, a kertészfiú.*

Ezzel végződik a versnek a 11. lapon lévő része: mikor olvastam, megvallom, azt hittem, ezzel be is végződött a vers, és ezt a lezárást nagyon szépnek, megkapónak, levegősnek, távlatosnak éreztem; semmi többre nem volt szükségem. Ámde tévedtem. A 12. lapon a vers folytatódik, megduplázódik, s megtudok mindent, kimondva, amit már addig is tudtam, kimondatlanul, a vers hangjából, az emlék szorongó szomorúságából, valahogy még a fogalmazásából is. Megmagyarázta a költő, holott már előzőleg meggyőzően sejtette, hogy háború volt, bombák hulltak, a fénykép ezert ment tönkre, és se iskola, se padok. Miért kellett ezt elmondani? Következik egy igen szép záró szakasz; de ez külön vers, ez az öt sor; és ami közte, meg az idézett rész közt van, az mind fölösleges, túlmagyarázás; helyette nyomdai nyelven szólva, „levegő” kellene, és egy csillag, legföljebb. Nem egyszer előfordul ez a kötetben: mintha a költő meggyőző szavaihoz egy tanár kevésbé meggyőző kommentárt fűzne.

Egyetlen példát ígértem, de hadd hozzak még egyet. *Akár a tárgy a vers* címe. Azt mondja a két utolsóelőtti szakasz:

*Elmeszesedtem a falak
magányával. Vállamra dől
a fa, a hó, a víz, a bőr.
Csak a tárgyak valódtak.*

*Magam vagyok kívül-belül.
A táj s a víz, a lé s a kád,
s az elhasználatlan világ
bennem sötét levével ül.*

Kell ennél többet, s ez után kell még egyáltalán valamit mondani; s mit lehet az utolsó két sornál erősebbet? A versnek vége, tetőpontjára ért, tetőpontján kiforrott magából egy önmagában teljes értékű képet. De a költő ismét tovább írja, ismét gyököt vet, ismét természettudományosan szituál, ismét összefoglal és magyaráz: „Ó, koccog az érfalam, — belül pedig ott van a vér, — kezem sötét kezemhez ér. — magam vagyok határtalan!”

S ez még fölkiáltójellel is sokkal kisebb hőfokú és erejű, mint a megelőző kén. Tehát főlöseges. Gyurkovics Tibor mindig ott éri el a legerősebb hatást, és ott valóstítja meg a legteljesebben saját esztétikáját, ahol minden kommentárt kirekesztve, minden főlösegeset lehántva valóban csak a tényeket és dolgokat rögzíti, de úgy, hogy a tények és dolgok, mert hatásukat semmi magyarázat nem zavarja, beszélnek helyette is, és a valóság felfedett atomrendszerével — s nem csak különálló atomjaival — sűrítettgútkben valóban a „koz-mikum” részeként vallanak (az olyasféle versekre gondolok, mint a *Komédia*, a *Hideg*, kivált ennek utolsó szakasza, vagy a *Sárga képek*).

De, úgy érzem, mindez nem pusztán csak esztétikai kérdés. Az a benső ellentmondás, amire a versekben igyekeztem rámutatni, talán csak egy lélek, egy alkat benső ellentmondásait és küzdelmeit tükrözi. A kötet élön álló, szép, erős *Kenyér* című verset, azt hiszem, úgy is kell tekintenünk, mint utalást arra a küzdelmes benső világra, melyből a struktúrájukban benső küzdelmek nyomaikat viselő versek fakadnak. „Beliülről habzik, forrva-forr” és „keserű kenyér” pépje, melybe „durván rengeteg sivár — vonást dagasztanak bele az ujjak”; de minden téstának meg kell kelnie, mignem kenyérré lesz. S ez küzdelem, vívódás, forrongás, amit mindenkinek magának kell elvégeznie magával.

(Rónay György)

SZINHÁZI KRÓNKA. Azonos témakörű két darabot hozott színre két budapesti színház. A Nemzeti Színház Németh László: „II. József” című, a József Attila Színház pedig Szomory Dezső: „II. József császár” című darabját játssza. Mindenképpen érdekes ez az, egyébként bizonyára véletlen műsorbeli találkozás, mert ugyanakkor, amikor lehetővé teszi két különböző írói megközelítés összevetését, alkalmat ad arra is, hogy felidézzük ennek az emberileg kétségkívül tragikus sorsú uralkodónak emlékét. Ma már ugyyszólván teljes történelmi tárgyilagossággal tudjuk megtenni ezt. Régen kihavadtak azok a szenvedélyek, amelyek a Szomory darab megírásakor még elevenen izzottak föl, hiszen Magyarország akkor a Habsburg birodalom tagja még.

A történelmi II. József császár a felvilágosodott abszolutizmusnak talán legjellegzetesebb képviselője volt. Már fiatalon teli tudóval szirta magába a felvilágosodás eszméit. Kedvelt olvasmánya volt Voltaire, személyesen ismer-te Rousseaut, házi tanítója pedig Carl Anton Martini bécsi egyetemi tanár, a racionalista természetjog legnevesebb rendszerezője volt. Egész Európát el-árasztotta akkor a francia földről kiinduló szellemi áramlat. Józsefamikor másfel értvezedés várakozás után (ennyi ideig csak hatalomnélküli tarsuralkodó volt anyja, Mária Terézia mellett) a teljes uralkodói hatalmat kezébe kapta, elhatározta, hogy e korlátlan lehetőség birtokában a gyakorlatban valóstítja meg mindazon eszméket, amelyekért ifjúkora óta lelkesedett. Olyan állam megteremtése lebegett a szeme előtt, amelynek egész szervezete és felépítése egyedül az emberi ráción alapul és célja az egyetemes jólét. Céljának elérése érdekében ki akart küszöbölni minden azt akadályozó ún. előteletet, hagyományos beidegződést és külső hatalmi befolyást. Az általa elkepzelt állam föltétlen illetékességgel bírt az állampolgárok életét meghatározó minden ügyben.

Programjának megvalósítása során a császár kétfős ellenállásba átközött. Az egyik a katolikus egyház, a másik a nacionalizmus oldaláról jelentkezett. Valójában mind a két összeütközés szorosan összefüggött a felvilágosodás eszmévilágával. A felvilágosodás az értelemmel megáldott ember autonómiaját hirdette meg és egyik első törekvése volt, hogy ezt az autonóm embert az egyház (és általában e vallás, hiszen éle a lutheri ortodoxia ellen is irányult) szellemi és hatalmi gyámkodása elől fölszabadítsa. Ugyanakkor ez a szellemi áramlat, részben talán ennek a felszabadításnak alátámasztására, de egyéb szellemi és történelmi hatások következtében is, a nemzeti öntudatra ébredés, az ujkori nacionalizmus szülőanyja is lett. II. József minden további nélkül magávé tette a felvilágosodás antiklerikalizmusát, annál is inkább mert az pontosan beleillett az államról alkotott abszolutisztikus elkepzésébe. Telje-sen érthetően és megfoghatóan volt számára viszont (már helyzetéből adódóan is) a nacionalizmus. Magyarországon, ahol a nemzeti érzések tebbén a

formában egész Európában egyedülállóan) sokkal régebbi hagyományai voltak, valami zavaros keleti babonának, Flandriában egyszerűen papi mesterkedésnek hitte. Ebből származott helyzetének és magatartásának eleve ellentmondásos volta, amely a későbbi emberi tragédia csíráit is magában hordta.

Rövid, értedves uralkodása alatt, II. József hihetetlen szorgalommal és emberfeletlenül sokat dolgozott. Csak úgy ontotta a rendeleteket és szabályokat, amelyek között nagyvonalúak és korszerűek éppúgy voltak, mint nevelésesen aprólekosak és kicsinyesek. Az egyház megrendszabályozása terén, túl a nagy horderejű intézkedéseken, nem elégedett meg azzal, hogy a legapróbb részletig előírja a liturgiát (ami aztán végkép nem az ő dolga volt), de az engedélyezett szerzeteseknek megtiltotta például, hogy túl hangosan énekeljenek, nehogy kifáradjanak és ne tudják ellátni a lelkipásztori teendőket. A régsőkig makacs és önféjű ember volt. Semmilyen vonatkozásban nem tűrt ellentmondást. Nagy Frigyes, a katonacsászár volt az eszményképe, és, bár nem volt különösebben harcias természet, hozzá hasonlóan ő is állandóan katonaruhát hordott.

Erkölcsi értelemben vett bukása nem az egyházzal szembeni magatartásának volt következménye. Ez akkor benne volt a levegőben és egyházpolitikája, amely „josefinizmus” néven ment át a történelembe (és a francia gallikanizmusnak, valamint a német febronianizmusnak volt a monarchiabeli megfelelője), jóval túlélte őt és jogilag voltaképpen csak 1855-ben szűnt meg. Vállalkozásának csődjét főleg a nemzeti érzések figyelembe nem vétele okozta. Holott, ha ezen a téren tapintatosabban jár el, könnyen szerezegetett volna nagyszámú támogatókat eszméi számára. Magyarországon volt egy (bár szűk-körű) értelmiségi réteg, amely még a német nyelvi rendeletet is megértéssel fogadta, mint azt Pálóczi-Horváth Ádámnak a nyelvi rendelet védelmében írott verse is tanúsítja. Az önmagában ésszerű nyelvrendelet (amely egyébként csak a közigazgatásra vonatkozott és nem volt nemzeti értelemben vett „németesítő” jellege) azonban csak egyike volt a nemzeti érzékenységét sértő intézkedéseknek, amelyek az ellenállást mindenütt kizárták. Az ellenállás idővel nemcsak Magyarországon, hanem mindenütt olyan erőssé vált, hogy amikor II. József halálosa agyan a vallási türelmi rendelet és a jobbágy rendelet kivételével valamennyi rendelkezését visszavonta, ezzel a küszöbön álló teljes széthullástól mentette meg a Habsburg birodalmat.

A történelmi eseményeknek ez a rövid összefoglalása is bizonyítja, hogy (főleg a császár felől nézve) önmagukban hordják a drámaiság minden kellékét. Így a két szerzőnek, akiket a történelem e különös alakja megihletett, csak elrenniük kellett (az egyszerűsítés érdekében) a valóságos eseményekből, hozzáadniük semmit. A két dráma cselekményvázlata azonos is. A különbség csak az, hogy Szomory valamirel korábban kezd, VI. Pius pápa bécsi látogatásával, míg Németh László a császár visszatérésevel a török háborúból. Viszont a Szomory darab is e visszatérés után válik igazán drámaivá. Közös vonása a két darabnak az is, hogy a csúcspontot jelentő rendelet-visszavonási jelenettel mind a kettő valójában befejeződik és a hozzá biggyesztett haldoklási jelenet mindkettőben csupán epilogus jellegű. Nem viszi tovább a drámat és nem is fejezi be jobban.

Szomory Dezső darabjában, anélkül, hogy VI. Pius is megjelenik a színen, nagyobb hangsúlyt kap (egyébként a történelmi valóságnak megfelelően) az egyház és II. József közötti konfliktus. A jelenet történelmi hűséget persze joggal lehetne számon kérni. Egy XVIII. századi rokokó udvarban, ahol még II. József takarékosági intézkedései után is nagyon vigyáztak az etiketre, aligha képzelhető el a találkozás ilyen módja (hogy a pápa egyszerűen csak egyedül bemegy a császárhoz elbűcsüzni), és a följegyzésekből különben is tudjuk, hogy József, bár a tárgyalások során semmi lényeges dologban nem engedett, külsőleg a legillőbb pompával és tisztelettel fogadta a kereszténység fejét. Az se valószínű, hogy kettőjük megbeszélése ennyire szólemokból állóan vezércikk-zú lett volna. Szomory Dezső azonban volt olyan jó és becsületes író, hogy bár kétségkívül a császárral és nem a pápával rokonszenvez, mégis a pápa szájába adja a katolikus szempontból is legplauzibilisabb érvet. A csá-

szár ugyanis lényegében azzal indokolja saját egyházi reformintézkedéseit, hogy a Krisztus alapította egyház szegény halászokból állt eredetileg és a ráépült, konstrukciókat kibocsátó hatalmi apparátus csak emberi fabrikáció. Mire a pápa azt feleli, hogy aki az evangélium alapján akarja megreformálni az egyházat: annak önmagán kell azt elkezdenie, neki magának kell elsősorban lemondania a hatalomról és a szentek alázatos útját kell választania. Hasonló kioktatást kap majd később a császár Kaunitz kancellár szájából, aki a forradalommal kapcsolatban magyarázza meg neki, hogy a népnek, amely forradalmat akar csinálni, a maga sorából kikerülő vezető kell és nem uralkodó. Talán mellékes is, hogy származhatott-e a történelmi Kaunitztól ez a szellemes megállapítás. Azt mindenestre mutatja, hogy Szomory igyekezett a maga sokretűségében megragadni és föltárni az egész probléma komplexust. Es noha minden rokonszenve a császáré, nem csinál prófétát belőle, hanem igyekszik annak bemutatni, ami volt, jószándékú, macakos embernek, akit (mint az nem ritkán történik) éppen szélsőséges racionalizmusa terel végül a legirracionalisabb utakra. A Lichtenstein Eleonórához fűződő szerelem, ebben a szélsőséges formában valószínűleg inkább a polgári dráma követelményeinek tett engedmény, semmit történelmileg igazoló valóság.

Németh László II. Józsefe már sokkal egységesebb figura és alkalmasint több van benne az írójából, mint a valóságos történelmi császárból. Az a jóhiszemű és jószándékú humanista ő, aki tiszta szívvel munkálkodik a világ megmemesítésén, de nem járatos a hatalom praktikáiban és végül áldozatul esik nekik. Bár mint mondja, előre látta, hogy milyen sors vár Franciaországban, hűgára, Maria Antoinette-re, jó tanácsokkal is ellátta őt, saját birodalmában azonban képtelen megbirkózni a politikájával szembe szegülő erővel. Így ez némiképpen megváltoztatása a hiteles történelmi arcképnek, hiszen tudjuk, hogy II. József nemes szándékai ellenére, nagyonis tudatos machiavelista volt, akitől nem állt távol a néha feszélyező kicsinyesség sem. Az írónak azonban vitathatatlanul joga, hogy szuverénul bánjon anyagával, ha írásának mondanivalója ezt megköveteli, és Németh László egy nemesveretű filantróp alakját jelentette meg előttünk II. József személyében, akinek egyetlen tragédiája, hogy kora, embertársai nem értették meg őt. Ennek folytatása, talán, hogy Németh darabjának stílusa is irodalmibb, cizelláltabb, mint Szomory néha cseppet sem választékos nyelvhasználata.

Egy dologban azonban érzésem szerint mindkét szerző igazságtalan, nevezetesen a magyar rendek ellenállásának ábrázolásában. Ezt az ellenállást Szomory is, Németh is, egyértelműen ellenszenvesen mutatja be, holott a valóságban magatartásuk korántsem ítéhető meg ilyen egyértelműen. Az igaz, hogy feudális előjogokat, kiváltságokat is (sőt talán elsősorban ezeket) védelmeztek. De ha nem ez lett volna a helyzet, ha önmagában helyeselték is volna II. József reformjait (mintahogy voltak is közöttük, akik helyeselték), a császár rendelkezéseinek egy részével és valamennyinek szellemével akkor is szembe kellett volna szállniuk, mert ezek már eminens nemzeti érdekeket sértettek. A magyar közjogra, a magyar alkotmányra és a Szentkoronára való hivatkozásuk nem volt annyira neveléses és ostoba, mert ezek az önálló magyar államiságot jelentették, amelyet akkor a rendeken kívül senki más nem tudott volna megvédeni. A józsefi közigazgatási reform pedig éppen a különleges magyar jogi helyzetet hagyta teljesen figyelmen kívül. Tiszteletreméltó az a tárgyilagosság, amellyel mindkét szerző a császár alakját megközelíti. De ebből a tárgyilagosságból juttathattak volna valamit a magyar szereplőknek is. Rengeteg hibájuk volt ezeknek az uraknak, senki sem tagadja, de II. József se volt azért akkora nagy szent.

A két előadás összevetésénél a Nemzeti Színház javára billen a mérleg. Atgondoltabb, kiegyensúlyozottabb, stílusosabb ez az előadás (csak a bútorok stílusa mutat összevisszaságot). A József Attila Színház lehetőségeit kissé meghaladja a rengeteg szereplős Szomory darab. Itt Darvas Iván játssza a császár szerepét, sajnos, nem eléggé elhitetően. Lehet, hogy rendezői félreértésből, de túl harsányra, túl izgékonyra sikerült a mégis csak ötvenedik éve felé közeledő, betegségtől megtört és közismerten aszkéta fejeletű császár alakja. Hi-

bátlan volt Gobbi Hilda Chancelos grófnő és Kovács Károly Kaunitz kancellár, jó, bár kissé túl patétikus Velencei István a pápa szerepében. A Nemzeti Színházban a kevésbé hűeles szöveg ellenére hitelesebbnek éreztük Major Tamás II. József alakítását. Hozzá korban is jobban illik ez a szerep. Kaunitz kancellár alakjával Németh László mostohábban bánt. A Szomory megrajzolta emberi, és a humort sem nélkülöző figurával szemben, félelmetes jéghegy az ő Kaunitza, és Balázs Samu mint ilyen is jelenítette meg. Mellettük Bihary József jutott még hálás szerephez az udvari könyvtáros alakjában. A Nemzeti Színház színpadképe szélsőségesen naturalisztikus, a József Attila Színházé a végsőkig stilizált; de nem emiatt gyöngébb az utóbbi előadás.

(Dorombly Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Amos Imre naplója. Húsz esztendővel ezelőtt, 1944-ben halt meg Amos Imre, a nagytehetségű festőművész; s náci embertelenség hurrolta el és lökte ismeretlen tengersírbra, annyira kiváló magyar művész, íróval, tudóssal együtt. A mártír-sorsú művész meghatóan szép naplójegyzetei — Németh Lajos művészettörténész tömör, kitűnő bevezető írásával — a közelmúltban jelentek meg a *Magvető* kiadó 1000-ik kiadványában. — a *Mondrián* művészete által ihletett címlapú „Magvető Almanach”-ban.

Az 1907-ben született, vallásos zsidó családból származó Amos Imre a 30-as évek közepén kezdte el vezetni naplóját, amely tele van mind a kor művészeti életére, mind önmaga festői-emberi küzdelmeire vonatkozó érdekes és lényeges adalékokkal. Gyakran emlékezik meg a napló Anna Margitról, a kiváló festőnőről, a művész feleségéről, valamint Amos Imre baráti körének tagjairól: *Kállai Ernő* művészeti íróról, aki minden új, haladó törekvés megértő támogatója volt (s egyáltalában nem érdemelte meg, hogy egy 1954-es tanulmányában *Bodnár Éva* műtörténész „a formalizmus meggyőződéses támogatójának” nevezze őt), *Vajda Lajos* és *Bálint* Endre festőkről, s az idősebb nemzedék tagjai közül *Berény Róbert*ről, aki bátorítással, jószóval állott Amos mellett. (Az egyik bejegyzés kedvezőtlen véleményt mond „K. Aurél”-ről, azaz Kárpáti Aurélról. Felesleges volt a napló kiadóinak az a tapintata, hogy Kárpáti vezetéknevét eltítkolják, hiszen Kárpáti — még ha Amos képességeit nem is ismerte fel — *Gulácsy Lajos*ról, *Vaszary János*ról és másokról szóló képzőművészeti írásaival e területen is megbecsülésre és tiszteletre tarthat számot. Amos visszaesést lát „B. A.” festőnél, azaz *Bernáth Aurélnál*. Ez esetben is szükségtelen volt a monogrammos rövidítés; az érdeklődő olvasó úgyis egyhamar rájön, kiről van szó...)

Sokszor esik szó a napló oldalain az akkori avantgardista, a kitaposott utakkal meg nem elégedő művészek közös sorsáról: a mellőzöttségről és a szűkölködésről. Nagy nyomorban vegetálta le élete 37 esztendejét Amos Imre, 20 pengő segélyekért kellett folyamodnia (s legtöbbször ezektől is elütötték), s egy-egy 150 pengős eladás (ritka eset volt az ilyen nagyon...) boldogá tette. Egy 1941-es bejegyzés: „Valami kis pénzhez jutottunk. Most szaladgálok, hogy egy ruhát csinálathassak magamnak. Számomra ez óriási esemény; már évek óta kénytelenek rá, hogy egy rám szabott ruhát szerezzek.” Egy másik helyen: „Hónapok óta nem járt nálunk senki vásárlási szándékkal. Hogy a létminimum meglegyen (kis szalonna reggel, este). — valami fűszeresnek festünk kulacsokra ornamentákat, persze fillérékért.” Kulacsokra festett díszítéseket, de művészetéből nem engedett, hiszen — a közkeletű hiedelemmel ellentétben: „Milyen tehetséges volt, de a mostoha körülmények hatására prostituálta magát...” — egy vérbeli művész sem képes művészi „engedelmények”-re: mint ahogy *Babits* írta egy szép korai versében: „Nunquam ... revertar, bárha beledöglénem is.”

Az utolsó esztendőkből való legértékesebb munkái — úgy érezzük — megsejtetik a transzcendenst, s *Manessier* szavai jutnak róluk eszünkbe: „Festményeim a szívvel átélteknek bizonyítékai, nem pedig a szemmel látottaknak utánezatai.” S hogy ez az értelmezése Amos művészetének nem önkényes. Álljon itt egy mondat a mesterről: „Bizonyos spirituális jeleget szeretnék belevinni minden dologomba.” A nagy külföldi kortárs-festők közül különösen kettő állott közel Amoshoz: az egyik *Marc Chagall*, akit 1937-ben Párizsban fel is

keresett (a látogatásról és Chagall szeretetreméltó egvénségéről meg is emlékezik a napló). — a másik Pablo Picasso: „Ő tette rám a legmélyebb hatást, oly lenyűgöző volt a spanyol pavilonban látott nagy, fekete-teher vaszna. (A Guernicáról. a spanyol polgárháborúval kapcsolatol hives antifasiszta kompozícióról van szó. D. I.) Ez a zseniális nagyság oly szuggesztív erőt áraszt magából, hogy teljesen lenyűgözi az embert.”

Írígység, rivalizálás idegen volt tőle. Szeretettel, nagy megbecsüléssel emlegeti kiváló kortársait: Vajda Lajost, Czöbel Bélát, Barcsay Jenőt. Szerette az embereket. s örült, ha valamivel boldoggá tehetta őket: „Pénzt úgysis nehéz művészi munkáért kapni... Örülnek, ha kérnénk tőlem az emberek rajzokat. Olyan szívesen adnék azoknak, akik szeretik.”

1943-ban, mint munkaszolgálatost kivitték Oroszországba, ahol flekktifuszban megbetegedett: „Csak a jó Isten védő keze segített meg, hogy hazajutottam.” Mikor 1944-ben a németek megszállták az országot, ezek a mondatok kerülnek be a naplóba: „Súlyos napok, nehéz megpróbáltatások várnak ránk. Nem tudhatjuk, hogy mi lesz. Bízunk az Istenben, és erős lélekkel, tiszta lelkiismerettel nézünk a dolgok elébe. Hiszem, hogy a megpróbáltatások megtisztítják a lelkünket... Adja az Isten, hogy még folytathassam feljegyzéseimet békekességgel, az emberi lelkek teljes megnyugvása után.”

Amos Imre feljegyzései 1944 áprilisában megszakadtak. — nem sokkal később élete is. Elragadta őt a „halál angyala”, aki egy gyönyörű 1938-as festményén ott foszforeszkál a nyitott koporsóban fekvő halott mögött. De vízióházi festészete, kristálytiszta rajzolóművészete még sokáig eleven marad, s ugyanígy naplója is, amelyből egy Aljosa Karamazov-i igaz ember hangja szól hozzánk.

***

Czöbel Béla párizsi kiállítása. Az elmúlt év őszén volt Czöbel Béla festőművész 80-ik születésnapja; ebből az alkalomból — némi késéssel: ez év márciusában — ünnepi Czöbel-kiállítás nyílt a párizsi Galerie Zak-ban. A jőpár reprodukcióval díszített katalógusban „Hommage à Béla Czöbel” cím alatt (Tiszteletadás Czöbel Bélának) tizenhat francia és angolász festő esztéta és művészeti kritikus méltatja és köszönti a magyar művészt. „Őn egy nagyon egyéni, igen nagy tehetség, — napjainknak egy tiszta, egyedülálló művésze”. — írja Czöbelhez intézett — 1963 decemberében kelt — levelében André Dunoyer de Segonzac.

A nagytekintélyű művészeti író: Claude Roger-Marx a következőket írja: „Czöbel semmi engedményt nem tesz a divatnak... Ha barátságban volt is Matisse-szal vagy Le Fauconnier-vel, nem vett át tőlük semmit sem. A nyugalom és a szelidség — amelyek az erő legbiztosabb jelei — jellemzik Czöbel művészetét.”

A reprodukált képek („Olvasó fiatal leány”, „Nő a tükör előtt”, „A szentendrei szalon”, „Csendélet ingaórával”, „Tájkép a szentendrei templommal”) főként az utolsó esztendőkből valók, de néhány a mester korábbi korszakának dokumentuma, így például az 1921-es „Egy műgyűjtő portréja”.

Egy Párizsban tartózkodó barátom érdekes levélben számol be a francia művészeti élet eseményeiről s az érdekesebb tárlatokról, közöttük Picassóéről. Czöbel képeivel kapcsolatban Kassák Lajosnak Czöbelről hat esztendővel ezelőtt írott sorait idézi — mint ma is helytállót és találót — a levél: „A tárlat bemutatott anyagában a szemlélő egy fáradhatatlan és igényes festő életművének kiteljesedését látja, — annak ellenére, hogy mindez itt csak kis töredéke annak a tevékenységnek, szuggesztív erő kifejtésnek, amelynek a látványával évtizedeken át megajándékozt bennünket. Munkássága és eredményei megkülönböztetett elismerést érdemelnek azoktól, akik élvezni tudják a művészi alkotások szépségét, magánvaló, különös értékeit.”

***

Barokk kiállítás Esztergomban. Az esztergomi Keresztény Múzeumban barokk-kori festményekből, faszobrokból, iparművészeti tárgyakból (ötvösművek, textíliák stb.) nyílt kiállítás a közelmúltban. A kiállított műtárgyak részben

az esztergomi képtár gazdag tanulmányi (raktári) anyagából valók, részben más intézmények szíves kölcsöneként kerültek a falakra, posztamensekre és tarlokba. A festmények közül kiemelkedik *Mányoky* Ádám egy-egy portréja Ráday Pálról. II. Rákóczi Ferenc kancellárjáról, politikai, önéletrajzi és protestáns vallásos tárgyú művei szerzőjéről és Ráday feleségéről, valamint két magyar nemesi életkép a XVIII. század végéről; a grafikák között legemlékezetesebb *Szelepcsényi* György esztergomi érseknek Pázmányról készített rézmetszete, valamint önarcmása (ugyancsak rézmetszet). — a szobrok között legkvalitásosabb egy XVIII. századi Pietà, amely ötvöstartyvak között a legszebb a tatai plébániatemplom remek barokk kelyhe. Pár díszes kalligráfiájú okirat is figyelemre tarthat számot. Így „Carolus Sextus” német-római császárnak — a magyar III. Karoly királynak — latin nyelvű diplomája, amely „Paulus Pathó”-nak, a *Petőfi* verse által — ha nem is éppen előnyösen — halhatatlanná tett Pató Pálnak (vagy egyik ösének) adja meg a nemességét. Ha művészi szempontból van is a kiállításnak egy-két gyengébb minőségű darabja, de kultúrtörténeti szempontból mindegyik kiállított tárgy megérdemli a nyilvánosságot, mert izelítőt ad a XVII—XVIII. század magyar egyházi és világi képző-és iparművészetének általános szintjéről, izlésnormáiról. (*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (*Freskó a zenében — vagy filmszerű oratórium? — Beszélgetés az Izráelt megjárt Tamás Alajossal.*) Az Új Ember olvasói tudomást szereztek Tamás Alajos Izráelben tett látogatásáról. A közismert szerző közvetlen hangon elevenítette fel legérdekesebb uti élményeit s megemlékezett a Szentatya izráeli látogatásának legérdekesebb epizódjairól is. Az interjúban — természetesen — kevesebb szó esett e látogatás zenei vonatkozásairól. Mi most éppen azért kerestük fel Tamás Alajost, hogy az izráeli zenei életről, illetőleg látogatása sajátmagának átmentett tapasztalatairól faggassuk ki.

— Izrael zenei életében nem tájékozódhattam teljesen, hiszen nem töltöttem ott túl sok időt. Amit azonban láttam, az nagyon tanulságos, néha egyenesen lenyűgöző volt. Mindenekelőtt az ott szokásos bérleti rendszer. A meghirdetett programoknak 20 ezer állandó bérelőjük van, s számukra ötször kell eljátszani az egész sorozatot, hogy mindnyájan hallhassák. A bérlok egy része ráfizetést is vállal s így biztosítják a zenészek vidéki hangversenyeinek költ-segét.

— Milyen műveket hallott?

— Izráelben sokkal előbbre tartanak a modern zene ismeretében és forgalmazásában, mint nálunk. A legtöbb hangversenyen a legmodernebbek művei szólnak meg, mégpedig főkéletes előadásban. Az ottani zenekarok ugyanis teljesen természetesen játsszák a modern zenét, nincs meg náluk az az idegenszerűség, amit itthon a legjobb előadásokból is kihallani. Szosztákovics VI. szimfóniája tette rám a legmélyebb benyomást, és a hallott művek közül ennek volt a legnagyobb sikere. Igen tehetségesnek tartom a hazai zeneszerzőket is, elsősorban Talt, akinek egy oratórikus kompozícióját éppen ottjártamkor adták elő. Igen meglepett, hogy nem csatlakozik a ma annyira divó folt-technikához, hanem következetesen végigvitt melodikus és ritmikai sémával dolgozik. — Az operaelőadásokat inkább stagione rendszerrel oldják meg. A világ legjobb operatársulatai látogatnak el Tel Avírba, ott időzésem alatt éppen a milánói Scala együttesének vendégjátékát hirdették. Külön kiemel-ném egyébként a magyar zene nagy népszerűségét. Lengyel Vera magyar szár-mazású zongoraművész hangversenyének például kiemelkedő sikerszáma volt a zongorára átírt Marosszéki táncok vérbő ritmusú előadása.

Az asztalon újságkivágások akaának a kezembe. Izráeli emlékek ezek. Az egyiken Tamás Alajos fényképét pillantom meg.

— Egy napon felkeresett az egyik nagy lap munkatársa és arról érdeklő-dött a többi között, hogy a magam zenéjére milyen termékenyítő hatással volt látogatásom. Akkor még rendszertelenül rajzoltak fejemben a gondolatok, ter-vek és élmények, úgy hogy inkább régebbi műveimet elemeztük. Most, itthon már rendet tettem magamban és világosan látom, hogyan kell folytatnom

eddig megkezdett utamat. Elsősorban a magyar passzióciklus megírásának módja világosodott meg előttem. Az első rész volt: Péter sirása. A második címe ez lenne: Mária siralma. A harmadik drámaibb jellegű rész a főpapság és a nép ellentétét fejezné ki a zene nyelvén. Ez valóságos freskó, korhű dokumentum lenne: Mária, az apostolok és a nép héber nyelven, az „idegenek” és a légionisták latinul énekelnének. Nemcsak izráeli emlékeimre építek, hanem a horvát szertartások népies kezdeményeire is. Így, ahogy elmondtam, talán nem lehet érzékelni a feladat bonyolultságát. Nemcsak az ellentétek ábrázolásában kell ugyanis korhűnek lennem, hanem a zenei motívumok felhasználásában is. Az izráeli emberek elképesztően muzikálisak és szívesen, sokat énekelnek. Persze az eredeti hagyományanyag megragadása ezzel még nehezebb, hiszen a sokból kell kiválogatni az egyet.

A zongorán kotta. Felírása: Missa puerorum. Érdekes, igen modern, valószínűleg dzsesszes elemeket vélünk kiolvasni belőle.

— A Missa puerorum új utakra vezet: a népszerű gyermekáhitat felé. Szövege elég leegyszerűsített, a Credo megírására például még nem akadt vállalkozó. Az előadói apparátus ugyancsak érdekes: török tányér, xilofon, mandolin és egyéb pengetős hangszerek szerepelnek elképzeléseimben. A játékosok maguk énekelnének (ez is keleti hatás!), mégpedig szabadon válogatva a kottában lévő variációk között. Így az egésznek valami rögtönzés ize is van és annál jobban leköti a gyerekeket.

A másik partitúra Haydn műve: A Megváltó hét szava a keresztfán. Nagypénteken mutatta be a Kapisztrán kórus és zenekar Tamás Alajos vezényletével. — Haydn életművében egészen kivételes hely illeti ezt az alkalmi — kicsit fantasztikus — liturgikus kompozíciót. Forma szerint nem más, mint lassú tételek sorozata, hallatlanul plasztikusan kidolgozott színhatásokkal és érzelmi effektusokkal, valóságos programzenei elvek alapján. (Gondoljunk csak a földrengést illusztráló viharos prestora!) Fájdalmas, hogy éppen e mű keletkezésének évéből (1785.) alig maradt fenn valami Haydn leveleiből, illetőleg a rá vonatkozó dokumentumokból. Így nehezen magyarázhatjuk meg az idillikus, népies lejtésű szimfónia és vonósnygyes sorozatok mellett ezt a vízióanaló, Andante-láncolatot. Mindenestre Haydn legmegrázóbb és legkifejezőbb egyházzenei kompozícióinak sorába tartozik A Megváltó hét szava... kivált a csodálatos, jajongó, szinte az egész emberiség bűneiért vezekelő panasz-ének (Istenem, Istenem, miért hagytál el engem...). Különösen ennek megszólaltatásában alkotott nagyot kórus, zenekar és karmester. A hideg kissé zavarta a zenekart, s talán ezért is „hajtottak” a szokottnál erőteljesebben. A közös erőfeszítés azonban végül eredményre vezetett: igazán művészi, megrondító élményben volt részünk. Reméljük, a tervezett Beethoven-mű, a Krisztus az Olajfák-hegyén szintén a kórus és zenekar műsorára kerül majd.

— Én is remélem — fejezi be a beszélgetést Tamás Alajos. És remélem, hogy kapok elég erőt az előbb elsoroltak végbeviteléhez is. Milyen nagyszerű dolog lenne minél több művel gazdagítani az eddig is bőséges termést hozott magyar egyházi zenét!

(Sötét mennyország. Szervánszky Endre és Pilinszky János oratóriuma.) A Magyar Rádió és Televízió Zenekara és Énekklara mutatta be Lehel György vezényletével az új magyar oratóriumot, amely már bemutatója előtt nagy ellenkezéseket váltott ki a szakemberek között. Mindenki érezte, hogy a zeneszerző ugyancsak fogas feladatot kapott a mélyértelmű képekkel teletűzdelt szöveggel. Pilinszky János, a maga egyéni, fantasztikusan elvont és képszerű látásmódjával illusztrátor-szerepre szánta a zeneszerzőt — ezt mindenki érezte az első pillanatban.

A Rádió bemutatója után tovább gyűrűztek a viták, amelynek sajnálatos oka az igen dekoncentrált előadás, a hallhatóan rossz magnószalag és Buha Elma meglepően érthetetlen szövegmondása. Pilinszky utasításai szinte eleve kizárják a „közönségmentes” előadást, ám ha mégis előadják a művet, legálább igyekezzenek maximálisan kihasználni lehetőségeit.

Első hallásra nagyon nehéz lenne bírálatot, még csak értékelést is mondani a mű zenei anyagáról, erre majd még visszatérünk a Zeneakadémiai be-

mutató után. Annyit azonban már most is megállapíthatunk, hogy a szöveg maradt elsődleges, a zenei gondolat a másodlagos; a két kiváló szerző összemunkálkozásából nem oratórium, még csak nem is hagyományos értelemben vett kantáta született, inkább zenei illusztráció. Kérdés azonban, hogy ennyire koncentrált és gondolkodtató szöveget lehet-e egyáltalán illusztrálni. Szervánszky Endre zenéje nem győzött meg erről. Ez a zene — legalábbis ilyen előadásban — messze elmaradt a szöveg mögött drámai izásban és a mondanivaló mélységében is. A zeneszerző érezhetően „modern” akart lenni s ezért nem tudta kifejezni a szöveg korfeletti, örökérvényű mondanivalóját. Van, aki talán vitatná ezt az örökérvényűséget, ám a szöveg legszebb, halhatatlanul szép része engem igazol:

Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.

Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.

A szobában emberek ültek.
Istenei kívül soha senki
ilyen szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszívű állat.

Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.

Ez a néhány sor a képek bonyolultságával, mondanivalójával, s nyelvének konkrét objektivitásával és eszköztelenségével szinte a világirodalom egész teljességét egyesíti. Ezt a teljességet hiányoltam Szervánszky Endre zenéjéből — legalábbis a Rádióban elhangzott előadás után. (Rónay László)

FILMEK VILAGABÓL. Egyszerű, sallangmentes történetet vitt vászonra a „Sodrásban” című új magyar film rendezői írója, Gaál István. Egy tiszamenti ipari létesítmény lakóvárosa s a mellette lapuló ófalu a háttér. Nyár van s a tanult, illetve tovább tanuló fiatalság kompániába verődve együtt tölti a szünidőt. Fő szórakozásuk a Tisza, oda járnak fürödni, labdázni, szobrokat gyúrni a part agyagos iszapjából. A vidám lubickolás mindinkább hősködössé fajul: alábuknak a közel nyolc méternyi mélységbe, hogy sarat hozzanak a felszínre. S a vidám társaság észre sem veszi, hogy egyikük nem tért vissza a víz felszínére. Megfulladt. Csak akkor derül ki, hogy hiányzik, amikor az „új fiú”, egy orvostanhallgató fényképet akar készíteni mindnyájukról. Megindul a keresés, ám hiába, társuk nem kerül elő. Kénytelenek a rendőrséget értesíteni, de a hatóság is hasztalan kutat. A Tisza nem adja vissza egykönnyen áldozatát. Ólom súlyú órák nehezednek a fiatalokra s a cammogó idő múlásával lassú folyamat indul meg a társak lelkében: az önvád. Hátuk meggörnyed, oda tartásuk ruganyossága. Mintha külön-külön mindegyikük vállát nyomná a gyilkos vízoszlop terhe. Bűnösnek érzik magukat, mert mindegyikük vétkezett valamit a halott ellen. Szinte percről-percre élesedő kontúrral rajzolódik ki a semmiből, a halálból, a megfoghatatlan messziségből az elpusztult fiatalember alakja. Újjászüli a társak lelkigyötrelme, mindenki ad valamit a képhez, életének azt a darabját, ami a halotthoz kapcsolódott... Felmagasztosul, megszépül, erénnyé válik mindaz, ami hibának látszott. Különb volt mindnyájuknál, csupán félreismerték. Komolyságát gögnek, becületességét maflaságnak, zárkózottságát rátartiságnak hitték... Az elcsigázott

jelkek vezeklésre vágnak. Szerelme, akihez csupán gvermekien tiszta kapcsolat fűzte, vállalja, hogy a szeretője volt, csak azért, hogy lefejtse róla a félszegség pikkelyeit, hogy siron tuli elegtetelt nyujtson apro gonoszkodásaiért, ugratásaiért. Mert ezek mögött a lányos kacérkodások mögött igazi szerelem lobogott. A másik lány, Böbe, a „megyei bajnok” izomfiú szeretője, akihez a halottat csak bátorság fűzte, csak amolyan női gyóntatója volt, szakít partnereével, mert épp a kicsit lenézett fiú halála fényénél nyúlik hosszúra ennek a fiatalembernek árnyéka: a léhaság, az önzés, az üres kérkedés, a modoros modortalanság. És így vallanak a barátok is — lelkük sarkigtárása által — róla... Mire harmadnap felveti hulláját a víz, élete nyitott könyvként áll előttünk. Nincs mit hozzáadni s nincs mit elvenni belőle. Befejezett, teljes: teljességét, végleges voltát éppen a halál adja meg. Az agnoszkálás már mit se mondhat, mert az ember nem azonos a tetemmel, a személyiségnek csupán az élet a megfelelője. A társaság szétszéledhet, kiki mehet a maga útján, a lelkek kiüresedtek, a halott számára már nem adhatnak többet. Az önvád lángja kihamvad, a feledés üdítő szellője borzongatja meg bensőjüket. A gyors feledés, mely az ifjúság sajátja, amire szükségük is van, mert számukra még hosszú az út, erőre van szükségük végigmenni rajta, hogy ők is megalkothassák önmagukat.

Szép film, nagyon szép. Igaz művészet. A valóságot adja s egyszermind ugyanannak a valóságnak mélyebb vetületét, tiszta, „égi” mását. Híven pergeti a történetet, rajzolja meg a jellemeket — a halottat az élők és az élőkét a holt által — s ugyanakkor véleményt is mond. Nem általános frázisokat, didaktikus bölcsességeket, hanem egyéni, emberi ítéletet, a művész önálló, egyszerű és mégis átfogó állásfoglalását. S ebből csak úgy süt a humánus, a szeretet. Erkölcsi tartása abszolút korrekt, ítélete szigorú, nem tesz engedményt sem etikailag, sem pedig esztétikailag.

Gaál István ösztöndíjasként Olaszországban tanult. *Fellini* mellett dolgozott. S amint a film mutatja: nem hiába. Sokat elsajátított mesterétől, még-hozzá nem annyira a *Dolce Vita*, mint a *La Strada* Fellinijétől. Tanult, ám nem vált szolgai követővé, hozzá tudta adni a tanultakhoz a sajátját, újat, egyéni tudott formálni belőle. Csak a látásmódon erődik a nagy, olasz rendező mélyre tekintő szemének hatása, amit a kamerával láttat, az már nem *Fellini*, az már *Gaál*. Új és magyar. Nem egy idegen szemlélet „fordítása”, hanem sajátosan, minden ízében hozzánk közelálló. Nagy szó ez: tanulni egy világnagyságtól úgy, hogy ne veszítse el a lakai sem egyéniségét, nem pedig nemzeti sajátosságát. Méltó társa, alkotó-partnere *Sára* Sándor, az operatőr, akitől olyan szép, jelzések mélyértelmű felvételeket látunk, mint még azelőtt nagyon kevésszer. *Gaál* és *Sára* a Tiszát látta és látatja velünk és nem egy tranzponált *Arnót*! Annak ellenére, hogy a kísérőzene *Vivaldi* koncertója...

Es ez a Tisza a reális, a mai: csupán a medre, a sodrása ősi. A *Petőfi*; *Tiszája* s ugyanakkor az erőmű folyama. A kis, nádfedeles házak lapuló törpesége s a lakóváros emeletes betonházaival szervesen összenőnek egyetlen egységgé: a mai tájélményt nyújtották. Habjain ott ring a motoroshajó, mind pedig a néma fájdalom szobraként ülő paraszt-nagyanyó ladikja; ott irizál tükrén a rendőri motoros olajfoltja és ott pislákol a nagyanyó kenyérbe döfött gyertyájának picéje lángja. És ez a megváltozott táj, ez az eleven kettősség adja meg a szereplők realitását is. Furcsa társaság ez a fiatal baráti kör. Intellektusuk, műveltségük modern, ám a hagyományok, a nádfedeles házikók mellett modernség ez. Minden porcikájukkal mai emberek, akiknek lelki gyökere a falu talajába kapaszkodik. Kultúrájuk nem urbánus, hanem vidéki anélkül, hogy ez valami beszűkítettséget, provincializmust jelentene. Ragyogóan „jelzi” ezt az orvosházaspár fia szobájának berendezése. Modern, már majdnem absztrakt szoborfontok mellett egy görög utazási iroda plakátja, rajta az Akropolisz egy darabja s mellette a falon a népi hangszer, az ősi nyenyere. Eklektikus szemlélet? Nem, inkább szintézis, nem beszűkítettség, hanem igazi, primér kultúrsumj. Az asztalon ott a repülőgépmotor-modell — a fiú mérnöknek készül, de nem egyoldalú „homo technikus”-nak... Eleven és nem hangsúlyozott kettősség ez, nem propagál: jellemez. A háttérben hatalmas gyárké-

mények füstölögnek, míg az ártéren a kimosott gyökerek gyönyörű szövevénye szürkül. Természetes Laokoon-csoport, az élet és a halál örök küzdelmét vetíti elénk.

A szereplők zöme főiskolai hallgató. Profi nagyság egyetlen szerepelt csupán s ő is csak a hangjával: *Mezey* Mária éneklí a megrázóan szép siratót. Tehetségeseek nagyon ezek a fiatalok, bár játékkon érzik kissé, hogy szerepüket nem maguk dolgozták ki, helyettük is a rendező alakít. Ebből adódik talán, hogy vallomásuk, megnyilatkozásuk evolúciója nem mindig töretlen. Kár, hogy a film végébe egy rendezési hiba is becsúszott: az ifjú medikus, akit főszintén megrázott a haláleset s akinek lelki fejlődése szinte lenniárisan haladt, az orvos autójában indokolatlanul tudálékosan, felszínesen viselkedik. Egészen véve azonban vitathatatlanul művészi teljesítmény ez a film, szép és megragadó élménnyel ajándékozta meg a nézőt. (*Bittei Lajos.*)

VERESS ENDRE EMLÉKEZETE. Tíz esztendeje, 1953. november 24-én fejezte fel földi pályafutását. Akkor a régi és új eszmék egymásbarobbanó örvénylése, a katolikus és protestáns ellentétek merevsége okozta, hogy a temetést végző lelkész beszédén kívül nem hangzott el koporsója felett búcsúszó, nem méltatták érdemeit tudós társaságok, folyóiratok. Pedig 85 éves életútjának egyes szakaszait olyan történelmi forráskiadványok, szó szoros értelmében „monumenták” jelölik, hogy a magyar tudományos világ sem hagyhatja őket figyelmen kívül.

Veress Endre atyja, Sándor, az 1848-as szabadságharcban kapitány volt. Világos után Kossuth szárnysegédéként külföldre menekült, a kiegyezés után sem jött haza. Az idegenben először szabómesterséget tanult, azután tolmácsként működött, majd angol nyelven mérnöki oklevelet szerzett, harcolt Türr tábornok olaszországi csapatában, végül Bukarestben telepedett le, mint földmérnök. Felesége a békesi származású, görög eredetű *Birizdó Lujza* volt, aki első gyermeke születését várva hazajött övéihez. Endre nevű fia így Békésen látta meg a napvilágot 1868-ban. Állandó lakóhelyük azonban tovább is Bukarest maradt, s itt növekedett Endre az utána érkező hat kis testvérével együtt. Az idegen környezetet nem ölte ki belőle a magyar érzést, ellenben kifejlesztette benne a fogékonyságot a nyelvek iránt, aminek később oly nagy hasznát vette.

Tizenhatéves volt, amikor atyja gyomorvérzésben meghalt. Az özvegy ekkor Kolozsvárra költözött gyermekeivel. Endre, mint elsőszülött, kötelességének érezte, hogy a megélhetés gondjait legalább részben levegye édesanyja vállairól, ezért kereskedelmi tanfolyamot végzett, hogy minél előbb kenyérgérmesje legyen a családnak. De közben már elemi erővel jelentkeznek történelemkedvelő, kutató hajlamai, ezért beiratkozik a kolozsvári egyetemre. Történelem-földrajz szakos képesítését a bécsi egyetemen két tanév hallgatásával fejezi be. Utána hét esztendeig tanít a dévai főreáliskolában, majd 1905-ben a kolozsvári egyetem levéltárosa lesz. 1915-ben Budapestre kerül a kultusz-, majd egy év múlva a külügyminisztériumba. Nyelvtudása folytán (előadásokat tart a magyaron kívül németül, olaszul, románul) gyakran dolgozik hivatalos kiküldetéseken, de első szerelme, a történelemkutatás annyira uralkodik rajta, hogy külföldi útjait mindig meghosszabbítja a könyvtárak, levéltárak miatt. Sőt rövidesen nyugdíjaztatja magát a minisztériumban, mint osztálytanácsos, hogy teljesen a történelmi adatgyűjtésnek szentelhesse magát. Ez irányú munkásságát már dévai tanár korában megkezdte a hazai, bécsi és lenyvi levéltárakban, majd 1901-ben a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjasaként Olaszországba ment. Később még hatszor tért vissza Rómába s minden alkalommal hónapokat töltött ott. De ismételtlen visszfordult a többi olasz levéltárban is.

Érdeklődési köre elsősorban Erdély, abból is a Báthoryak kora, a XVI. század. Amikor látja, hogy milyen rengeteg anyag rejlik ismeretlenül a levéltárak mélyén, nagy elhatározás érlelődik meg benne. 1911-ben összeállítja az Erdélyi és Magyarországi Történelmi Források (*Fontes Rerum Transylvanicarum et Hungaricarum*) kiadásának tervzetét. A kibocsátott tájékoztatóban

már ekkor ötven kötet anyagát rögzítette. A világháborúk és a nyomukban járó gazdasági nehézségek lehetetlenné tették az elgondolás maradéktalan megvalósítását, de a sorozat meg csonkaságában is tiszteletreméltó teljesítmény. Magyarországon megjelent belőle 12 kötet, Romániában pedig a magyar—román kapcsolatokról 14 kötet. Ez utóbbiak között van három kötet könyvészet (Bibliografia romana—ungara). Velük kapcsolatban a Román Tudományos Akadémia elnöke nem habozott kijelenteni, hogy Veress Endre e művével „az európai államok valamennyi bibliografusának az élére jutott”.

Nyomatásban még meg nem jelent kézirat-hagyatéka 28 000 ívlap és 39 500 jegyzetlap. Ezeknek összegyűjtéséért rengeteget utazott. Bejárta fél Európát. Felkereste Magyarországot csaknem minden könyv- és levéltárát (jegyzetei 33 helyet sorolnak fel), továbbá számosat Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Romániában, Lengyelországban, Oroszországban. Természetes, hogy az óriási anyagot csak munkatársak segítségével tudta megszerezni. Közülük említésre méltó *Achille Ratti*, a későbbi XI. Pius pápa, a milánói Ambrosiana prefektusa, *Albano Sorbelli* bolognai könyvtárigazgató, *Münster* László, a magyar származású bolognai orvos és orvostörténész, *Domenico Prestiti* olasz szerzetes a Vatikánban, *Todor Avram* bukaresti tanár, Petőfi és Ady fordítója, *Jon Bianu*, a Román Tudományos Akadémia jelenlegi elnöke, *Constantin Giurescu* bukaresti egyetemi tanár, a román kötetek kiadásának megszervezője, *Jan Dabrowsky* krakkói egyetemi tanár, *Csorba* Tibor történész, Lengyelországban élő hazánkfia, itthon *Izsó* Lajos kitűnő latin tudású tanár, szorgalmas másoló stb. De úgyszeretetére jellemző, hogy másolóit maga ellenőrizte és díjazta. S akikkel egyszer kapcsolatba jutott, azokkal levelezett is. Hagyatékában 15 ezernél több hozzá intézett levél van, köztük három *Achille Ratti* könyvtárostól, aki pápává megválasztása után magánkihallgatáson fogadta Veress Endrét. Ezt a mozzanatot annál inkább érdemesnek tartjuk megjegyezni, mert Veress Endre református vallású volt. De pártatlanul, részrehajlás nélkül szolgálta a tudományt és az igazságot akkor is, ha az katolikus érdemekre derített fényt.

Ezért készségesen siettek Veress Endre segítségére a katolikus történet-tudósok: *Fejérvataky* László, *Fraknoi* Vilmos, *Holub* József, *Iványi* Béla, *Karácsonyi* János, *Márki* Sándor, *Szekfü* Gyula; a levéltári másolások munkájában sok fiatal szerzetes historikus vett részt, egy-egy kötet kiadási költségeinek viselői között pedig ott találjuk a Collegium Germanicum—Hungaricum volt növendékeit, azután *Hirschler* József kolozsvári prelátust, plébánost, *Vécsey* Aurél gyulafehérvári teológiai tanárt, *Fraknoi* Vilmos c. püspököt, *Hornig* Károly veszprémi bíboros püspököt, *Csernoch* János esztergomi bíboros érseket. Ez a pártfogás a magyarázata annak, hogy a Fontes-sorozatnak mindjárt az első kötetei katolikus jellegűek: Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. I—II.; *Possevino* Antal jezsuita atya Transilvániája; Az erdélyi jezsuiták évi jelentései a római központnak; Erdélyi és magyarországi tanulók a páduai egyetemen; A római Collegium Germanicum—Hungaricum erdélyi és magyarországi tanulói; Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai.

Az ernyedetlen adagyűjtés mellett még arra is tudott időt szakítani, hogy munkaköréből számos előadást tartott (magában a budapesti rádióban több mint tízszor olvasott fel), kb. háromszáz cikke jelent meg folyóiratokban, vagy önállóan. Külön kötetben, élvezetes módon, szinte szépirodalmilag megírta Báthory István erdélyi fejedelem-lengyel király, Berzeviczy Márton erdélyi kancellár, Izabella királyné, Geszthy Ferenc vármagy, Halmágyi István zsoldosvezér, Kemény József történétíró, Kakas István perzsiai követ (Rudolf király részéről) és *Azsia*-kutató, *Czélkúti-Züllich* Rudolf szobrászművész életét. Utolsó éveiben ezeket lerövidítve és három újjal — *Békés*, *Gritti*, *Gyulay* — kiegészítve *Arcélek Erdély viharos múltjából* című, 300 gépírással oldalterjedelmű művében foglalta össze.

Kézirat-hagyatékában a nagyobb művek: a Báthory-családról okmánytár 3651 ívlap, a göncz-ruszkai gróf Kornis-család oklevéltára 4783 lap, a tizenöt éves magyar-török háború oklevéltára 1200 lap, a moldvai csángómagyarok

oklevéltára 1743 lap, Magyarország-Erdély kapcsolatai Moldvával és Havasalfölddel 1050 lap, Monumenta Hungarorum in Polonia 1333 lap, erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Bátorhyák korából a nyomtatásban megjelent két köteten kívül még négy kötet stb.

Veress Endre 1915-től 1945 februárjáig Budán lakott. Kis kertés otthona akkor a bombázások következtében romhalmazzá változott, ezért Pécsre költözött. Ez a megpróbáltatás jelképe is volt küzdelmes életének, mert fáradhatatlan munkásságát hivatalos helyen az akkori állam részéről kevés megértés kísérte. Oka ennek nyilván az, hogy amit napjainkban ismételtlen hallunk a dunavölgyi népek s általában az összes népek megbékéléséről, összefogásáról, egymásra utaltságáról, azt Veress Endre már 1945 előtt vallotta. Azokban az évtizedekben pedig még nagy lánggal égtek a nacionalista tüzek...

Az természetes, hogy minden nép szívéhez a saját fajtája, a saját hazája áll közelebb, ez azonban nem zárhatja ki a békés együttélést a szomszédos népekkel. Veress Endre ennek az eszmének volt hirdetője, s hisszük is, hogy az ő áldozatos fáradozása sem volt hiábavaló. (Eröss István)

AKI MEGTEREMTETTE A SZLOVÁK IRODALMI NYELVET. Két okból is illő, hogy megemlékezzünk *Bernolák* Antalról, a kiváló szlovák nyelvészpapról: nemrégiben volt születésének 200., halálának 150. évfordulója.

Szalancán, egy árvamegyei kisközségben született 1762. október 4-én, innen a „szalinczki” előnév. A poétikai-osztály elvégzése után a 16 esztendőfés tehetőségű ifjút *Richwaldszky* György helynök veszi fel az esztergomi főegyházmegye küsszeminaristái közé, retorikát két évig a pozsonyi, filozófiát pedig ugyanennyi ideig a nagyszombati szemináriumban tanult. Bécsben két éven át ismerkedik a hittudományokba bevezető tantárgyakkal, míg az igazi teológiai studiumokat három évig a pozsonyi generális szemináriumban hallgatja, mindvégig eminensként. 1787 augusztus 17-én szentelik pappá, s első állomáshelye a cseklési ősi plébánia. 1791 nyarán a nagyszombati érseki helynökségre kerül hat évre titkárnak, kancellárnak, s egyúttal egyideig a levéltárosi és a szentszéki jegyzői tisztet is betölti. 1797-ben 36 pályázó közül *Batthyány* József bíboros érsek őt nevezi ki az érsekújvári plébániára, ahol a lelkipásztori munka mellett az iskolaigazgatás és a kerületi esperesség gondja is várja. 1813 január 15-én halt meg aránylag fiatalon, 51 éves korában plébániáján.

E száraznak tűnő életrajzi adatok mögött markáns papi egyéniség rejlik, ki a „pietati et scientiis” alapelveit igyekezett maradéktalanul megvalósítani. Az 1811-es egyházlátogatási jegyzőkönyv feddhetetlen életét, papi magatartásának korrektségét, könyvszeretetét és tudományos munkásságát egyaránt dicséri.

Bernolák mozgalmas korban élt. Akkor nevelkedett, amikor a racionalizmus, a felvilágosodás eszméi kezdtek tért hódítani, s nyugaton megindult a polgárosodás. Nemzeti kultúrára való törekvés jellemzi nálunk is a századfordulót. Nemzeti kultúra pedig jól kiművelt nemzeti nyelv nélkül nem képzelhető el. A szlovákoknál azonban előbb az alapot kell megteremteni. Az általában használt cseh nyelv helyére Bernolák a szlovákot kívánta helyezni, hogy a nép számára is hozzáférhetővé váljék az irodalom.

A *Közhasznú eszméreték tára* alig két évtizeddel Bernolák halála után nagyon találóan az alábbiakban foglalja össze Bernolák törekvéseit: „Tisztjétől üres óráiban philológiával foglalatzkodott, s főképen a magyarországi szlovák dialectust tette vizsgálati tárgyául. Nagyon fájlalta, hogy a hazánkbeli szlovák tudósok, elmellőzvéen a szlovák nyelvet, a cseh dialectussal élnek munkájukban, különösen az ágost vallású szlovák prédikátorra felette nehezelt, mivel ők is ezen nyelven adák elő egyházi beszédjeiket. Felkel tehát mint anyanyelvének védője a lelkes magyar Szlovák s heves csaták folytak közte s a predikátorok közt.”

Bernolák a három szlovák nyelvjárásból: a keleti, közép és nyugatiból ezt az utóbbit, a Nagyszombati környékit akarja irodalmivá tenni, mert ez áll a legközelebb a cseh nyelvhez. Huszonöt éves akkor, amikor 1787-ben kiadja Pozsonyban *Dissertatio philologico critica de literis slavorum* című művét, amelyben a bizonytalan írásmódot szabályokban igyekszik összefoglalni. Kö-

vetkező könyve három évvel később jelent meg. A *Grammatica slavica* ez, amelyben a császári és királvi tartományokban lévő népiskolákban bevezetett tantervhez alkalmazkodik. Ez az ötrészes nyelvtan mindenben megfelel az európai filológia akkori állásának. Bernolák grammatikáját 1817-ben *Brestyánszky* András, a fehérgyármegyei Sóskut plébánosa fordította le németre. Cseklészi működésének utolsó évében lát napvilágot Nagyszombatban Bernolák *Etymológiája*. Törekvése: új szavak alkotása, hogy az egyre gyarapodó fogalmakat is ki tudják fejezni szlovákul. E művének előszavában kitér arra is, hogy miért nem lát hozzá a Szentírás szlovák nyelvre való fordításához. Addig ugyanis — írja — hiába kívánjuk meg ezt a nagy munkát, amíg a nyelvtan szabályait és a szorosán vett szórendet nem sikerült tisztázni.

Sok éven át dolgozott legnagyobb művén a *szlovák szótáron*, amelyben az akkori államterületeken használt nyelveken: csehül, latinul, németül és magyarul dolgozza fel anyagát. A mű kéziratban maradt fenn s *Palkovics* György esztergomi kanonok adta ki 6 kötetben 1825—27 között Budán az Egvetemi nyomda betűivel. A hatodik kötet a repertórium, melynek haszna „hogy a magyar szó után a tótot felkeresvén a nagy Szótárban, meg lehet találni a deák és német jelentéseket is, így tehát használhatja a magyar deák és német egyenlőképen”. *Palkovics* néhány évvel később ennek a szótárnak felhasználásával fordította le szlovákra a Szentírást. Bernolák műve ma is a leg-hatalmasabb a szlovák szótárak között. Bernolák itt a purizmus híve: irtja a német, a latin és a magyar szókincstől átvett szavakat. A magyar nyelvtudomány is hálás neki, mert szótára a XVIII—XIX. század fordulójának csallóközi magyar nyelvjárását őrizte meg az utókornak.

1793-ban alakult meg Nagyszombatban a szlovák irodalmi művelődésére az „írás művészeinek” a társasága, az *Učené Tovaristvo*, amelynek tagjai főképpen papok voltak. Bernolák nyomába egész irói nemzedék lépett, mely fő ideig híven követte mesterének tanait. A már említett *Palkovics*on kívül kiemelkednek *Fándly* György (1754—1810) és *Holly* János (1785—1849), mindketten katolikus papok. (*Kovács Zoltán*).

JEGYZETLAPOK. (*Gioconda*.) Szégyenletesen nagyképű voltam. Eleget lát-tam reprodukcióit, torkig vagyok vele, meg se nézem: — ezzel léptem be a Louvre kapuján. A sznobizmusra, hogy a Mona Lisát meg kell nézni, kite-nyésztettem magamban ezt a buta ellen-sznobizmust. Egvetlen szerencsém, hogy az utolsó pillanatban hitlen lettem hozzá. Azzal a fölényes mentegető-d-zéssel, hogy ha már itt vagyok, azért megnézem.

Nincs az a tökéletes reprodukció, amely erről a képről akár csak meg-közelítő fogalmat is nyújtana. Csak álltam ott és néztem, mintha sosem lát-tam volna. Amikor megpillantottam, elszorult a torkom. Sosem hittem, hogy létezhetik ekkora szépség. Ekkora művészet.

Mi a titka? Legfőbb titka, azt hiszem, az egyszerűsége, szerénysége, ter-mészetessége. Ezt a képet nem csinálták, nem festették: ez egyszerűen *van*. Mona Lisának nem is a mosolya talányos. A léte az, hogy miért nem él, ha egyszer annyira él. Nem úgy, hogy „élethű”, hanem az önmagában való hiánytalan tökéletességében.

Mindez nagyon bonyolult így. Magyarazkodás, mert képtelen lennék köz-vetlenül visszaadni azt a megrendültséget, mely a kép előtt elfogott. Azt az érzést, mely valahol az élet legmélyebb rétegét érinti.

Álltam és néztem. Órák múlva, mikor visszagondoltam rá, ezt gondoltam: láttam a földöntúli szépséget. Mert földi szépségének természetes, könnyed tökéletességében földöntúli.

Ilyen lehetett a Paradicsom. (*r. gu.*)

Felelős kiadó: Saád Bela

Hypatia. Legutóbbi számunkban említés történt „Hypatia meggyilkolásáról”. Két olvasónk is felvilágosításért fordult hozzánk, kérve, írjuk meg, mi volt ez az esemény? Hypatia görög filozófusnő volt és Alexandriában élt. Lánya volt Theon matematikusnak, aki szintén Alexandriában tanított. Hypatia az újplatonizmus alexandriai iskolájához tartozott, neves tanítványai voltak, köztük Kyrenai Synesios ptolemaiszi püspök. Kr. u. 415-ben felzúgott keresztény tömegek meggyilkolták. Több szerző, így Damaskios is Kyrillos akkori alexandriai patriarkát teszi felelőssé az esetért. Valójában semmi adat nincs, ami a pátriárka bűnrészességét igazolná. Kétségtelennek látszik viszont, hogy felelős volt azért az általános hangulatért, amelyben a súlyos bűntényre sor kerülhetett. A Herder kiadásában megjelent „Lexikon für Theologie und Kirche” (Theológiai és egyházi lexikon), miután elmondja, hogy Kyrillos pátriárka püspökségének első éveit (Kr. u. 412-ben, sziveskörü ellenállással szemben vette át elhunyt nagybátyja főpapi tisztségét) „otromba eljárás” jellemezte, a Hypatia esetről szószerint a következőket írja: „Sötét események történtek: szerzetes seregek harca Orestes prefektus ellen, Hypatia görög filozófusnő kegyetlen meggyilkolása a Petrus lektor által megszervezett keresztény csőcselék által, minden bizonytalán Kyrillos és az alexandriai egyház „szégyenéről” szól, de nem bizonyítja Kyrillos bűnrészességét.”

F. J. Rákospalota. — A bibliai teremtéstörténet és az ősemberkutatás eredményeinek összeegyeztetése bonyolult és sokrétű feladat, amelyet a teológusok a legnagyobb körültekintéssel közelítenek meg. E tárgyval kapcsolatban közölt szerkesztői üzenetünk nem tudományos ténymegállapítás volt, hanem gyakorlati célzatú pedagógiai tanács éppen a probléma bonyolultsága miatt. A biblikusok ma már általában megegyeznek abban, hogy az ószövetségi szentírás teremtéstörténete üdvtörténeli igazságot és nem szószerint értendő történelmet közöl, amint az Szőrényi Andor teológiai professzornak a Vigilia 1963—64-es évfolyamában közölt cikkesorozatából is kiderül, amelynek utolsó közleménye éppen jelen számunkban olvasható. Az ősemberkutatás elsősorban a monogenizmus, illetőleg poligenizmus problémáját veti föl, tehát azt a kérdést, hogy egy emberpártól származik-e az emberiség, vagy több törzse volt, amelyek párhuzamosan alakultak ki. Újabbban egyes katolikus teológusok elképzelhetőnek tartották, hogy amennyiben a poligenizmus tudományos beigazolódást nyerne, az „Ádám” elnevezésen nem egy embert, hanem kollektív csoportot kellene érteni. Ezzel az irányzattal szemben az egyház álláspontját legutóbb a Humani Generis enciklika fogalmazta meg. Az enciklika szerint semmi módon nem tűnik ki, hogy „az ilyen állításokat” össze lehetne egyeztetni azzal a tanítással, amelyet a kinyilatkoztatás és az egyház tanítóhivatalának határozatai tartalmaznak az eredeti bűnnel kapcsolatban. Karl Rahner, a neves teológus elemzése szerint az enciklika nem állítja pozitívan a poligenizmus és a katolikus tanítás összeegyeztethetetlenségét, csupán csak tagadja azt, hogy az összeegyeztethetőség jelenleg belátható lenne. Mindenesetre a tudósok (és nemcsak a paleontológusok, hanem a biológusok is) általában arra hajlanak, hogy az emberiség egy törzsből, tehát egyetlen emberpár leszármazottja. Edouard Boné professzor, a prehisztórikus antropológia egyik legjelesebb művelője, ezt úgy fejezi ki, hogy „a szaktudósok többsége megegyezik abban, hogy az ember megjelenése sajátos jelenség, amely csak egyetlen egyszer történhetett meg, a ho-

minidák egyetlen altörzsében". Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a fejlődés keretében a hominizáció többfelé elkezdődött, de azután abbamaradt. Mint Vallois mondja, „a kísérletek közül csak egy sikerült s az emberiség többszöbétől messzire jutott, a többi rövid életű volt”. Persze a tudománynak sem könnyű itt a helyzete. A paleontológia ugyanis csupán az esetlegesen fennmaradt nyomokat találja meg, esetleges valószínűséggel. Így elsősorban a fejlődés során megjelenő új élőlény „általános struktúráját tudja meghatározni bizonyos maximum esetén, de rosszul jellemzi az egyes egyedeket, méginkább azok számát”. Szerinte éppen ezért nem is valószínű, hogy a kutatók valaha is ráakadnának az első emberpár fosszilis maradványára. Mindenesetre az egyház szabad lehetőséget ad a kutatásoknak és a maga részéről csak az eredeti bűn alapvető jelentőségű dogmájához ragaszkodik. Az idevágó katolikus álláspontot világosan fogalmazza meg a francia hitvédelmi lexikon, a *Transformisme* című alatti: „Ha arra törekszünk, hogy megmaradjunk a tudományos valószínűség határain belül és a fejlődés általános törvényét az emberi szervezet eredetére is alkalmazzuk, akkor teljes szükségyszerűséggel meg kell engedni, hogy e sajátos típus kialakulása úgy ment végbe, mint a többi állatfajoké, azaz sikerült neki egy adott időben a két nem egyedeinek bizonyos számát elérnie s ezek már az új faj megkülönböztető jellegét hordozták. A miniket foglalkoztató esetben elengedhetetlen feltétel, hogy Isten különleges közbelépése nélkül, az állati törzs egyedülálló módon két egyedet hozzon létre, egy hímet és egy nőtényt, arra szánva, hogy a szellemi lélek befogadásával a férfi és nő testvére válják.”

Th. P. Nagybjom. — Köszönjük, hogy levelében egy régebbi közleményünk egyik nem egészen pontosan megfogalmazott mondatára hivta fel figyelmünket. A szóbanforgó írás „a szentmisében magát érettünk vértelenül feláldozó Krisztus jelenlétét” említette. A katolikus tanítás szerint viszont a szentmise nem vértelen áldozat, hiszen ugyanaz az áldozat, mint a keresztdozat volt, annak megújítása. A különbség csak az, hogy Krisztus a szentmisében *vérontás* nélkül (és nem vértelenül) áldozza fel magát érettünk.

B. L. — A misehallgatási kötelezettség tekintetében az egyházi rendelkezések nem szabnak meg semmiféle korhatárt. (Őn bizonyára összetévesztette a bőjtre vonatkozó előírásokkal, amelyek az idősebb korosztályúak számára valóban tartalmazznak enyhítéseket.) Viszont függetlenül az életkortól, ha valakinek olyan az egészségi állapota, hogy a rendszeres templomba járás ártalmára lenne, akkor nem követ el bűnt, ha csak időnkint hallgat misét. Őn mint írja hatvanéves koráig sohasem mulasztotta el a vasárnapi istentiszteletet. Most, hogy megrokkant, úgy érzi, hogy nem tud többé rendszeresen eleget tenni ennek a kötelezettségnek. Nos, menjen el akkor, amikor úgy érzi, hogy egészségének veszélyeztetése nélkül meg tudja tenni. — A rózsafüzér imádság érvényességéhez elég, ha az olvasót a kezében tartja. A tizedeket, ha úgy könnyebben megy, kiszámolhatja az ujjain is. A többi kérdésre levelben válaszolunk.